Esra Mungan

Geştalt Kuramı

İNSANA DAİR BAŞKA BİR BİLİM MÜMKÜN MÜ?

metis

Esra Mungan

Geştalt Kuramı

İnsana Dair Başka Bir Bilim Mümkün mü?

Esra Mungan 1968 yılında Ankara'da doğdu. Almanya'da geçen bir çocukluktan sonra liseyi İstanbul'da Alman Lisesi'nde tamamladı ve 1990'da Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl ABD'de American University'nin Deneysel Psikoloji doktora programına dekanlık bursuyla kabul edildi. Doktora çalışmaları sürerken, Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü tarafından Araştırma Metotları dersini vermek üzere davet edilerek 1994-96 arasında yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalıştı. Ardından American University'deki doktora programından ayrılma kararı aldı ve 2002'ye kadar kurumsal hayatta çalıştı. 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne tam zamanlı öğretim görevlisi olarak döndü ve geçmişte tez savunması öncesi terk ettiği, adı "Beyin, Biliş ve Nörobilim" olarak değiştirilmiş doktora programına 2005 yılında geri kabulü yapıldı, 2007 yılında aynı programdan doktorasını aldı.

Mungan'ın çalışma alanları olaysal bellekte unutma mekanizmaları, örtük bellek ve müzik belleği olarak başlasa da son zamanlarda müzik bilişi ve ses algısı, ritim ve müzik-dil arayüzü üzerine yoğunlaştı. Kavramsal ilgi alanları arasında Geştalt kuramı, evrim kuramı ve bilişsel bilimlerle ilgili konular da yer alıyor.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Geştalt Kuramı
İnsana Dair Başka Bir Bilim Mümkün mü?
Esra Mungan

© Esra Mungan, 2022
© Metis Yayınları, 2023

İlk Basım: Mart 2023

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-282-7

Eserin hak sahiplerinin yazılı izni alınmaksızın, bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Esra Mungan

Geştalt Kuramı

İNSANA DAİR BAŞKA BİR BİLİM MÜMKÜN MÜ?

metis

İçindekiler

Önsöz Yerine 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Geştalt Kuramı:
Bir "Nazariye"nin Mazisi,
Akameti ve Akıbeti 15

Geştalt Kuramının Ortaya Çıkışı 19
Genel Hatlarıyla Geştalt Kuramı 33
Sonuç Yerine: Geştalt Kuramı Nedir, Ne Değildir? 66

İKİNCİ BÖLÜM

Geştalt Kuramının Az Bilinen
Çalışmaları: Bellek 75

Kurt Koffka'nın Bellek ve Öğrenmeye Dair
Analiz ve Önermeleri 77
Erich Goldmeier'ın (1910-1989) Bellek Çalışmaları 104
Sonuç Yerine 123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Geştalt Kuramının
Problem Çözme Üzerine Çalışmaları
ve Günümüzün Geştaltı 129

Düşünme: Problem Çözme,
"Üretken Düşünme", Yaratıcılık 131
Bugünün Geştaltı 161
Sonuç Yerine 170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"Geştalt Kuramında İnsani Değerler"

Max Wertheimer

Önsöz (1950) *Albert Einstein* 177
Hakikat Üzerine (1934) 178
Etik Kuramındaki Bazı Problemler (1935) 190
Demokrasi Üzerine (1937) 205
Üç Günün Hikâyesi (1940) 218

Kaynakça 235
Dizin 243

Önsöz Yerine

HEM 1986-90 YILLARI ARASINDAKİ psikoloji lisans eğitimimde, hem de onun hemen ardından bilişsel psikoloji alanında bellek çalışmak üzere gittiğim ABD'deki doktora eğitimimde, her psikoloji öğrencisi gibi ben de Geştalt kuramıyla hep karşılaştım. Öğrendim diyemiyorum çünkü öğrenmekten çok "İşte böyle bir şey de var", hatta benim eğitim gördüğüm dönemlerde "Şöyle bir şey vardı, onun işe yarar kısımlarını psikoloji zaten bilişsel kurama dahil etti" tarzı bir aktarımdı söz konusu olan. Bağlamından kopuk bir "hap bilgi" gibi sunulsa da her karşılaşmamda dikkate değer bulup meraklandım ve sadece benim değil çevremdeki genç biliminsanı adaylarının da benzer şekilde tepki verdiğine tanık oldum. Ancak bir türlü bu kuramın tam ne olduğu anlatılmıyordu. Daha doğrusu kimi çarpıcı örneklerle öğrencinin ilgisinin yakalandığı ve ardından o ilginin doyurulmayıp "Birçok eksiklikleri vardı, deney yapmazlardı" gibi yeterince desteklenmemiş, gelişigüzel ifadelerle geçiştirildiği hissindeydim. Daha fenası, kuram sanki sadece görsel algı alanında söz kurmuş gibi sunulurdu.

Araştırmalarım sürekli bellek alanında olunca vakit ayırıp kurama yönelemedim. Akademik kariyerimden, kendi alanımdaki bilim yapılış şekline dair hayal kırıklıklarım nedeniyle yaklaşık sekiz yıl uzaklaştıktan sonra tekrar üniversiteye ve akademiye geri döndüğümde, bellek araştırmaları alanında yaşadığım tatminsizlik ve rahatsızlıklardan ötürü giderek müzik bilişi alanına yöneldim. O sıralarda, 2012 yılında, İTÜ Türk Musikisi Konservatuvarı'nın Müzik

Kuramı ve Müzikoloji anabilim dalında doktora öğrencisi olan Zeynep Funda Yazıcı'nın kapımı çalıp Geştalt kuramı ve müzik üzerine bir şey yapmak istediğini söylemesiyle akademik hayatımın yeni bir dönemi başladı diyebilirim. Doğal olarak Geştalt kuramını yine salt gruplaşma tarafıyla odağımıza aldıysak da artık algı alanına girmiştim.

2010 yılından itibaren biraz da o dönemlerdeki lisans öğrencilerimin ısrarıyla vermeye başladığım Müzik Bilişi I ve II seminer derslerimle birlikte fark ettim ki, bu kuramın bakışı olmadan müzik bilişine dair herhangi bir şeyi anlatmak mümkün değil. Dolayısıyla o dönemlerde ben de Geştalt'ı, aynen Amerikan kaynaklarında aktarıldığı haliyle, özellikle şekil-zemin kavramları ve gruplaşma ilkeleri tarafıyla anlattım, kuramın fenomenolojiye dair önermelerini ve hatta Hegelyen taraflarını hiç bilmeden. Nihayet 2020 yazında Geştalt kuramı üzerine bir makale yazmaya karar verdim ve böylece kuramın temel eserlerini, yani kurucularının yazdığı bazısı İngilizce bazısı halen sadece Almanca olan eserleri okumaya başladım. Tek bir makale yazmayı planlamışken, okuduklarımın zenginliği karşısında şaşırmış ve hatta büyülenmiş olarak, kuramın kapsamlılığının bir nebze de olsa hakkını verebilmek adına, birbiri ardına üç makale yazma ihtiyacı hissettim. *Nesne* dergisinde yayımlanan bu üç makaleyi yayım öncesi okuyup geribildirim sunan Emeritus Prof. Dr. Reşit Canbeyli'ye, Prof. Dr. Hıdır İlyas Göz'e, Prof. Dr. Hasan Gürkan Tekman ve Emeritus Prof. Dr. Faruk Birtek'e bu vesileyle teşekkürlerimi tekrarlamak isterim. Keza Geştalt kuramı konusundaki önemli kaynak yönlendirmeleri ve müthiş kılavuzlukları için Emeritus Prof. Dr. Riccardo Luccio'ya ve Dr. Lydia Maniatis'e fazlasıyla müteşekkirim. Bilgisayar Mühendisliği'nde doktora yapan Serdar Metin'e birçok kritik dil önerisi için ayrıca teşekkür ederim.

Kuramın son derece zengin birincil kaynaklarını okurken (ki hâlâ hepsini bitirebilmiş değilim) beni en çok şaşırtan, önermelerin günümüz psikolojisi bakımından halen ne kadar güncel olduğu, hatta büsbütün güncel olduğu idi. En dikkat çekici tarafı, kuramın algı alanının çok ötesinde, hatta sadece bilişsel psikoloji alanında değil, psikolojinin diğer alanları için de bir bakış biçimi sunuyor oluşuydu.

Ve ne yazık ki Avrupa ve Japonya'da dar birkaç entelektüel çevrenin dışında Anglo-Amerikan etkisi altındaki anaakım psikolojinin araştırmacılarının hiçbiri bunun pek farkında değil. Kuramın bellek ve üretken düşünmeye dair önermelerini ele alan makaleleri de yazdıktan sonra bu kuramı diğer derslerime de entegre etmeye başladım, hem birinci sınıf psikoloji öğrencilerinin aldığı Psikolojinin Temelleri I dersine hem de son sınıf psikoloji öğrencilerinin aldığı Psikolojide Kuramlar ve Meseleler dersine. Kuramı anlatırken öğrencilerin parlayan gözlerini ve bu kuram üzerinden yapabilmeye başladıkları yepyeni anlamlandırmaları gördükçe cesaret buldum. 2021 bahar döneminde Psikolojide Kuramlar ve Meseleler dersinde ilerlerken ülkemizdeki siyasi buhran da giderek ağırlaşıyordu. Tam o sıralarda Wertheimer'ın henüz okumadığım, her birini farklı bir yıl yazdığı ve burada Türkçe çevirilerini sunduğumuz dört İngilizce makalesini bir solukta okudum. Bu okumanın da verdiği heyecanla ve o makalelerde dikkat çekilen tehlikeler bugün de dünyayı ve hele de ülkemizi doğrudan ilgilendirdiğinden, ani bir kararla bu makaleleri de derse entegre ettim.

Makaleleri Türkçeye çevirme projesi işte o 2021 bahar dönemi dersinde belirdi ve buna istekli ve gönüllü nefis bir grup öğrencimle aynı yaz bu işe koyulduk. Yine o sıralarda Avusturya'dan bir sosyolog ve Geştalt teorik terapisti Dr. Gerhard Stemberger bana ulaşmış ve kimi cesaretlendirici düşünceler aktarmıştı. Kendisine bu çeviri projemizden bahsettiğimde öğrendim ki onlar da Wertheimer'ın bu İngilizce makalelerini Almancaya çevirip 1991'de Springer yayınevi tarafından kitapçık olarak bastırmışlar. 1950'de ABD'de bu makalelerin yeniden basımı için uğraşılmış, hatta bunun için Wertheimer'ın yakın dostu Albert Einstein'dan bir önsöz istenmiş, ancak kitabın basımı gerçekleşememiş.[1] Böylece biz de, aynen Almanca baskısında olduğu gibi, Albert Einstein'ın önsözünü dahil ederek ve Max Wertheimer'ın hâlâ hayatta olan oğlu Michael Wertheimer'dan çeviri

1. Bunda o dönemin ABD'sinin giderek bir yandan McCarthyizmin bir yandan da ölçüsüz ve dizginsiz bir kapitalizmin pençesine girmesinin rolü var mı bilmiyorum. Belki de "kârlı değil, satmaz" gibi bir düşünceyle bu proje gerçekleşememiştir.

ve yayın iznini alarak bu çeviriyi tamamlayıp basmaya karar verdik.

Öğrencilerim bu zor makaleleri büyük bir titizlikle çevirdiler. Ardından çevirilerin hepsini gözden geçirdim, kavramları ortak kıldım, kimi anlam kaymalarını düzelttim. Ancak çeviride en büyük zorluk, Wertheimer'ın, Almancanın sentaksından ve dili kullanım tarzından, ayrıca muhtemelen İngilizceye çok hâkim olmamasından kaynaklanan "yüklü" ifadelerini biraz daha sade ve anlaşılır hale getirmekti. Bu uğurda birkaç yerde cümlelerdeki kimi tekrarları veya ana anlamı yakalamayı zorlaştıracak yerleri kısalttım, bazılarını çıkardım, kimi yerlere vurgu ekledim. Eğer bu makaleler Anglo-Amerikan dünyasının daha aşina olduğu bir üslupla yazılmış olsaydı sanırım çok daha kalıcı bir yankı uyandırırdı. Bu makalelerin anaakım psikolojide (ve konuları itibariyle mantıkbilim, felsefe, siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarında) hiç bilinmiyor olmasında, o dönemin Zeitgeist'ı içinde gerekli karşılığı bulmaması kadar Wertheimer'ın dilinin de etkisinin olabileceğini düşünüyorum. Belki İngilizce makaleleri de sadeleştirerek yeniden yayımlamak düşünülmeli.

Umarım bu makaleler bolca okunur, psikoloji dışındaki sosyal bilim alanlarında da bolca okutulur ki içinde bulunduğumuz –günümüzün moda tabiriyle– "hakikat sonrası" durumdan çıkmaya dair bir umut ışığı yanabilsin.

Wertheimer'ın bu dört kavramsal makalesinin Geştalt kuramıyla bağını daha iyi aktarabilmek için bu makaleleleri, Geştalt kuramı üzerine yazdığım üç makalenin psyarxiv.org'da çıkan İngilizcelerinde yaptığım gibi yer yer küçük eklemeler ve değişikliklerle kitaba dahil etmeye karar verdim.

İstanbul, 2022

BİRİNCİ BÖLÜM

Geştalt Kuramı: Bir "Nazariye"nin Mazisi, Akameti ve Akıbeti

Giovanni Strazza. Kaynak: Wikimedia Commons.

Ben bir insanım ve insana dair hiçbir şeyin
bana yabancı olduğunu düşünmüyorum.

Publius Terentius Afer

BU BÖLÜMÜN başlıca amacı, çok yaygın şekilde yanlış anlaşılmış ve yanlış alıntılanmış Geştalt[1] kuramının gerçekte ne olduğunu ve ne olmadığını mümkün mertebe kapsamlı bir şekilde aktarmaktır. Bu ilginç ve neredeyse esrarengiz kuram 1910'ların Almanyası'nda psikoloji alanında ortaya çıkar. Kurucularının öne sürdükleri çarpıcı önermelerle 1920'lerde neredeyse Wilhelm Wundt'un yapısalcılık ve Anglo-Amerikan işlevcilik (ile ona dahil olan davranışçılık) ekolünün yerine geçecekken, 1950'lerin sonlarında adım adım anaakım psikolojiye nüfuz eden "bilişsel devrim" ve onun "bilgisayar metaforu" karşısında kırpılmış ve çarpıtılmış bir kuram olarak bilişsel devrim tarafından adeta "yutulur". Amacımız bir tarih çalışması yap-

1. *Gestalt* Almanca bir sözcüktür, İngilizce ve birçok başka dilde sözcük doğrudan Almanca haliyle kullanılır çünkü barındırdığı anlam zenginliği bakımından tam tercümesi zor bir kavramdır. Genel hatlarıyla "şekil", "form", "oluşum" anlamını taşır ve tüm bu anlam katmanlarını barındırması nedeniyle dilimizdeki Arapça kökenli "teşekkül" ile güçlü derecede örtüşür. Sözcüğün doğru okunması için tüm kitap boyunca Türkçe "ş" harfi kullanılacaktır. Ülkemizde "Geştalt" tabirinin disiplinler ötesi bir yaygınlığı olduğuna, yalnızca psikoloji veya tasarım, mimarlık veya müzik alanlarında değil tıptan tarihe kadar birçok alanda bu sözcüğe dair şaşırtıcı bir aşinalığın olduğuna tanık oldum. Ancak nedense bu Almanca sözcük Türkçede GEştalt olarak okunuyor, oysa bu sözcük, ağırlıklı olarak birinci heceyi vurgulayan bir dil olsa da, Almancada GeŞTALT olarak okunur çünkü "ge-" basit, anlam taşımayan bir önektir, asıl anlamı taşıyan kısım ikinci kısımdır. İngilizcede bu vurgu hatası yapılmamaktadır, Türkçeye bu vurgu hatasının nereden geldiği ise bir muamma...

mak olmadığı için kuramın tarihsel tarafı ancak ana hatlarıyla aktarılacaktır. Bu kuramı yeniden etraflıca ele almamıza yol açan iki ana etken olmuştur. Bunlardan biri, psikoloji tarihi içinde bu kurama dair aktarılagelen bilgilerin (özellikle sunulan çarpıcı görsel örnekleriyle) bir yandan merak uyandırırken bir yandan ise "havada" kalmalarıdır. Bir diğer etken de, bu ilginç ve günümüzden bakıldığında "muamma" dolu kuramın ortaya çıkışı ve anaakım psikoloji araştırmalarının odağından 1960'larla birlikte adım adım kayboluşunun üzerinden bunca zamanın geçmesine rağmen bir türlü tam olarak da "tarihin tozlu sayfaları" arasına gömülememesidir. Bunun belki de en güçlü göstergesi, 2012'de kuramın yüzüncü yılı nedeniyle Wagemans ve arkadaşlarının zamanın Geştalt kuramının ana önermeleri üzerine bir anma yazısından çok bir "hatırlatma" yazısı yazmış olmalarıdır. Konunun genişliği ve günümüzdeki karşılıkların çokluğu nedeniyle Wagemans'ın iki farklı ekiple yazdığı bu makale dizisinin biri yaklaşık 90 sayfa, diğeri 35 sayfadır. Buradan da anlıyoruz ki Geştalt kuramı, örneğin yine 20. yüzyılın bir dönem ana eksen kuramı olmuş olan davranışçılık ekolünden farklı olarak, bir türlü "maziye gömülememektedir". Bu saydığım iki ana etken bana bu kuramın, psikoloji tarihi kitaplarında sunulan bilgilerin ötesinde incelenmeyi hak ettiğini düşündürdü.

Herhangi bir kuramı anlamak için yapılması en elzem olan ve ne yazık ki çokça yapılmayan veya eksik yapılan şey, kuramın kurucularının eserlerini okumaktır. Birincil kaynaklara baktığımızda dikkat çekici en az iki nokta var. Bunlardan biri, Geştalt kuramının, büyük kuramlarda alıştığımız üzere ağırlıklı olarak tek kişi tarafından geliştirilip temsil edilmek yerine, birbirini bütünleyen üç kişi –Wertheimer, Köhler ve Koffka– tarafından ortaya çıkarılmış olması. Bir diğeri ise kaynak eserlerin çevirileriyle ilgili. Şöyle ki kaynakların birçoğunun orijinalleri, kuramcıların anadili olan Almanca yazılmış ve bunların ancak bir kısmı İngilizceye tercüme edilmiş, üstelik bazıları yalnızca özetlenerek (örneğin Ellis 1938). Bir kısmı ise ancak 2012 yılında tercüme edilmiş (örneğin Wertheimer/Spillmann 2012), kimisi de halen tercüme edilmeyi bekliyor (bkz. Steinman, Pizlo ve Pizlo 2000). Kurucuları 1920 ve 30'lu yıllarda Nazi iktida-

rının ayak seslerinin gelmesi ve faşizmin yerleşmesiyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalıp Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleştiklerinde, laboratuvar ve doktora programı eksikliğinden yalnızca görgül araştırmaları akamete uğramakla kalmadı, aynı zamanda fikirlerini ve "meramlarını" yabancı bir dilde ifade etme zorluğu ile karşı karşıya kaldıklarını tahmin edebiliriz.

Ancak öyle görünüyor ki buradaki zorluk yalnızca bir anadil/yabancı dil engelinden kaynaklanmamış, iki kıtanın veya iki kültürün bakış ayrılığı da Geştalt kuramının tam mânâsıyla Anglo-Amerikan coğrafyada karşılık bulamaması veya çok kısıtlı bir süre boyunca bulmasında rol oynamış. Bunu en güzel gösteren kaynak, aralarında belki de en fazla İngilizce eser vermiş ve hatta 1959'da Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) başkanı olabilmiş Wolfgang Köhler'in, aynı tarihte başkanı olarak derneğin 66. Yıllık Konferansı'nda yaptığı konuşmadır (Köhler 1959). Konuşmasında Anglo-Amerikan perspektifinin zaman zaman miyopluğa varan detaycılığından ve cüretkârlık eksikliğinden bahseder Köhler. Bu perspektif çerçevesinde büyük ustalıkla çok titiz çalışmaların yapıldığını, bundan dolayı da, bu şekilde "zapturapt" altına alınamayacak konulardan uzak durmanın tercih edildiğini ifade eder. Bu konuşmanın, içeriği kadar üslup inceliği açısından da Türkçeye tercüme edilmeyi hak ettiğini belirtmek isterim.

Aslında bugüne bakacak olursak çok daha büyük bir tehlike söz konusudur. Artık Amerikan perspektifinin hızlı ve bol yayın baskısı hüküm sürmektedir. Bunun sonucu olarak da arzulanan, makalelerin "şipşak" okunabiliyor ve adeta bir gazete başlığı olabilecek basitlikte bilgiler sunabiliyor olmasıdır. Bu bakış özellikle son elli yıldır adeta sorgulan(a)mayan bir norm haline gelmiştir. Doğal olarak bunun sonucunda Köhler'in bahsini ettiği o deneysel titizliğin de bilim pratiği içinde eridiğine dair ipuçları görebiliyoruz (bkz. Zwaan, Etz, Lucas ve diğ. 2018). Ne yazık ki son yirmi yılda adım adım *tüm dünyaya sirayet eden* bu sorunlu bakış, elbette (1) ne cüretkâr soruların sorulmasını, (2) ne de yürütülen deneysel çalışmalarda katılımcıların ürettiği sayısal verilerin yanı sıra *deneyimlerine* yönelik incelemelerin yapılmasını ve raporlanmasını mümkün kılar. Bu ko-

nuya bu bölümün sonuç kısmında tekrar değineceğiz.

Geştalt kuramının birincil kaynaklarını okurken, temel önermelerinin derinliği ve sordukları soruların halen devam eden geçerliliği, o önemli soruların halen cevaplanmamış olması ve hatta "sorulmamış" kalması karşısında şaşırdım. Bunun ötesinde en şaşırdığım nokta ise, yalnızca algı alanıyla kısıtlı olmayan, bellek ve düşünmeye dair ve hatta bilişsel konuların da çok ötesine genişleyen bir kuramla karşı karşıya kalmamdı. Psikolojinin içinde ilk defa bir kuramda, günümüze kadar oldukça birbirinden kopuk gelişmiş araştırma alanlarını (örneğin biyopsikoloji/nörobilim, bilişsel psikoloji, gelişimsel psikoloji, sosyal psikoloji, klinik psikoloji) ortak bir kavrayış mantığı içinde ele alabilecek kapsamlılığı ve kapasiteyi görebildim. Bu konuya yeniden değineceğiz.

Kitabın "Geştalt Kuramı: Bir 'Nazariye'nin Mazisi, Akameti ve Akıbeti" başlıklı bu bölümü iki ana kısımdan oluşuyor. İlk kısımda, kuramın Max Wertheimer'ın 1912 tarihli makalesiyle ortaya çıkışını, kurulan yeni bir psikoloji dergisi etrafında gelişmesini ancak Nazi rejiminin iktidara gelişiyle Almanya'da akamete uğrayışını ele alacağım. Bu kısmın sonunda, kuramın Türkiye'deki muhtemelen ilk anlatılışına da değineceğiz. Bu anlatış, doğrudan Almanca kaynaklar üzerinden değil, Fransız hekim ve psikolog Pierre Janet'nin kendi öznel değerlendirmesini katarak yaptığı çok temel (ve eksik) bir anlatımın sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından 1938 tarihinde yapılan Türkçe tercümesidir. Bu bölümün ikinci kısmında ise kuramın ana tespitlerini ve kavramsal önermelerini mercek altına alacağız. Kitabın bu bölümünü genel bir değerlendirmeyle bitireceğiz.

Geştalt Kuramının Ortaya Çıkışı

Max Wertheimer'ın (1880-1943) Fi Fenomeni Makalesi

Genelde kaynaklar, kuramın ilk ortaya çıkışını Max Wertheimer'ın 1912 tarihli 104 sayfalık makalesiyle başlatır.[2] Makalenin başlığı "Hareketin Görülmesi Üzerine Deneysel Çalışmalar"dır.[3] Makalesinde, hem o dönem sinema açısından bilinen hem de psikolojinin deneysel laboratuvarlarında tespit edilmiş olan "zahiri hareket" meselesini ele alır. Fakat Wertheimer'ın bu zaten bilinen fenomeni ele alışında bariz bir fark vardır. Daha önceki araştırmacıların bu etkiyi türlü farklı uyaranlarla (ışık, obje vb.) ve türlü farklı araçlarla (stroboskobik gösterim, takistoskobik gösterim) göstermiş olmasından farklı olarak Wertheimer hareketi görmenin deneyimsel tarafına odaklanır. Bu bölümde Wertheimer'ın bu "kurucu" makalesinin kimi kritik noktalarının altını çizeceğiz.

Wertheimer dönemin mevcut literatürünü aktardıktan sonra makalesinin birinci bölümünde bir örnek sunup tahlil eder. Eş uzunluklu ve aralarında 2 cm mesafe bulunan iki yatay çizginin yanıp sönerek belirli bir zaman aralığı ile peş peşe görüntülenmesinin (Şekil 1'in yalnızca a ve b çizgileriyle olan düzenek), hız yüksek olduğunda tekil bir yatay çizgi varmış deneyimine yol açtığını, hız düşük olduğunda ise iki *ayrı* çizginin (aynen fiziken de olduğu gibi) peş peşe

2. Ancak bkz. Michael Wertheimer (2014: 131).

3. "Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung". Burada özellikle bire bir tercüme yapılarak "hareketin görülmesi üzerine" denmiştir çünkü başlıkta "algı" olarak tercüme edeceğimiz bir sözcük kullanılmamaktadır, bunun da nedeni o dönemin deneysel psikolojisi içinde ağırlıklı olarak duyu meselesinin ön planda oluşu olabilir.

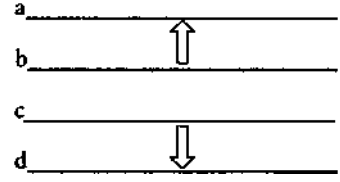
görünmesi şeklinde deneyimlendiğini belirtir. Öte yandan iki çizgi belirli bir "ara hız" ile peş peşe sunulduğunda sanki üstteki çizgi bir aşağıya bir yukarıya gidip geliyormuş gibi, yani hareket eden tek bir nesne gibi deneyimlendiğini vurgular. Buradaki kritik faktörün aradaki süre olduğuna dikkat çektikten sonra çok titiz bir deney serisini rapor eder. Deneyin ana bağımsız değişkeni aradaki süredir ancak birçok kontrol değişkeni de mevcuttur. Bunlardan biri, sunulan çizgilerin çeşit çeşit "konfigürasyonları" (yani uzam içinde yerleşimleri), bir diğeri, katılımcının dikkati (dikkatini ne şekilde ve nereye odaklayacağı manipüle edilmiştir), bir diğeri de göz hareketlerinin kontrolüdür. Bunun yanı sıra kimi zaman, uyaran hareketli bir cihaz ile hakiki anlamda hareket eder, kimi zaman ise yalnızca iki farklı uyaran farklı zaman aralığı ile görüntülenir, yani bir çizginin hakiki hareketi söz konusu değildir. Ana bağımlı değişken, katılımcının hakiki hareket ile zahiri hareketi birbirinden ayırt edip etmediğidir. Ancak, ki kritik husus budur, Wertheimer yalnızca bu cevaplar ve onların doğruluğu veya yanlışlığı ile yetinmez, bunun yanı sıra her katılımcının yaşadığı görsel deneyimi de merak eder.

En önemli bulgu, yanıp sönen birinci çizgi ile yanıp sönen ikinci çizgi arasındaki süre yaklaşık 100 milisaniye[4] olduğunda katılımcıların hakiki ile zahiri hareketi genel olarak ayırt edemedikleri bulgusu olmuştur. Hatta Wertheimer, kimi katılımcıların nadiren bir fark algıladıklarında bu farkı ters yönde hissettiklerini, örneğin görünür hareketin hakiki harekete kıyasla "sanki daha güçlü, daha enerjik, daha bariz hareket gibi" olduğunu ifade ettiklerini not düşer. Benzer şekilde makalenin bir yerinde katılımcıların sıkça hareketi, iki çizginin (kendi) görüntüsünden daha evvel algıladıklarını, hatta kimi zaman iki çizgiyi de görmeyip yalnızca hareketi gördüklerini belirtir.

Başka bir deneyinde ise Wertheimer göz hareketi sorununun üstesinden gelmek için fiksasyon (sabitleme) talimatıyla yetinmez, göz

4. Wagemans ve diğ. (2012: 1174) tarafından kaleme alınan makalede bu optimal süre yanlışlıkla 60 milisaniye olarak aktarılmıştır, oysa Wertheimer 1912 tarihli makalesinde *eine Zehntelsekunde* yani bir saniyenin onda biri ifadesini kullanır (Wertheimer 1912a: 182).

hareketini bir anlamda "etkisizleştirecek" bir yöntem kullanır. Bu sefer katılımcılar ilk önce karşılarında iki yatay çizgi bulur (Şekil 1'deki b ve c çizgileri) ve ardından eşzamanlı olarak Şekil 1'deki a ve d çizgilerini görür. Bu eşzamanlı iki hareket zıt yönde olduğundan katılımcı fiksasyon talimatına uymayıp birinin hareketini göz hareketiyle takip etse de diğerini takip etmiş olması imkânsızdır. Katılımcılar bu sefer iki zıt yönlü hareket görür. Bu bulgu, hareket yanılsamasının göz hareketinden kaynaklanmadığını göstermiştir (ne de olsa gözlerimiz eşzamanlı olarak zıt yöne giden hareketleri takip edemez).

Şekil 1 Wertheimer'ın 1923 tarihli makalesindeki çizimin büyütülmüş hali.

Eğer Wertheimer incelemelerinde tam bu noktada dursaydı zamanının (ve hatta günümüzün) deneysel psikologlarından bir farkı olmayacaktı. Ancak Wertheimer bununla yetinmedi ve makalesinin beşinci bölümünde, olup biteni en ince noktasına kadar anlamaya koyuldu. Kritik deneysel koşulda uyaranlar, gerçek anlamda bir yerden bir yere hareket etmediğinden, katılımcıların da uyaranın uzamzamanda[5] süregelen ara aşamalarını duyumsamış olması imkânsızdır, çünkü o ara aşamalar mevcut değildir. O halde ne olmuştur? Olay basit bir "zihinde gerçekleşen mantıksal çıkarsama" eylemi midir yoksa hakiki bir fenomenal, yani deneyimsel yaşantı mıdır? İkisi arasında ilk etapta sanki pek fark yokmuş gibi görünse de ilki, "olay sonrasında gerçekleşen" yargısal bir olaydır, oysa diğeri "eşzamanlı olarak hareket şeklinde görme" diye tarif edilebilecek anbean fenomenal/deneyimsel bir duruma işaret eder. Wertheimer

5. Geştalt kuramcıları "uzam-zaman" kavramını sıkça kullanır çünkü algılanan ve deneyimlenen dünyayı statik olmayan dinamik bir şey olarak görürler.

ikincisinin söz konusu olduğunu düşünür ve bu etkiye "fi etkisi" adını koyar, Yunancanın Φ harfini kullanarak. Yüz milisaniye arayla "a" görüntüsünden sonra "b" görüntüsü sunulduğunda, burada fenomenal olarak görülen "a sonra b" gibi peş peşe iki uyaran görüntüsü değildir, keza "a ve b" gibi "a" ve "b" parçalarından oluşan hareketsiz bir şekil de değildir. Görülen, Wertheimer'ın ifadesiyle "aΦb"dir, yani tekil bir hareket *bütünlüğüdür*. Φ boyutu fiziksel uzamda mevcut olmadan ancak fiziksel uzamın özel koşullarıyla ortaya çıkan bir algısal durumdur, öyle ki artık "a" ve "b" birbiriyle fenomenal (ve olası olarak fizyolojik[6]) düzlemde bir bağlanma içine girmiştir.

Bu tespitinden sonra Wertheimer birbirinden zekice tasarlanmış düzeneklerle örneğin "a" ve "b" şekillerini farklılaştırarak veya renklerini değiştirerek fi etkisinin halen aynı şekilde devam ettiğini, tek farkın, katılımcının "Hareket esnasında şekil/renk değiştirdi" beyanının olduğunu vurgular. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, dikkatin odaklanışını da bir değişken olarak ele alır. Katılımcılardan dikkatlerini "a" veya "a" ve "b" arasındaki alana odaklamaları istendiğinde fi etkisi çıkmakta, öte yandan "b"ye odaklamaları istendiğinde bu etki zayıflamakta hatta yok olabilmektedir. Yine başka bir deneyde, "a" ve "b"nin "hareket bölgesinin" içine veya dışına üçüncü sabit bir "c" şekli yerleştirilir. Üçüncü şekil "hareket bölgesinde" olduğunda bile algısal olarak "a" şekliyle bir hareket ilişkisine girmediğini, yani bir aΦc oluşmadığını tespit eder Wertheimer. Bu deney serisinde de katılımcının dikkat odağını "b" dışında farklı yerlere yönlendirir, yine de sonuç değişmez. Wertheimer makalesinin sonuç kısmında *Gestaltqualität*[7] (Geştalt özelliği) tabirini kullanır

6. Fenomenal ile fizyolojik arasındaki ilişki bu bölümün "izomorfizm" altbaşlığında ele alıncaktır.

7. Bu tabir ilk defa Christian von Ehrenfels (1890: 251-52, 258-59) tarafından örneğin bir melodinin bir gamdan başka bir gama aktarılmasıyla "aynılık" vasfını yitirmeyişi anlamına gelen "aktarım" veya "transpozisyon" olgusu kapsamında kullanılmıştır. Fakat von Ehrenfels, geştalt özelliğini parçaların toplamından "fazla" bir şey olarak tanımlar. Wertheimer ve diğer kurucular ise bütünü parçaların toplamından *farklı* (*nitel açıdan farklı*) bir şey olarak tanımlar.

ve fi olgusunun, parçaların spesifik konumlanışı ve dizilişiyle bir bütünsellik içinde meydana geldiğine işaret eder.

Wertheimer'ın bu çarpıcı makalesi baştan sona okunduğunda, hem inanılmaz titiz ve birçok olası etki faktörünü dikkate alan bir deneysel zihin hem de bir bulgunun çok incelikli analizini görebiliyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, hem sinemadan dolayı hem de yapılmış başka deneylerle "zahiri hareket" olgusu bilinmekteydi. Ama kimse olguya Wertheimer'ın incelikli ve yepyeni bakışıyla yaklaşmamıştı. Kanımca bu farkın nedeni, Wertheimer'ın güçlü bir felsefe eğitimi almış, bunun yanı sıra Brentano'nun öğrencisi olmuş Carl Stumpf'un yanında yetişmiş olmasıdır. İşte bu yepyeni bakış "Geştalt" bakışıdır. İçinde, özellikle Anglo-Amerikan yazında Geştalt kuramcılarının deneysel çalışmadıklarına dair üstünkörü iddiaların aksine, hem titiz deneysel kurgular ve deney serileri yer alır hem de katılımcıların deneyimlerine dair yoğun bir merak ve sorgulama mevcuttur.

Dergiler: *Zeitschrift für Psychologie* ve 1922'de Kurulan *Psychologische Forschung*

Geştalt ekolünün kurucuları arasında Wertheimer'ın yanı sıra Wolfgang Köhler (1887-1967) ve Kurt Koffka (1886-1941) da vardır. Üçünün önemli ortak yanı, fenomenolojik felsefeci ve psikolog olan ve bu iki alanı ses ve özellikle müziğin algısı üzerinden birleştirmeyi başaran Carl Stumpf'un rahle-i tedrisinden geçmiş olmalarıdır. Bundan dolayı olsa gerek, her üçü de yazılarında sıkça müzikten ve ritimden örnekler verir. O dönemki fikirlerini ve araştırmalarını dönemin başta gelen psikoloji dergisi (Almanya'nın da muhtemelen tek dergisi) Hermann von Ebbinghaus'un yönetimindeki *Zeitschrift für Psychologie*'de yayımlarlar. Kimi yazıları bazı yazarlara cevaben yazılmıştır ve anlarız ki o dönemin anaakımını teşkil eden ampirist[8]

8. Ampirisist yerine "ampirist" ifadesini Köhler'in 1950 tarihli "Psikoloji ve Evrim" makalesindeki gerekçesine küçük bir referansla özellikle kullanıyoruz. Köhler "ampirisist" dendiğinde bu ekolün felsefecisinin kastedilmesi gerektiğini, öte yandan felsefeci olmayıp yaptığı bilim şekli, farkında olarak veya olmayarak,

bakışına bu üç genç eleştiriler getirmeye başlamıştır. En temel sorgulamaları, bir soyutlamayla ifade edecek olursak, bir bütünün içindeki parçaların toplamının bütüne eşit olduğu bakışınadır ki bu bakış ampirisizmin en temel öğelerindendir. Psikoloji, genç bir bilim alanı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığında "kurucu ideolojisi" bu bakış üzerine yaslanır. Bu bakışa göre canlıların tüm ruhsal/zihinsel ve davranışsal birikimleri, deneyimledikleri duyulardan ve bu duyuların bir araya gelerek algılar, anılar, hafıza ve fikirler oluşturmasıyla inşa olur. Diğer bir deyişle sahip olunan en karmaşık yetiler, adım adım ve en basit duyularla başlayıp onların ardıl deneyimler yoluyla birbirine "bağlanması" ve giderek daha büyük "kompleksler" oluşturması yoluyla oluşmuştur. Ebbinghaus'un yönetimindeki *Zeitschrift für Psychologie* dergisinde çıkan birbirinden parlak araştırmalar sürekli bu bakış etrafında hareket eder ve doğal olarak, en temel ve "moleküler" duyuları en ince ayrıntısına kadar inceleyen, daha karmaşık deneyimlerin ise o alt yapıtaşlarını tespit etmeye koyulan makaleleler en büyük yeri kaplar. Bu zihinsel iklimde Geştalt kuramının üç kurucusu eleştirilerini dillendirmeye, yazdıklarına gelen itirazlara cevap vererek fikirlerini savunmaya çalışır, ta ki 1922'de Max Wertheimer, Köhler ve Koffka, nörolog Kurt Goldstein ve psikyatrist Hans Walter Gruhle ile birlikte *Psychologische Forschung: Zeitschrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften* (Psikolojik Araştırma: Psikoloji ve Onun Sınırdaş Bilimleri İçin Dergi) dergisini kurana kadar.

Bu yeni derginin ilk makalelerinden biri Wertheimer'ın, yine Geştalt kuramının kurucu metinlerinden sayılabilecek "Geştalt Kuramının İncelemesi"[9] adlı yazısıdır. Bu önemli makalenin içeriğini

---

"boş levha" ve mekanistik bakış varsayımına dayalı olanlara "ampirist" denmesinin daha uygun olacağını belirtir (288) ve bence haklıdır da.

9. Bu makaleye günümüze kadar Google Akademik'e göre tam 2270 defa referans yapılsa dahi tam haliyle İngilizceye henüz çevrilmiş değil. Kanada York Üniversitesi'nin "Classics in the History of Psychology" (Psikoloji Tarihindeki Klasikler) adlı web sayfasındaki İngilizce metin Ellis'in 1938 tarihli kitabındaki "kabataslak" özetini verir. Orijinal Almanca makale 50 sayfadır, Ellis'in özet tercümesi 18 sayfadır. Ellis makalenin başlığını da ("Untersuchung zur Lehre von der Ges-

ve önermelerini sonraki bölümlerde inceleyeceğiz. Burada kritik olan, artık "ardılcılık" ideolojisi üzerine kurulu olmayan, yepyeni bir bakış açısı sunmayı hedefleyen bir platformun kurulmuş olmasıdır. Derginin adında psikolojinin "sınırdaş bilimleri" ibaresi bile ortaya çıkan bakışın hedeflediği kapsamlılığa dair bir işaret olarak görülebilir. Dergi 1974'e kadar devam eder etmesine ancak kuruluşundan yalnızca on bir yıl sonra Almanya, tarihinin en talihsiz ve en vahşi faşizm dönemine tanık olur ve o topraklarda yeşeren tüm entelektüel hayat, bilimiyle ve sanatıyla yerle bir edilir. Geştalt kuramının kurucularından biri ailesinin her iki tarafıyla Yahudi (Wertheimer ki Einstein'ın da yakın dostudur), diğeri ailesinin bir tarafıyla Yahudidir (Koffka). Köhler ise Yahudi olmasa da o dönemde Nazilere yönelik sert eleştiriler yazabilmiş yegâne Alman biliminsanıdır ve bundan dolayı Berlin'deki Psikoloji Enstitüsü'nde, dönemin en saygın biliminsanlarından biri olarak görülmesine rağmen, özellikle öğrencileri hedef alınarak ağır baskılara maruz kalır.

Nazi Almanyası, Amerika Birleşik Devletleri'ne Göç, Kuramın ABD'deki Takipçileri

Max Wertheimer, Kurt Koffka ve en son Wolfgang Köhler de tek tek Almanya'yı terk eder.[10] En son terk eden, son noktaya kadar Nazi ideolojisine karşı sert muhalifliğinden taviz vermeden 1935'e kadar Almanya'daki pozisyonunu muhafaza eden Köhler olmuştur. Bu üç büyük beyin o döneme kadar yazdıkları çizdikleriyle bile ABD'nin en prestijli üniversitelerinde büyük ilgi görür ve üçüne de üniversitelerde yer temin edilir. Ancak üçü de nihayetinde kendi topraklarından ve entelektüel iklimlerinden koparılmıştır ve tüm biriktirdik-

---

talt") değiştirip "Algısal Formlarda Düzenleniş Kanunları" diye tercüme eder. Oysa Geştalt sözcüğünün başlıkta olması çok kritiktir. Aslında orijinal başlığın bitiminde bir "II." ibaresi de mevcuttur. Bunun öncülü olan makale ise daha kuramsal ağırlıklı olan 1922 tarihli makaledir ("Untersuchung zur Lehre von der Gestalt. I. Prinzipielle Bemerkungen" [Geştalt Kuramının İncelemesi. I. İlkesel Açıklamalar], *Psychologische Forschung* 1, s. 47-58).

10. Buna dair ayrıntılı bir anlatım Henle'de (1978) bulunabilir.

lerini bambaşka bir ülke ve kültür ortamında yeniden anlatmak ve insanları ikna etmek zorunda kalacaktır. Yine de 1950'lere kadar azımsanmayacak bir etki yaratırlar. Bu etki öncelikle üçünün muazzam parlaklığından gelir. Örneğin Köhler, Harvard'a William James konuşma serisini vermek üzere çağrılır. Koffka 1935'te bana göre psikolojinin en iyi ders kitaplarından birini yazar, 1943'te beklenmedik şekilde vefat eden Wertheimer'ın etkisinin ise karizmatik kişiliğine ve verdiği konuşmalara dayandığı belirtilir (bkz. Mandler 2007: 150). Vefat ettiğinde üstünde çalıştığı *Productive Thinking* (Üretken Düşünme) kitabı henüz yeni tamamlanmış ve ölümünden iki yıl sonra yayımlanmıştır. Kitap geometri ve cebir örneklerinin yanı sıra Galileo, Gauss ve dostu Einstein'ın düşünme biçimlerini Geştalt kuramı çerçevesinde inceler. Bu içerik, kitabın 1945'teki baskısından sonra neden her dönem yeniden basıldığını ve hatta çok yakın zamanda, 2020'de, Viktor Sarris'in editörlüğünde son bir baskısının çıktığını gayet anlaşılır kılmaktadır.

Burada birkaç noktaya değinmek gerekli olabilir. Öncelikle, gördükleri tüm saygı ve değere rağmen içine "düştükleri" bilimsel ideoloji davranışçılık idi. Yani yine her şeyin parçalardan birleşe birleşe inşa olduğu ve bütünün parçalarının toplamının bütüne eşit olduğu bakışı hâkimdi, üstelik en sert şekliyle. Örneğin söz konusu ekol fenomenal deneyime bakmak bir yana, biyolojik olarak zihne bakılmasını dahi "gereksiz" bulur ve pragmatik bir dışsal uyaran manipülasyonu ile bunun yarattığı dışsal tepki arasında bağ kurarak insana ve genel olarak canlıya dair her şeyi açıklayabileceğini düşünür. Davranışçılık ekolünden kopan Karl Lashley gibi geleceğin biyoloji devriminin öncüleri de, her ne kadar zihni ve beyni araştırmalarının odağına alsa da yaklaşım olarak yine "yaşantılanım", yani fenomenal deneyim odaklı bir bakışa mesafelidir.[11] Dolayısıyla bu üç kurucunun ABD'de Anglo-Amerikan bakışının fenomenoloji konusundaki "tedirginliği" ile de karşı karşıya kaldıklarını söyleyebiliriz,

11. Lashley, Sperry ile birlikte, Geştalt kuramının alan önermesini bir deney serisi ile doğrudan test eder ve bulguların kuramın beklentileriyle çeliştiğini raporlar, ancak Köhler bu deney serisinin sorunlarına işaret eder (bkz. Wagemans ve diğ. 2012: 1177).

bunu Köhler daha önce bahsini ettiğimiz 1959 tarihli konuşmasında da zarifçe dile getirmiştir. Yerleştikleri üniversitelerde doktora öğrencileri olamamış, dolayısıyla 1910'lu yıllardan 1930'lu yılların ortasına kadarki Almanya dönemlerinde inanılmaz bir verimle birbirinden yetenekli doktora öğrencileriyle ilham veren çalışmalar yürütmüş olsalar da artık bu imkânları akamete uğramıştır.

Bahsi geçen doktora öğrencilerinden Hedwig von Restorff, Köhler'in 1935'te Almanya'yı terk etmesi ve Berlin'deki Psikoloji Enstitüsü'nün kapanmasıyla psikolojiyi bırakır ve tıp alanında çalışmaya başlar (MacLeod 2020: 1081 vd.). Düşünme üzerine yine çok yaratıcı ve etki gücü yüksek bir tez yazan Karl Duncker ise sosyalist bir ailedendir. Köhler ona dokunulmasını 1935'e kadar engellemeyi başarır ama sonrasında Köhler'in Nazi rejiminin mecbur tuttuğu "bağlılık yeminini" etmeyip Almanya'yı terk etmesiyle Duncker da birkaç ülkeyi dolaştıktan sonra ABD'de bir üniversiteden teklif alır, oradayken etkin çalışmalar yapmaya devam eder, ancak 1940'ta çok genç bir yaşta intihar eder. Geştalt'ın kurucularıyla doktoralarını yapmış kişiler arasında görsel algı, sanat ve estetik alanında çok önemli katkılar sunmuş Rudolf Arnheim (Wertheimer'ın doktora öğrencisi) ile görsel ve işitsel algı çalışmış Hans Wallach da vardır. Bir diğer dikkat çeken, az bilinen, ama belleğe dair yazdığı kitap nedeniyle günümüz Geştalt kuramcıları tarafından işaret edilen kişi Erich Goldmeier'dır. Goldmeier'ın annesinin ve babasının Auschwitz'de öldürülmüş olduğu ve kendisinin, büyük olasılıkla Naziler iktidara gelir gelmez ABD'ye yerleştiği anlaşılıyor.

Geştalt kuramı, Nazi döneminde Almanya'yı terk etmek zorunda kalmayan veya o ihtiyacı duymayanlar tarafından sürdürülmüşse de Almanya'da sönümlenmiştir. Örneğin, Wolfgang Metzger (ki ilk iş Wertheimer'ın kürsüsünü devralır ve hemen Nazi partisine üye olur), bunun yanı sıra Edwin Rausch ve Kurt Gottschaldt da Almanya'da kalanlardandır. Son ikisinin, Metzger derecesinde bir yandaşlık gayretine girmediklerinden Nazi döneminde bir nebze marjinalize edildiğinden bahsedilse de (gerçi Gottschaldt'ın Nazilerle ilişkisine dair farklı bir bakış için bkz. Mastroianni 2006) bilimin ana ekseni artık çoktan Kuzey Amerika'ya kaymıştır ve hemen hepsi Almanca olan

yayınları pek bilinmez, bir kısmı daha o dönem İngilizceye çevrilirken bir kısmı geç çevrilmiş veya hiç çevrilmemiştir.[12]

Amerikalılar arasında ise Geştalt kuramının taşıyıcısı niteliğinde olan kişi sayısı azdır, hatta hem Kurt Koffka hem Wolfgang Köhler ile yakın çalışmış Mary Henle belki de tektir. Mary Henle kuramı birkaç "pratik ve kolay anlaşılır" görsel uyaranla anlatmak yerine kuramın derin kavramsal tarafının da iyi anlaşılması için yoğun uğraş verir ve 1961'de, Ellis'in 1938 tarihli titizlikten uzak derleme tercümesinden farklı olarak, titizlikle seçilmiş makalelerden ve tercümelerden oluşan *Documents of Gestalt Psychology* (Geştalt Kuramının Belgeleri) isimli antolojiyi çıkarır. Henle, yaşamının sonuna kadar kuramın önemli bir taşıyıcısı olmuştur. Solomon Asch ise Polonya kökenli bir ikinci kuşak Amerikalı göçmendir. Asch, sosyal psikolojinin Milgram ile birlikte anılan en önemli isimlerinden biri olmuştur. Ancak bilim dünyasında bu Anglo-Amerikan sosyal psikoloğun Geştalt kuramının takipçilerinden biri olduğunu çok az kişinin bilmesi dikkat çekicidir.

Bunun dışında Amerikalı psikologlar arasında kuramın özellikle görsel algı ve yaratıcı/üretici düşünme çalışmalarından güçlü ilham almış kişiler mevcuttur ki bunların başlıcası "doğrudan algı" kuramının sahibi James J. Gibson'dır. Gibson'ın Köhler'in seminerlerini düzenli takip ettiği belirtilir (Mandler 2007). Nitekim ekolojik algıyı, yani hakiki üç boyutlu ve hareket içeren uzam içindeki algıyı ele alan Gibson belki de algı kuramlarının en radikalini öne sürer. Geştaltçılar gibi, ekolojik diye adlandırdığı bu uzamın gayet anlamlı ilişkiler barındırdığını ve bu ilişkilerin bilgi olarak rahatça, hiçbir ara kademeye veya aşamalı belleksel birikimlere ihtiyaç duymadan edinilebileceğini öne sürer. Son olarak ise, 1950'lerde bilgisayarların

12. Bu bölümün tarihsel bilgilerini yazarken Wagemans'dan (2015 ve 2012) ve Mandler'dan (2007: 139-64) faydalandım. Erich Goldmeier'ın ismine ise Dr. Lydia Maniatis'in yanı sıra, Geştalt kuramının İtalya'daki önemli temsilcilerinden Gaetano Kanizsa ile çalışmış emeritus profesör Riccardo Luccio dikkatimi çekti. Doktora alanı bellek olan biri olarak tüm lisansüstü eğitimim süresince (1990-1994) bu önemli kişiye dair bizlere hiçbir bilginin sunulmamış olması, kanımca, anaakım bakışın dışlayıcılığına dair bir ipucudur.

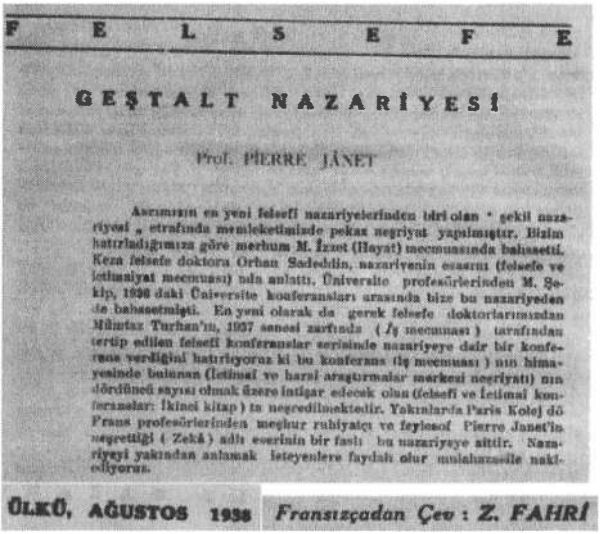
ortaya çıkışıyla birlikte davranışçılık ideolojisine karşı bir devrim olarak ortaya çıkan "bilişsel devrim" görünürde Geştalt kuramına alan açarken ve onların birçok görsellerinden faydalanırken, hakikatte aslında yine ardılcılık ve belleğe dayalı bilgi işlemeyi öne çıkaran bir ekol olmuştur. Geştalt kuramının kavramsal önermelerinden çok görsel örneklerine hâkim olan kişiler, genelde bilişsel psikolojinin bu kuramın modern versiyonu olduğunu düşünse de bu yanlıştır. Sonraki bölümlerde bunun neden böyle olduğunu daha anlaşılır kılmaya çalışacağım.

1938 Türkiyesi'nde Geştalt Üzerine Çıkan Bir Makale: "Geştalt Nazariyesi"

Dönemin Halkevleri'nin 1933 ile 1950 arasında çıkardığı *Ülkü* dergisinin 1938 tarihli 11. cildinin 66 nolu sayısında, zamanın en önemli sosyologlarından Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun, dönemin en önemli hekim, psikolog ve psikoterapistlerinden Pierre Janet'nin yazdığı Geştalt kuramı derlemesinin Türkçe tercümesini sunduğunu görürüz.[13] Görsel 1'de söz konusu makalenin önsözünün kesiti sunulmuştur. İlk cümle şöyle der: "Asrımızın en yeni felsefi nazariyelerinden biri olan 'şekil nazariyesi' etrafında memleketimizde pek az neşriyat yapılmıştır" (*Ülkü* 1938: 486). Ardından dönemin hangi felsefe profesörlerinin bu "nazariye" üzerine tartıştığı ve yazıp çizdiği aktarılır. Bu konularda tarih çalışması yapmak isteyenleri kanımca çok ilginç ve muhtemelen kimi şaşırtıcı ipuçları barındıran bir yolculuğun beklediğini düşünebiliriz.[14]

13. Bu yazıya dikkatimi çeken o dönem lisans öğrencim olan M. Aziz Akkaya'ya teşekkür ederim. Derslerimde sıkça Geştalt kuramından bahsettiğimden, bir Atatürk İlkeleri ve İnkılapları (HTR 312) dersinde tesadüf eseri bu yazıya denk gelince beni heyecanla haberdar etmişti.

14. Burada iki kaynağa dikkat çekmek isterim. Bunlardan biri, bilişsel bilim yüksek lisans programımızın öğrencilerinden Yunus Şahin'in dikkatime sunduğu Gürol Irzık'ın 2011 tarihli "Hans Reichenbach İstanbul'da" başlıklı makalesi. Bu makale, dönemin önde gelen bilim felsefecilerinden Hans Reichenbach'ın İstanbul Üniversitesi'nde geçirdiği 1933-38 dönemi arasında Geştaltçılardan Adhemar Gelb, Kurt Lewin ve David Katz ile temas kurduğundan ve Katz'ın öneriye olumlu geri

F E L S E F E

GEŞTALT NAZARİYESİ

Prof. PİERRE JANET

Asrımızın en yeni felsefî nazariyelerinden biri olan " şekil nazariyesi " etrafında memleketimizde pek az neşriyat yapılmıştır. Bizim hatırladığımıza göre merhum M. İzzet (Hayat) mecmuasında bahsetti. Keza felsefe doktoru Orhan Sadeddin, nazariyenin esasını (felsefe ve ictimaiyat mecmuası) nda anlattı. Üniversite profesörlerinden M. Şekip, 1936 daki Üniversite konferansları arasında bize bu nazariyeden de bahsetmişti. En yeni olarak da gerek felsefe doktorlarımızdan Mümtaz Turhan'ın, 1937 senesi zarfında (İçtimaiyat mecmuası) tarafından tertip edilen felsefî konferanslar serisinde nazariyeye dair bir konferans verdiğini hatırlıyoruz ki bu konferans (İçtimaiyat mecmuası) nın himayesinde bulunan (İctimaî ve harsî araştırmalar merkezi neşriyatı) nın dördüncü sayısı olmak üzere intişar edecek olan (felsefî ve İctimaî konferanslar: İkinci kitap) ta neşredilmektedir. Yakınlarda Paris Kolej dö Frans profesörlerinden meşhur ruhiyatçı ve feylesof Pierre Janet'in neşrettiği (Zekâ) adlı eserinin bir faslı bu nazariyeye aittir. Nazariyeyi yakından anlamak isteyenlere faydalı olur mülahazasile naklediyoruz.

ÜLKÜ, AĞUSTOS 1938 Fransızçadan Çev : Z. FAHRİ

Görsel 1 *Ülkü* dergisi, 1938.

Bu yazı, Geştalt kuramının farklı entelektüel çevrelerde daha Avrupa'da bile yeni yeni fark edildiği bir dönemde (örneğin Fahri'nin bahsini ettiği, Janet'nin Zekâ kitabı onun 1932'de yayımlanan *Les debuts de l'intelligence* [Zekânın Başlangıçları] isimli kitabıdır) çok büyük sayılmayacak bir gecikmeyle bu coğrafyaya gelmesi ve konuya dair Türkiye'nin genç cumhuriyetinde de tartışmaların yürüdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Fakat ilginç olan hem Janet'nin hem de Fahri'nin bu kuramın önemini hissetmiş olmasıdır. Yine ne ilginçtir ki Geştalt kuramı Japonya'lara kadar bir etki gücüne sahip olmuş (Wagemans ve diğ. 2004: 1178) ama bir türlü psikolojinin anaakımlarının arasına girmeyi başaramamıştır. Böylece diyebiliriz ki psikoloji günümüzde, ya deneysel "bilgi-işleme paradig-

---

dönüş yaptığından bahseder. Reichenbach'ın da zamanında *Psychologische Forschung* dergisinde makale yayımladığını öğreniriz. Bir diğer çarpıcı kaynak ise Taner Özbenli'nin Muzaffer Şerif'in Geştalt kuramıyla yoğun ilişkisini ve aidiyetini hatırlatan 2022 tarihli *Muzaffer Şerif ve Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri* adlı kitaptır.

ması" altında yürüyen ya da buna tepki duyanlarca psikanalitik yoldan ilerleyen adeta iki ayrı dünyadan oluşan bir alan olmuştur. Bunun muhtemel nedenleri üstüne düşünmeye değer kanaatindeyim.

Ülkemizde Geştalt kuramına dair günümüz literatürüne baktığımızda makalelerin hemen hepsinin ya Geştalt terapisi üzerine (ki Geştalt kuramının önde gelenleri tarafından, Geştalt'tan sözcük olarak ilham almış olmanın ötesinde arada pek bir ilişki bulunmadığı belirtilir, bkz. Henle 1978 ve Schultz 1981: 273)[15] ya da eğitim alanında olduğunu görürüz (örneğin Kaygusuz 2014; Koç ve Bulut 2014). İkincisi şaşırtıcı değildir çünkü bu kuram eğitim ve kavramaya yönelik bu zamana kadar gelmiş geçmiş kuramlardan çok farklı ve yepyeni bir bakış açısı sunabilmektedir.

Bunun dışında Geştalt kuramı mimarlık, şehir planlama ve tasarım dergileri ve tezlerinde sıkça önümüze çıkıyor (örneğin Akkurt 2019; Günay 2007). Bunun yanı sıra birçok Türkçe web sayfasında da kuramın kimi örneklerine dair bilgiler mevcut.[16]

Ancak tüm bu saydıklarımız, biraz ABD'dekine benzer şekilde, kuramın yalnızca en can alıcı, çarpıcı örnekleriyle yüzeyindeki unsurlarını görünür kılar ki bu unsurların hemen hepsi, görsel algı alanındaki örneklerinden seçmelerdir veya onların geliştirilmiş halleridir. Bu da, yine mevcut ABD eksenli anaakım psikolojinin kendi bilgi eksikliğinden ötürü varsaydığı gibi, Geştalt kuramının sanki sadece algı ve özellikle görsel algı hakkında elle tutulur şeyler önerdiği, psikolojinin tüm diğer alanlarına yönelik pek de katkı sunabilecek bilgiler üretmediği yanılsamasını pekiştirme riskini barındırır.

15. Geştalt terapisinin kurucuları Fritz ve Laura Perls, Geştalt kuramcılarının eserlerinin hiçbirini okumadıklarını rahatça beyan eder. Henle yaklaşımlarını sert bir şekilde eleştirirken Allen R. Barlow 1981 tarihli "Geştalt Terapisi ve Geştalt Psikolojisi" başlıklı makalesinde daha ılımlı bir yaklaşım içindedir. Bu kaynağa dikkatimi çeken Hanna Nita Scherler'e teşekkür ederim. Avusturya'dan Gerhard Stemberger'den ise Avrupa'da Geştalt kuramına sadık kalan "Geştalt Kuramsal Psikoterapi" adlı bir psikoterapi programının mevcut olduğu bilgisini edindim (bkz. Stemberger [haz.] 2022, *Essentials of Gestalt Theoretical Psychotherapy*).

16. Örneğin https://tr.wikipedia.org/wiki/Gestalt_psikolojisi; https://miesoffi-cial.com/blog/gestalt-kurami-nedir-ve-ilkeleri-nelerdir/; https://www.iienstitu.com /blog/gestalt-kurami-ve-ilkeleri.

En önemlisi ise, Geştalt kuramcılarının inanılmaz derinlikli yazılarına ve tartışmalarına yer verilmez ve dolayısıyla önümüzde açıklayıcı ve üretken bir kuram yerine yalnızca, belirli ilginçlikleri betimleyen bir bakış varmış gibi bir izlenim oluşturulur. Bu kitabın amacı ise tam da bu boşluğu doldurmaktır. Bir sonraki bölümde, çokça yapıldığı gibi kuramın ana tespitlerini listelemek yerine onları kavramsal bağlamları içerisinde ele alacağız.

Genel Hatlarıyla Geştalt Kuramı

Kuramın Ana Tespitleri

Gestaltqualitäten, "Şekil-Zemin", Gruplaşma/Ayrışma İlkeleri ve Prägnanz Dinamikleri

Max Wertheimer 1923 tarihli makalesine şöyle başlar:

Pencerede duruyorum ve bir ev, ağaçlar ve gökyüzünü görüyorum. Teorik nedenlerle sayıma başlayabilir ve diyebilirim ki: burada ... 327 aydınlık (ve renk) tonu var. (...)

Ve diyelim ki bu garip hesapta ev(*in*) 120 ve ağaçlar(*ın*) 90 ve gökyüzü(*nün*) 117 (*aydınlık tonu olsun*)... Uzun süre baktıktan sonra (*ise*)... bir pencerenin koyu kenar kısımlarının düz bir ağaç dalıyla birlikte bir Latince N harfini oluşturduğunu fark etmem ne kadar şaşkınlık verici. (s. 301)[17]

Wertheimer, bu başlangıç kısmında aslında birkaç noktaya parmak basar. Öncelikle bahsini ettiği aydınlık (veya renk) tonlarının sayım denemesi doğrudan dönemin Wilhelm Wundt ile takipçileri tarafından uygulanan araştırma yöntemine atıftır. Wundt'un deneysel öncülüğünde başlayan psikoloji, henüz yeni doğmuş bir bilimdir. Kullanılan yöntem ise o dönemin ruhuna ve ampirisistik[18] felsefesine uygundu: araştırmacı tarafından kontrollü olarak manipüle edilebilen dış uyaranlar, bu dış uyaranların somutluğu ve katılımcıların, eğitimini aldıkları içebakış (*introspection*) yöntemiyle, deneyimle-

17. Parantez içindeki italik kısımlar, Almanca metinde yazım şekli içinde ima edilen anlamın daha iyi anlaşılması için tarafımca eklenmiştir.

18. Hatırlatma amacıyla, ampirisizm felsefesini, kuramını kastettiğimizde "ampirisistik" ifadesini, farkında olarak veya olmayarak o bakış içinde bakan felsefeci olmayan kişilerin duruşunu kastettiğimizde ise "ampirist" ifadesini kullanıyorum.

nen duyu "âdetlerinin" aktarımı. Yöntemsel sorunlar bir kenara, buradaki asıl sorun, ki Wertheimer'ın giriş paragrafı tam da oraya işaret eder, araştırma sorusunun mânâsızlığıdır. Wundt, 1879'da Leipzig'de kurduğu laboratuvarda insan bilişini duyular ve o duyuların da en alt bileşenleri üzerinden anlamayı hedefliyordu. Wundt'u takip eden dönemlerde değişen tek şey, duyu deneyiminin dışında da deneyimlerin benzer bir yaklaşımla anlaşılabileceği, "deşifre" edilebileceği idi (örneğin, Ebbinghaus bellek oluşumu ve yitimini, Georg Elias Müller bellekte ket vurma gibi mekanizmaları ve Oswald Külpe düşünme gibi daha karmaşık deneyimleri yine bu yolla inceler). Tüm bu uğraşlarda, ister en basit duyu inceleniyor olsun, ister daha karmaşık deneyimler, ana önkabul, herhangi bir deneyimin barındırdığı "duyu parçacıklarının", birbirinden izole edilerek tek tek ölçülmeleriyle toplama dair, yani ortaya çıkan deneyime dair bir şeyin kavranabileceği, hatta ikisinin eşleşeceği anlayışı idi.

Yukarıdaki paragrafında Wertheimer tam da bunun anlamsızlığına dair bir örnek kurar. Ardından müzikten bir örnek sunar:

> Veya bir melodiyi (17 ses!), eşliği[19] ile (32 ses!) dinlerim. Duyduğum, basitçe "49" ve hele ki ... keyfe göre 20 artı 29 değil, bir melodi ve eşliğidir. (s. 103)

Wertheimer bu örneklerle en çok da çevremizi deneyimlerken kendiliğinden bize "nüfuz eden" gruplaşma ve ayrışma olgusuna dikkat çeker ve o zamana kadar yürüyen psikoloji araştırmalarında bunun varlığının tümüyle ıskalandığına işaret eder. Örneğin, pencereden dışarıya baktığımızda en çarpıcı olan şey "ağaç" görüntüsünün alt parçaları değil, bir ağacın bir anda bir bütün olarak tüm diğer nesnelerden (diğer ağaçlardan, pencereden, gökyüzünden) ayrışmış olarak deneyimlenmesidir. Ve keza pencerenin aynı şekilde deneyimlenmesi ve hatta koyu kenarlarının bir kısmıyla bir ağaç dalı uygun bir konfigürasyona girerse bir "N" harfinin belirmesi. Veya, örneğin, çoksesli müzikte ana melodiyi bir bütün olarak duymamız ve ona eşzamanlı olarak eşlik eden partisyondan ayrışması. Makalenin son-

19. Eşlik: Çoksesli müzikte melodiye eşlik eden "partisyon", ki bu ana melodi ile uyumlu başka bir melodi, hatta çoğunlukla bir akor dizisi olabilir.

raki kısmı, bu "ani", "kendiliğinden" olan gruplaşma ile ayrışma dinamiğini yaratan uzam-zamansal konfigürasyonları tespit etmeyi ve bunların temel ilkelerini[20] belirlemeyi hedefler. O ilkelere geçmeden önce bu gruplaşma/ayrışma kavramına dair Wertheimer'ın da ilham aldığı iki kaynaktan bahsetmek yerinde olacaktır.

1890'da felsefeci Christian von Ehrenfels *Gestaltqualitäten* diye bir tabir ortaya atar, hatta bu sözcüğü tırnak içinde başlıkta kullanır. Von Ehrenfels, Ernst Mach'ın "uzam ve ses şekilleri"[21] ifadesinden yola çıkarak bu şekillerin bütünsel özelliklerini yitirmeden değiştirilebileceğine dikkat çeker. Örnekler yine bolca müziktendir, en kolay anlaşılır olanı ise bir melodinin daha tiz veya daha pes bir perdeden çalınışının, melodinin bütünsel özelliğini, yani şekil kalitesini değiştirmediği örneğidir. Başka bir deyişle, daha önce bir melodinin hep la sesinden başlanarak çalınışını duymuş biri, melodinin bu sefer yarım nota daha pesten veya tizden çalınışını duyarsa, hiçbir müzik bilgisi yoksa da o melodiyi tanır, bir öncekiyle aynı melodi olduğunu anlar. Oysa bu iki melodi arasında tek bir ortak nota yoktur.

Diğer önemli yayın ise Danimarkalı Edgar Rubin'in 1915 tarihli "görsel algılanan şekiller" üzerine olan kitabıdır. Rubin bu kitabında von Ehrenfels'in *Gestaltqualitäten* kavramına referans verip doğrudan "şekil-zemin" meselesini ortaya atar. Kitabında bahsini ettiği deneysel çalışmalar örneğin Wertheimer'ın 1912 tarihli çalışmasıyla kıyaslandığında kurgu ve analizleri bakımından basit kaçsa da, Rubin'in geliştirdiği görsel uyaranlardaki gözlem gücü onun tarih sayfalarında bir yer edinmesini sağlamıştır. Örneğin alttaki şekle (Şekil 2) bakıldığında genellikle insanların siyah bir zemin üzerinde beyaz şekiller gördüğünü belirtir. Bunu tersine çevirmenin, yani siyah alanı şekil olarak, beyaz lekeleri ise zemin olarak görmenin zorluğundan bahseder.

20. Wertheimer "ilke" tabirinin yanı sıra sıkça "kaide" hatta kimi zaman "kanun" tabirini de kullanır. Ancak hem Wertheimer hem diğer Geştaltçılar yazılarında bir algının nasıl gerçekleşeceğini belirleyen faktörlerin tek değil birden fazla olduğuna işaret ettiği için, bu bağlamsallığı daha iyi karşılaması bakımından tüm makale boyunca "ilke" tabirini kullanacağım.

21. Alm. *Raum- und Tongestalten.*

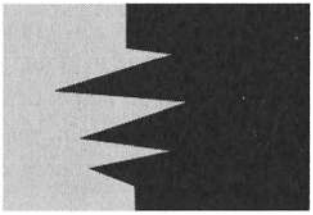

Şekil 2 Rubin 1915: 245.

Şekil 3 Rubin 1915: 247.

Şekil 2'de birçok şekil ortak bir zemin üzerindeyken Şekil 3'teki uyaran o açıdan daha farklıdır. Bu sefer kişiler şekil-zemin konusunda git-gel yaşarlar. Bu uyaranda önemli olan, örneğin siyah bölüm şekil olarak algılandığında sivri bir el veya pençe benzeri bir şeklin, buna karşın beyaz bölüm şekil olarak algılandığında yuvarlak hatlı, belki iki dudak ve bir dili çağrıştıran, yani diğerinin sivriliğine tezat yuvarlaklık algısının ön planda olduğu bir şeklin görünmesidir. Bu açıdan Şekil 3'teki uyaran Rubin'in kullandığı örneğin Şekil 4'teki uyarandan ayrışır.

Şekil 4 Rubin 1915: 259.

Yüzlerce psikoloji (ve herhalde tasarım vb.) kitabına giren –ama 1915'te yine Rubin tarafından geliştirildiği genelde bilinmeyen– meşhur kupa uyaranında (Şekil 5) ise Rubin, katılımcıların "Bir kupa işte" dediklerine ve ancak dikkatleri birbirine bakan yüzlere yönlendirildiğinde onu bir şaşkınlık nidasıyla fark ettiklerine işaret eder.

Şekil 5 Rubin 1915: 249.

Geştalt'ın Gruplaşma İlkeleri

Wertheimer, yukarıda bahsini ettiğimiz 1923 tarihli makalesinde birkaç örnek sunduktan sonra bu gruplaşma/ayrışma dinamiğini mercek altına alır ve adım adım birkaç ilke sunar. Bunu yaparken birçok görsel örnek verir. Wertheimer soruyu şu şekilde formüle eder: Eşzamanlı olarak "a b c d e" şeklinde beş uyarılma olursa bunların (a b c) (d e) olarak veya (a b) (c d e) olarak gruplaşması hangi ilkelere göre olur? Eğer bir şekilde gruplaşıyorsa o gruplaşma hali ne kadar kararlıdır, ne kadar kimi müdahalelerle değiştirilebilir veya değiştirilemezdir? Bu temel soruları ortaya attıktan sonra ilk tespit ettiği ilke olarak *yakınlık* ilkesini sunar.

Yakınlık İlkesi. Wertheimer makalesinde görsel olarak sabit yakınlık ve uzaklıklarda olan bir noktalar silsilesi sunar (Şekil 6). Böyle bir uyaran verildiğinde (her bir noktayı soldan sağa a-b-c-d-... diye kodlarsak) kişi bu seriyi kendiliğinden (a b) (c d) (e f)... olarak görecektir ve uğraşsa bile (a) (b c) (d e)... şeklinde göremeyecektir veya o görüntü bir an için belirip yok olacaktır. Bu noktada Wertheimer uyaranın çok kontrollü sunulması gerektiğini, psikoloji deneylerinde sık sık bu tarz uyaranların dikkatsizce alt alta konup bir anda katılımcıya sunulabildiğini veya uyaranı projekte eden cihazın ekranda bir kontur oluşturabileceğini, bunların da sunulan uyaranı doğrudan değiştireceğini, tüm bu görmezden gelinen veya gözden kaçan faktörlerin algı deneyimini aslında son derece etkileyebileceğini vurgular. Wertheimer bunun yanı sıra uyaranların geliş sırasının da önemli

bir etkisi olacağını, bunun da dikkatle not edilip incelenmesi gerektiğini belirtir.

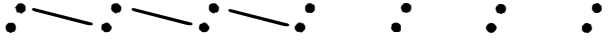

Şekil 6 Wertheimer 1923: 304.

Bir sonraki şekilde ise noktalar bu sefer çapraz dizildiğinde (Şekil 7a) bu noktaların aşağıdan yukarı a b (c d) vs. veya yukarıdan aşağı (b a) (d c) vs. olarak algılandığının tespitiyle yetinmez,[22] aynı dizilimde soldan sağa çapraz çizgiler çizildiğinde katılımcıların bunları (b c) (d e) vs. gibi görüp göremediklerini (yani farklı bir gruplama yapıp yapamadıklarını) inceler (Şekil 7b'de kastedilen gruplaşmayı görünür kılmak için çapraz çizgi kullanılmıştır). Katılımcıların bu tarz bir gruplamayı ya hiç yapamadıklarını ya da ancak anlık olarak gördüklerini ve hemen sonra görüntünün tekrar diğer gruplaşmaya dönüştüğünü not eder.

Şekil 7a Wertheimer 1923: 304.

Şekil 7b Wertheimer 1923: 304.

Makalenin tam o bölümünden bir kesit yerleştirecek olursak (Şekil 8a) okur görüntüye bakar bakmaz, adeta "elinde olmadan" aynı yakınlık ilkesine dayanan bir gruplaşma görecektir (Şekil 8b).

Wertheimer deneylerde kullandığı uyaran bütününü oluşturan noktaların sayısının etki gücüne de değinir. Nokta sayısı azaldığında katılımcıların "aykırı" gruplamayı bir nebze daha rahat yapabildiğine, nokta sayısının artmasıyla ise bunun giderek zorlaştığına dikkat çeker. Öte yandan nokta sayısının artmasının *normal* gruplamayı

22. Bu vurguyu özellikle yapıyorum çünkü hele ki Amerikan ders kitaplarında sanki Geştalt kuramcıları yalnızca tek bir örnek gösterip tek bir cevap alıp bununla yetinmişler gibi yanlış bir izlenim yaratılır.

Man sieht eine Reihe von Schräggruppen : , schräge von links unten nach rechts oben, Fassung a b/c d/e f . . ; die entgegengesetzte Fassung,

Şekil 8a Wertheimer 1923: 304.

Man sieht eine Reihe von Schräggruppen : , schräge von links unten nach rechts oben, Fassung a b/c d/e f . . ; die entgegengesetzte Fassung,

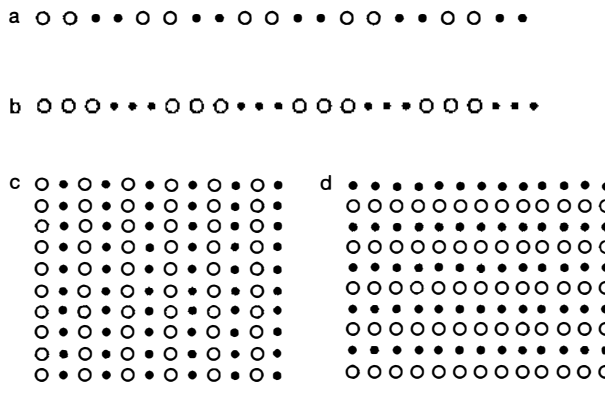
Şekil 8b Wertheimer 1923; halka yazar (E. M.) tarafından eklenmiştir.

kolaylaştırmadığını, nokta sayısının normal gruplama deneyimi üzerinde bir etkisi olmadığını not eder. Son olarak da burada gösterdiği görsel uyaran *işitsel ritim uyaranı* olarak sunulduğunda gruplaşmaların benzer şekilde oluştuğunu, çapraz versiyonunun da ses perdesi değişikliği ile (ses düzeyi aynı kalarak) "[pes tiz] [pes tiz] [pes tiz]" şeklinde sağlanabildiğini ve yine benzer bir gruplaşmaya yol açtığını belirtir.

Makalesinin 308. sayfasında Wertheimer o âna kadar tespit ettiklerini tartışır ve okurla sohbet edermişçesine, "Ama tüm bunlar çok bariz zaten, tabii ki yakın olanları bir arada tutmak daha kolaydır," diyen hayali okura bunun hiç de öyle olmadığını, bu tarz çalışmalarda uzamsal veya zamansal mesafelerin oranlarının kritik bir rol oynadığını ve bunun açıklanmaya muhtaç bir durum teşkil ettiğini hatırlatır, ana bağımsız değişkeni mesafeler arası oran olan bir başka çalışmasına ve onun bulgularına değinir. Buna ilişkin Rock ve Palmer'ın 1990 tarihli makalelerinde değindiği önemli bir noktaya işaret etmek isteriz. Örneğin gözün ağ tabakasında dışsal bir uyaranın şekil-zemin gruplaşmasına dair tek bir veri yoktur. Tersine, bir görsel düzendeki A şekliyle B şeklinin her bir alt parçası ve keza "zemin" sayılabilecek öğelerin gözün ağ tabakasında yarattığı uyarmalar birbirinden ayırt edilemez haldedir çünkü işlenişleri yalnızca ışığın dalga boyları ve gücü temelindedir. Diğer bir deyişle, dış dünyada "gruplu" gibi olan şeyler ağ tabakada benzer bir grupluluk ile

karşılık bulmaz. Benzer şekilde, ritmik işitsel uyaranlar için de bu tarz bir durum söz konusu çünkü halen zamanın ve hele ki zamansal sürelerin (uzamsal özelliklerin algısında da kritik olan) birbiriyle orantısal ilişkilerinin beyinde nasıl kodlandığı bilinmiyor. Diğer bir deyişle, zamanın beyindeki tezahürü hâlâ birçok tarafıyla büyük bir bilinmezdir (bkz. Buhusi 2020; Ünal ve Ayhan 2020). Dolayısıyla Wertheimer'ın ta 1923'te sorduğu bu kritik sorular hâlâ cevaplanmaya muhtaçtır.

Aynılık[23] *İlkesi.* Wertheimer, aynı yöntem ve sorularla bu sefer *aynılık* ilkesini tespit edip inceler. Yine katılımcıların aynıları değil aynı olmayanları gruplayıp gruplayamadığına, aynıların gruplaşmasının baskınlığı ve kararlılığı ile diğer gruplaşmanın zorluğuna ve eğer ki başarılırsa o algının anlık ve kararsız oluşuna odaklanır (bkz. Şekil 9a-d, Wertheimer 1923: 308-9).

Şekil 9a-d

23. Bu ilke İngilizcede *similarity*, Türkçede "benzerlik" olarak tercüme edilmiştir. Oysa Wertheimer *Gleichheit* tabirini kullanır ve nitekim verdiği tüm örnekler tam bir aynılık üzerinden kuruludur. Elbette benzer olanlar da gruplaşır ancak aynı değil benzer uyaranlarda, Geştalt kuramına göre çoklu faktörlerin de etkisiyle bu örneklerdeki gibi bariz tekil gruplaşmalar değil kişiden kişiye değişebilen farklı farklı gruplaşmalar olabilir.

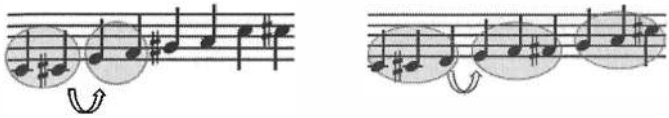
Yakınlık ilkesinde olduğu gibi bu ilkeyi de yine işitsel uyaranlar bazında da inceler ve sonuçlar yine şaşırtıcı derecede benzerdir (Şekil 10a-d).

a b

!!..!!..!!.. !!!...!!!...

Şekil 10a-b Wertheimer 1923: 309; "!" vurgulu ritmik vuruş, "." vurgusuz ritmik vuruş; a'da ikili gruplaşma (..) (! !), b'de ise üçlü gruplaşma olmakta (...) (! ! !)

c d

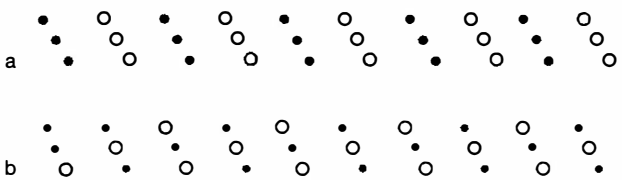

Şekil 10c-d Wertheimer 1923: 311 örnekleri baz alınarak notalandırılmıştır; yarım notalı geçişler gruplaşırken, okun işaret ettiği yarım notadan büyük olan aralıklı geçişler ise ayrışır.

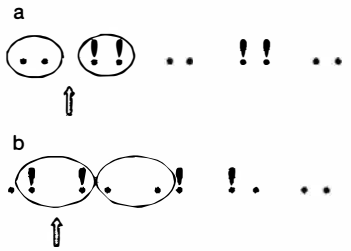
Yakınlık ve Aynılık İlkesi Aynı Anda. Wertheimer bir sonraki bölümde iki temel ilkenin eşzamanlı olarak birbiriyle nasıl ilişkilendiğine odaklanır. İki ilke açısından bir durumda ortak (Şekil 11a, 12a), diğer durumda ise çatışık bir gruplaşma (Şekil 11b, 12b) yaratıldığında *aynılık* ilkesinin daha baskın olduğunu tespit eder. Benzer bir bulguyu görsel yerine işitsel uyaranlar kullandığında da elde eder (Şekil 13a, 14a ve 13b, 14b).

a • • O O • • O O b • O O • • O O •

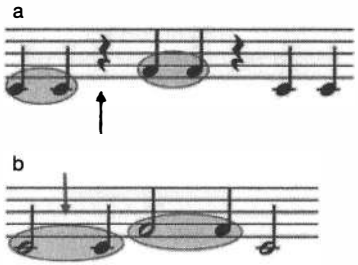
Şekil 11a-b Wertheimer 1923: 312.

Şekil 12a-b Wertheimer 1923: 312.

Şekil 13 a-b Wertheimer 1923: 313; "." vurgusuz, "!" vurgulu öğeyi temsil eder; halkalar ortaya çıkan gruplaşmayı, oklar ise genişletilmiş zaman aralığını işaret etmek için yazar tarafından eklenmiştir.

Şekil 14 a-b Wertheimer 1923: 313-14 örnekleri takriben baz alınarak notalandırılmıştır; içi dolgusuz nota, dolgulu notanın iki misli süreyle çalınır; halkalar meydana çıkan gruplaşmayı, oklar ise genişletilmiş zaman aralığını işaret etmek için yazar tarafından eklenmiştir.

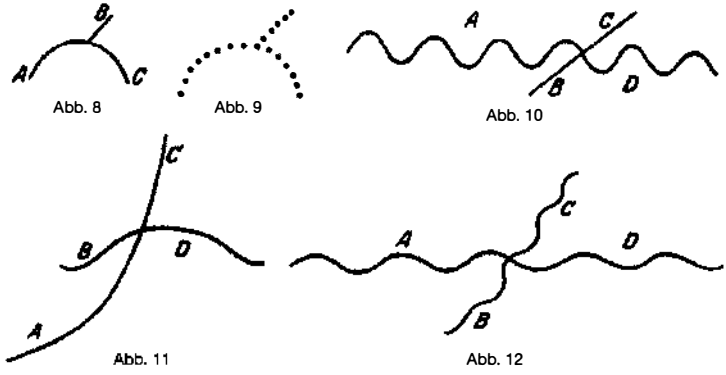
Ortak Kader İlkesi. Bu başlıkta Wertheimer, bir grup uyaranın ortak hareket etmesi sonucu doğan gruplaşmadan bahseder. Birlikte eşzamanlı hareket eden noktaların gruplaşacağını ve şekil oluşturacağını belirtir. Ancak Wertheimer burada da bir ilkeyi başka bir ilkeyle birlikte ele alır. Örneğin Şekil 15'te a-b-c noktaları birlikte (yukarıya, aşağıya, çaprazlama veya radyal, hiç fark etmez) hareket ettiğinde bunu "yapıyla uyumlu hareket" olarak, öte yandan örneğin c-d-e veya h-i-k birlikte hareket ettiğinde bunu "yapıyla uyumsuz hareket" olarak adlandırır. Wertheimer, yapıyla uyumlu hareketlerin uyumsuz hareketlere kıyasla kişiler tarafından fenomenal açıdan genelde daha "pürüzsüz" olarak deneyimlendiğini ifade eder. Bu etkinin işitsel alanda, hele ki müzikteki varlığı iyi bilinir ve günümüzde,

tüm diğer Geştalt gruplaşma ilkeleriyle birlikte belki de en iyi şekilde Albert S. Bregman (1994) tarafından incelenmiştir.

Şekil 15 Wertheimer 1923: 315.

İyi Devamlılık İlkesi. Şekil 16'da gösterilen beş farklı çizimde yine görülüyor ki, anlık ve kendiliğinden olan gruplaşma Abb. 8 ve Abb. 9'da (A C), Abb. 11'de (B D) şeklinde, Abb. 10 ve Abb. 12'de ise (A D) ve (B C) şeklindedir. Bu bölümde, deneylerinde açıyı manipüle ettiğinden bahseder ve açının tek başına baskın gruplaşmayı belirlemediğini vurgular. Örneğin sol üstteki şekildeki çemberi daraltığında ya da çember şeklini bozduğunda bile gruplaşmanın değişmediğini belirtir. Keza sol üstte "Abb. 8" (veya 9) diye geçen şekilde, B çizgisini teğet olarak yerleştirdiğinde de sonucun değişmediğini tespit eder. Uygulanan tüm manipülasyonları saymamız yer darlığı nedeniyle mümkün değil ancak birkaçından bahsederek Wertheimer'ın bu çalışmasında meseleyi basit bir görsel örnekleme şeklinde ele almadığını, tersine aynen 1912 tarihli çalışmasındaki gibi çok titiz ve sistematik olarak farklı uyaran ve uygulama şekilleri

Şekil 16 Wertheimer 1923: 322.

kullanıp gruplaşmaların ne kadar etkilendiğini anlamaya çalıştığını göstermek istedik. Genel olarak, şeklin bütünselliği içinde *daha büyük olan bölümün* bir "iyi devam" akışını temsil ettiğini belirtir.

"Kapalılık" İlkesi. Düzenli veya düzensiz (Şekil 17) bir boşluğu sarmalayan bir kontur o boşluğun şekil olarak algılanmasını sağlar. Bu bölümde Wertheimer yine birçok şeyi inceler. Örneğin Şekil 18'de görüldüğü gibi bazen tüm şekiller kapalı olup iç içe olduğunda tekil bir şekil olarak görülebildiğini belirtir (Abb. 32, Abb. 34). Keza kapalı bir alanın mutlaka ayrı(k) bir varlık olarak algılanmadığına dikkat çeker. O açıdan Abb. 31 ve Abb. 33, neyin nasıl algılanabileceğinin *tüm konfigürasyona*, yani *uyaranın bütününe* bağlı olduğunu çarpıcı bir şekilde gösterir ve bu olgunun da incelenmeye değer olduğunu belirtir. Kapalılık ilkesinin anaakım yazımında, bu ilkenin kimi içe veya dışa dönük parantezlere (Şekil 19a) veya bir çemberde eksik kalan milimetrik bir boşluğa (Şekil 19b) ve o boşluğun büyüklüğüne bağlı olarak "zihinde doldurulmasına" indirgenmesi üzücüdür. Wertheimer bu ilkede çizgiler arasında bırakılan boşlukları tamamlama gibi bir şeyden bahsetmez.[24]

Şekil 17

Şekil 18

Abb. 31

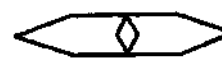

Abb. 32

Abb. 33

Abb. 34

24. Buna dair bkz. http://www.gestalttheory.net/archive/closure.html. (Bu referans için Gerhard Stemberger'a teşekkür ediyorum.)

Şekil 19a
Koffka 1936: 168.

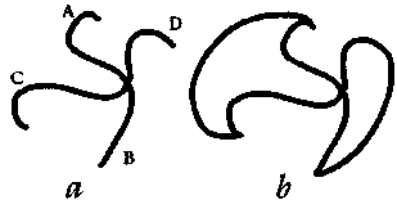

Şekil 19b
Yazar tarafından çizilen örnek.

İyi Devamlılık ve Kapalılık İlkesi Aynı Anda. Bu iki ilke eşzamanlı ve çatışkı içinde sunulduğunda bu kez iyi devamlılık ilkesinin ağır bastığını belirtir Wertheimer (Şekil 20). Aslında bu iki ilkenin birbiriyle etkileşimi muhtemelen çok daha karmaşıktır çünkü mesela Koffka'nın yine Köhler'in bir eserine atfen örneğini verdiği bir başka uyaranda tam tersini görürüz (Şekil 21). Şekil 21b'de artık devamlılık akışı, Şekil 21a'daki gibi (A B) ve (C D) olarak görülmez. Elbette burada birer birleştiren çizgiyle iki kapalı alanın birbiriyle ilişkileniş biçimi de Şekil 20'dekinden farklıdır, çünkü üst üste gelmemiş, yan yana düşmüşlerdir.

Şekil 20 Wertheimer 1923: 326.

Şekil 21 Koffka 1936: 168.

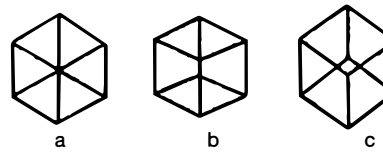
Prägnanz (Tekillik/Belirginlik) Dereceleri. 1923 tarihli makalesinde[25] Wertheimer *prägnant* kökünü içeren sözcükleri birçok yerde kullanır ancak bu kavram makalesinin beşinci bölümünün bir nevi odağıdır. Bu bölümde örneğin bir kişiye çok kısa, takistoskobik bir gösterimle kusurlu bir çember gösterildiğinde, eğer sapma çok büyük değilse, kişinin bunu fark etmediğinden, öte yandan normal süreli bir gösterimde en hafif sapmanın bile hemen "hissedilip" ardından da tespit edilebildiğinden bahseder. Makalenin diğer kısımlarında da keza, daha *prägnant* diye tabir ettiği şeyler hep daha kararlı, daha "iyi" formlardır.

Burada önemli olan "basitlik"ten çok "kararlılık"tır (bkz. Luccio 2019: 265-66, 272). Yine Luccio'ya göre *Prägnanz* ayrı bir ilke değildir ve iki anlamda kullanılmaktadır (1998: 3-4). Bir anlamı *Ausgezeichnetheit*'tır, yani "tekillik", ki bu da şekil-zemin ilişkisinde şekillere dair bir tanımlamadır ve şekiller arasında farklı belirginlik derecelerine işaret eder. Bir diğer anlamı ise bir uyarana bakıldığında (hele ki karmaşıksa veya yoğun kamuflaj içeriyorsa) o tekil şeklin veya şekillerin belirleme eğilimi, sürecidir. Wertheimer ve diğer Geştalt kuramcıları açısından önemli olan, bu şekil görme dinamizminin keyfi değil belirli bir "kanunilik" içinde gerçekleşmesidir. Hatta Köhler *Prägnanz* tabirini kullanmayı çok tercih etmez ve onun yerine bu dinamizme işaret ederken sıkça fizikteki "kendi kendine düzenlenen"[26] tabirini kullanır.

Koffka ise *Prägnanz*'ı diğer ilkelerle birlikte, yani *onlar gibi bir ilke olarak* ele alır. Koffka'nın *Prägnanz* oluşumuna dair çarpıcı bir örneği Şekil 22a-c'de görülebilir. Katılımcıya ilk önce yalnızca a şekli sunulduğunda kişi bunu daha ziyade iki boyutlu bir şekil olarak algılar, yani kararlı olan görüntü iki boyutlu olan görüntüdür. Ancak kişiye b ve hele ki c şekli sunulduğu an a şekline tekrar baktığında birden şeklin üç boyutlu hali belirebilir. Bu ayrıca, Wertheimer'ın

25. Wertheimer'ın bu makalenin öncüsü olan makalesinde de bu sözcük sıkça geçer. Almancada bu sözcük "vurgulu", "berrak", "açık", "belirgin", "belirli", "göze çarpan" gibi anlamlar taşır.

26. Köhler'in tabiriyle *self-distributed* (6. Bölüm, "Isomorphism" altında, örneğin 200-4, 206 vd.), günümüzdeki kullanımıyla *self-organized*.

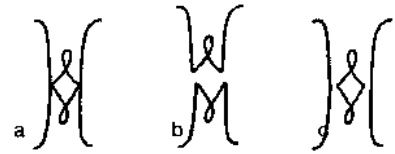

Şekil 22a-c Koffka 1936: 159.

da önemle üstünde durduğu, uyaranların geliş şekline ve birbirini etkileyiş biçimine dair önemli bir bulgudur. Şekiller a'dan c'ye gösterildiğinde hem a hem b, öte yandan c'den a'ya gösterildiğinde yine hem a hem b farklı bir "Geştalt" olarak algılanacaktır. İlkinde özellikle a ve büyük olasılıkla b'nin algılanışı iki boyutlu, diğerinde ise b ve hatta a'nın algılanışı üç boyutlu olarak değişecektir. Ardından okur ara ara a şekline baktığında artık kararlı olmayan bir iki-boyutlu, bir üç-boyutlu görünen, "git-gelli" bir form görecektir. Yine de hangisinin baskın geleceği, hangisinin daha güçlü bir *Prägnanz* taşıdığına bağlı olacaktır.

Deneyimin, Öğrenilmişliklerin Önemi

Bu bölümde Wertheimer yine ilginç örnekler sunar. Ampirik kurama göre, Şekil 23a'ya bakan okuryazar bir insan, o kuramın "sıklık" önermesi doğrultusunda, ilk etapta doğrudan, tepede bir W, altta ise bir M harfi görmelidir (Şekil 23b).[27] Oysa katılımcıların algı deneyimi farklıdır: Sol ve sağ kanatta dışa bakan geniş birer parantez ve ortada süslü bir karo görürler (Şekil 23c). Wertheimer, katılımcıların

Şekil 23a-c Wertheimer 1923: 324; b ve c şekli sırasıyla ampirisistik bakışa göre beklenen bölütlenmeyi ve gerçekte deneyimlenen bölütlenmeyi belirginleştirmek için yazar tarafından oluşturulmuştur.

27. Günümüz insanı bir "H" harfi de görebilir.

geçmişte bu ayrık parçalarla karşılaşma sıklığının muhtemelen harflerden çok daha düşük olduğunu, onun için bu yaygın ayrıştırma ("segmente etme") eğiliminin ampirik kuramca açıklanmaya muhtaç kaldığını belirtir. Buradaki sorun, ampirik kuramın *yapının kendisini* görmezden gelmeyi tercih etmesinden doğar. Wertheimer'a göre burada da, aynen diğer gruplaşmalarda olduğu gibi, esas olan karşılaşma sıklığından çok uyaranın içindeki olası alt şekillerin algısal "kararlılığı"dır (sözgelimi, bir yandan sağlı sollu iki parantezin sade ve kesintisiz akışının taşıdığı olası "kararlılık" ile ortadaki karonun hem dikey hem yatay simetrisinden doğan "kararlılık").

Bir sonraki bölümde burada kastedilenin tam ne olduğunu açıklamaya çalışacağız çünkü Geştalt kuramının bu önemli kavramsal önermesi de çokça yanlış veya eksik anlaşılmıştır. Buna karşın Wertheimer deneyim etkisini hafifsemez, nitekim parantez ve karo şekilleri de deneyimle bağlantılıdır. İtirazı, her şeyin yalnızca ampirisistik ardıllık, yani "peş peşe, sıklıkla, yan yana gele gele ilişkilenmesi" mekanizmasıyla açıklanmaya çalışılmasına ve bu basit, tekli mekanizmanın her şeyi açıklamaya kadir olduğu iddiasına yöneliktir.

Öte yandan Wertheimer, örneğin Şekil 24'teki uyarana işaret eder ve bunun Latin harfleriyle "kültürlenmiş", yani bu kültürü almış kişiler tarafından büyük bir ihtimalle biraz değiştirilmiş bir "V" harfi olarak, Yunan harfleriyle "kültürlenmiş" kişilerce genel şekil itibariyle biraz süslenmiş bir gama (γ) olarak, bu grup içinde şeklin geneline değil bir parçacığına odaklananlarca[28] ise alttan sağa doğru gelen kısım ayrıştırılıp deforme bir "sigma" (σ) olarak görülebileceğinden bahseder.

Şekil 24 Wertheimer 1923: 331.

28. İlginçtir, Wertheimer burada aslında aynı kültürden gelenler arasında da olabilecek bir bakma farklılığına işaret eder. Bu çok sonraları ilk defa David Navon (1977) tarafından fark edilip sunulur ve böylece büyük bir global-lokal algı literatürü doğar.

Buradan da görülebileceği gibi Geştalt kuramı daha ortaya çıkarken bile "kültürlenme" denen bir etki olduğunu teslim eder. Hatta Wertheimer'ın Carl Stumpf'un yanında çalışırken yazdığı 1909 tarihli "Wedda'nın Müziği" ve hele ki 1912 tarihli çok ufuk açıcı "Doğal Halkların[29] Düşünüşü hakkında, Sayılar ve Sayı Yapıları" makaleleri tam da farklı kültürlerin aynı uyaranları Batı kültüründen gelen kişilerden nasıl farklı şekilde ele aldığını ve algıladığını inceler. Bunu yaparken de, iki farklı bakışın da kendi içinde bir mantığı olduğuna dikkat çeker, örneğin kimi görüntü kümelerinin başka bir kültürde tümüyle farklı şekillerde gruplaşabildiğine işaret eder.

Wertheimer'ın 1923 Tarihli Makalesinden Genel Çıkarsamaları

Wertheimer'ın makale boyunca özellikle iki şeyi sürekli vurguladığını görürüz. Bunlardan biri, bütün bu farklı görsel ve işitsel deneylerde tespit ettiklerinin kolayca ampirist bir "öğrenilmişlikler" manzumesiyle açıklanamayacağı vurgusudur. Ampirist bakışın yapı, gruplaşma ve kararlılık (*Prägnanz*) dinamiklerini tümüyle göz ardı ettiğini vurgular.

Bir diğer vurgusu ise neyin algılandığının, ampiristlerin iddia ettiğinin aksine, "keyfi", "rasgele" olmadığı, diğer bir deyişle "Yeterli talimle her şeyi algılattırmak mümkün" gibi bir bakışın son derece sorunlu olduğudur. Tersine, yapıların kendilerine içkin dinamikler taşıdıklarını vurgular (günümüzde bunlar *attractor point* yani "çekim noktaları" gibi kavramlarla ifade edilmeye başlandı). Wertheimer'a göre yapılması gereken, bu (1) *Gestaltqualität*'in (yani ayrı ayrı mutlak değerler bütünü yerine ilişkisel paternin yani yapının belirleyiciliğinin) (2) gruplaşma-ayrışma yollu şekil algısının (3) *Prägnanz* dinamiklerinin ve (4) genel şekil-zemin algısının *von unten nach oben* (aşağıdan yukarı) hangi mekanizmalarla nelere bağlı olarak şekillendiğini anlamaktır. Böylece o zamandan bu zamana tam

29. "Doğal halklar" ifadesi, endüstrileşmiş kültürden uzak yaşayan halklar için kullanılır.

yüz yıl sonra hâlâ mesela şekil algısının nasıl gerçekleştiğini bilmiyor olmamız gerçekten de bir şeylerin ıskalandığına dair bir işarettir. Bu bölümün "Geştalt Kuramının Kavramsal Önermeleri" başlığı altında ise, yaygın olarak sanılanın aksine, Geştalt kuramının basitçe "bir dizi algı ilkesi"nden müteşekkil olmadığını, derinlemesine, ilgi çekici teorik akıl yürütmeler ve önermelerde bulunduğunu aktaracağız.

Koffka'nın Şekil-Zemin İlişkisine Dair Tespitleri ve Gottschaldt'ın "Gömülmüş Şekilleri"

Koffka'nın 1935 tarihli *Principles of Gestalt Psychology* (Geştalt Psikolojisinin İlkeleri) eseri, hâlâ tam olarak cevaplandırılmamış, hatta sorulması "unutturulmuş" birçok çarpıcı sorunun sorulduğu bir kitaptır.[30] Koffka giriş bölümünde bu kitabın birçok bulgu sunacağını ancak onları kopuk kopuk, adeta Madame Tussauds Müzesi'ndeki balmumundan kişiler gibi dizilmiş "enteresanlıklar" olarak değil, tersine bir sistem bakışı içindeki yerleri itibariyle inceleyip yorumlayacağından bahseder (s. 9). Kitap, on beş bölümü ve yedi yüzü aşan sayfasıyla kapsadığı konular itibariyle, "Geştalt, algıya dair önemli önermeler getirmiştir, ancak diğer konularda başarısız olmuştur" yargısını yerle bir eden cinsten bir kitaptır. Günümüzün psikoloji ders kitapları gibi okuru bulgulara "boğmak" yerine (o dönemde bile çok sayıda yayının ve deney bulgusunun bulunduğu unutulmamalıdır) sorgulaya sorgulaya ilerleyen ve aslında hep kendi kendimize sorduğumuz "nasıl oluyor da" tipinde sorular soran bir kitaptır. Günümüzün psikoloji ders kitapları genelde birçok bilgi ve bulgu sunup okuru neleri merak etmesi gerektiği konusunda yönlendirirken, insanın kendine dair zaten deneyimleyip merak ettiği ve bir türlü (halen de) cevabını bulamadığı birçok soruyu "unutuverir". Ve zaman geçtikçe bu kitaplar bizi –yaslandıkları mekanistik, basitçizgisel, anlam dünyasından kaçan bir paradigmanın mahpusluğun-

30. Buna dair örnekleri, Geştalt kuramcılarının zihnin bellek, öğrenme ve düşünmeyle ilgili önermelerini mercek altına alacağım ikinci ve üçüncü bölümlerde sunacağım.

da– insana dair olanı, en basitinden şekil algısı, bellek, yaratıcılık gibi temel konuları gerçek mânâda anlamaktan büsbütün alıkoyar. Oysa keskin bir tezat içinde, Koffka'nın kitabını okurken insan, bugün çoğu "unutulmuş" veya "unutturulan" sorularla karşılaşabiliyor ve tam da bundan dolayı, taptaze, bambaşka bir bakış açısı edinebilmek için kitabın okunmasını tavsiye ederim. Bu kitabı Wertheimer ve Köhler'in kitaplarından ayıran bir özelliği de rahat okunabilirliği, son derece "okur dostu" oluşudur.

Koffka bu kitabının görsel algı bölümlerinde şekil-zemin algısına dair birkaç tespitte bulunur. Şekil 25'teki uyarana baktığımızda, Koffka'nın Rubin'den ilham alarak bir şekil-zemin uyaranı oluşturduğunu görebiliriz. Kişilerin neden daha ziyade, bu spesifik şeklin beyaz olarak gösterilmiş[31] kısmını şekil, diğerini zemin olarak gördüğünü sorar ve burada muhtemelen daha az karmaşık olanın zemin, daha karmaşık olanın ise şekil olarak belirdiğini dile getirir. Tabii meraklı okur burada acaba birinin dikey-düz, diğerinin ise baş aşağı olması da bir neden olabilir mi diye sorabilir. Ancak siyah renkli arka plan pekâlâ baş aşağı bir "şey" olarak değil, örneğin baş aşağı olmayan eski tip ahizeli bir telefon olarak da algılanabilir. Koffka'nın önermesi karmaşıklık-basitlik, ayrıntılılık-ayrıntısızlık, heterojenlik-homojenliktir; yani karmaşık, ayrıntısı daha bol ve daha heterojen olan bölgenin şekil, daha basit, daha az ayrıntılı, daha homojen olan bölgenin ise zemin olacağı yönündedir.

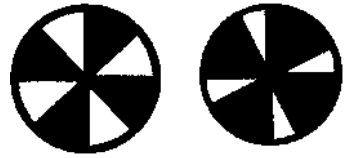

Şekil 25 Koffka 1936: 186.

Bir başka bölümde şekil-zemin oluşumunu alanların oranları bazında ele alır. Bu sefer ayrıntılılık, karmaşıklık, heterojenlik sabit tutulur ve yalnızca büyüklük oranları manipüle edilir (Şekil 26a ve b).

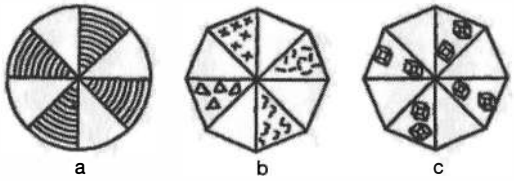
31. Bu uyaranlarda şekil-zemin ilişkisini belirleyenin *renk dışında* bir faktör olduğundan emin olmak için siyah-beyaz renkleri değiştokuş ederek kontrol eder.

Alanlar Şekil 26a'daki gibi eşit tutulduğunda beyaz ile siyah olan çaprazın eşit olasılıkla şekil veya zemin olduğunu, öte yandan çaprazlardan biri küçültülüp diğeri büyütüldüğünde (b) küçük olanın şekil olmaya daha "yatkın" olduğunu belirtir.

Şekil 26 Koffka 1936: 191.

Koffka'nın ele aldığı bir başka ilgi çekici ve diğerlerinden farklı olarak günümüz anaakım Geştalt anlatılarında bahsi geçmeyen husus, şekil olanın taşıdığı "enerji yoğunluğuna" dairdir (Koffka'nın deyimiyle *articulation*). Bu bağlamda ders ortamında yaptığı bir denemeden bahseder. Eğer enerji yoğunluğu bir şeyin şekil olarak algılanmasını belirliyorsa, o durumda Şekil 27a'da beyaz alanların oluşturduğu çarpı yerine radyal çizgilerle donatılmış, dolayısıyla kontrastlar üzerinden bir enerji yoğunluğu yaratan çarpının şekil olarak görüleceğini öngörür. Ancak bulgular *ters* yöne meyleder, çizgili değil beyaz alan şekil olma eğilimi gösterir. Koffka çizgili çarpının zeminleşme eğilimini, onun dış radyal çizgisinin tüm çemberi çevreleyen çizgiyle bütünleşmesinden kaynaklanmış olabileceğini düşünür ve bunun üzerine Şekil 27b ve 27c'yi test eder. Şekil 27b gösterildiğinde kimi zaman beyaz olan çarpının kimi zaman da içinde düzensizce çizilmiş küçük şekillerin olduğu çarpının şekil olarak göründüğünü, Şekil 27c'de ise arkadaki sekizgen şeklinin belirginleştiğini ve içinde birbirine benzer ve büyük boşluklu olarak kutucukların bulunduğu kısımların bir arada bir çapraz olarak algılanmadığını söyler. Burada gayret gösterildiği takdirde en azından beyaz çarpının şekil olarak görülebildiğini ancak bunun "kararlı" yani "istikrarlı" bir algı olmadığını vurgular. Koffka buradaki dinamikleri daha iyi anlayabilmek için titiz deney serileriyle daha sistematik incelemelere

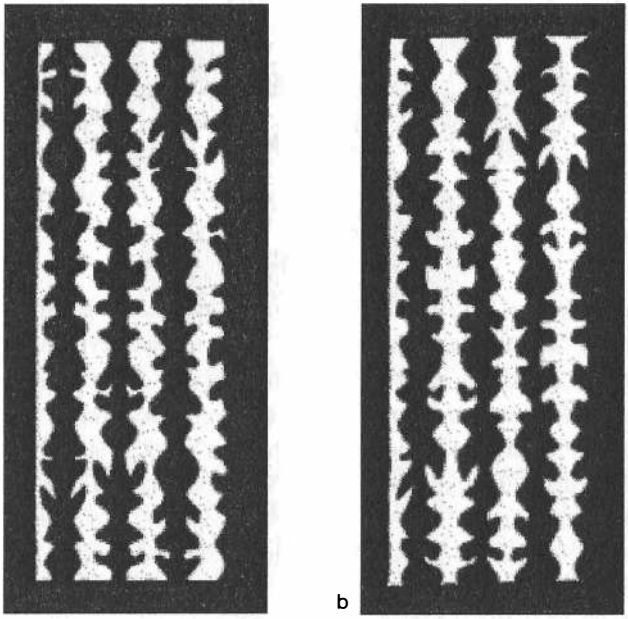

Şekil 27a-c Koffka 1936: 194.

ihtiyaç olduğunu belirtir.[32] Aslında Koffka'nın burada mercek altına aldığı şey bir yanıyla, Palmer'ın 1992 tarihli makalesinde yeni bir gruplaşma ilkesi olarak önerdiği "ortak alan" (*common region*) ile de kesişir. Öte yandan Palmer'ın yeni bir gruplaşma ilkesi olarak ortaya attığı "ortak alan" önerisi, Wertheimer'ın 1923 tarihli makalesindeki "kapalılık" ilkesiyle vurguladığı kapalı alanların şekil/grup olarak algılanma eğilimiyle hayli örtüşmektedir. Büyük olasılıkla Palmer da "kapalılık" ilkesini "boşluğu doldurma/tamamlama" (Şekil 19b) olarak algıladığından, "ortak alan" gruplaşmasını yeni bir gruplaşma ilkesi olarak düşünmüştür.

Şekil-zemin meselesini tahlil ederken Koffka bir de simetriyi olası bir faktör olarak sunar. Bunun için de Şekil 28a ve b'deki uyaranlarını gösterir. Şekil 25'ten farklı olarak beyaz ve siyah alanların yalnızca biri simetriktir. Bu levhalara bakan kişiler 28a'da simetrik olan siyah şeridi, 28b'de ise simetrik olan beyaz şeridi şekil olarak görür. Asimetrik olanını şekil olarak görmek mümkünse de kolay değildir, göründüğünde de simetrik olandaki gibi *kararlı* değildir, şekil özelliği anlık görünüp tekrar diğerine geçer.

Diğer yandan, şekil-zemin ilişkisiyle ilintili olarak bütünün içinde gizlenmiş şekiller konusuna da değinmek gerekir. Geştalt kuramının isimlerinden Kurt Gottschaldt'ın yoğunlaştığı bu olgu, şekil-

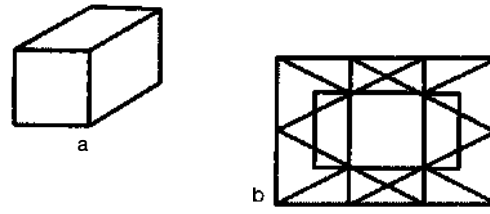
32. Günümüzde "karmaşıklık" meselesi hâlâ bilişsel psikolojinin ve bilgisayar bilimlerinin en zorlayıcı konularından biridir. Karmaşıklığın nasıl tanımlanabileceğine ve ne şekilde sistematik olarak manipüle edilebileceğine dair çeşitli uğraşlar vardır, bunların kimisi bilgi işleme kuramından gelir (Shannon 1948; müzik için bkz. Pearce 2005). Şekil-zemin algısı konusu hâlâ güncel ve üstünde çalışılan bir konudur (örneğin Grossberg 2016; Peterson 2015).

Şekil 28a-b Koffka 1936: 195.

lerin zemin içinde "gömülerek" görünmez kılınmaları veya Maniatis'in belirttiği gibi (kişisel iletişim) bir şeklin bambaşka bir konfigürasyon içinde başka bir varlık haline gelmesi üzerine kuruludur. Örneğin katılımcıdan, iki boyutlu görünümlü Şekil 29b'nin içinde üç boyutlu bir şekli telkin eden Şekil 29a'yı bulması istendiğinde tam da bu algı tezadı katılımcıda "b şekli içinde a şekli mümkün değil barınamaz" hissini verebilmektedir.[33] Günümüzde bu tarz yetiler "Gömülmüş Şekiller Testi" (*Embedded Figures Test*) adlı test bataryalarıyla (Witkin ve diğ. 1971) ölçülmektedir. Örneğin otizm spektrumlu çocukların bu tarz gömülmüş şekilleri bulmada normal gelişimli çocuklardan daha iyi oldukları gösterilmiştir (Jolliffe ve Baron-Cohen 1994; Van der Hallen ve diğ. 2018).

33. Kamuflaj olgusunun belki de en çarpıcı resmi, Rock ve Palmer'ın 1990 tarihli "Geştalt'ın Mirası" makalesindeki kapak resmidir.

Şekil 29a-b Gottschaldt 1926: 298.

Geştalt Kuramının Kavramsal Önermeleri

Geştalt kuramcılarının en büyük "öfkesi" bir bilim olarak psikolojinin durmadan bulgular üretmesi ve bu bulgular manzumesinde "değer", "anlam" gibi şeylere yer vermemesidir. Köhler, hayli felsefi ve okunması meşakkatli 1938 tarihli *The Place of Value in a World of Facts* (Olgular Dünyasında Değerin Yeri) kitabında bundan söz eder. Hem Köhler hem Koffka, o dönemin psikoloji biliminin birbirinden kopuk kalmış, "ilginç bulgular" sunma gayretlerinin yarattığı tıkanıklığa işaret eder (ne yazık ki günümüz psikoloji bilimi için belki daha da geçerlidir bu). Köhler 1938 tarihli kitabında, eğer en büyük sorular hakkında eksik, noksan, hatta kötü yazmak ile vasat sorular hakkında mükemmel yazmak arasında bir tercih olacaksa, kendi tercihinin birinciden yana olacağını belirtir (s. 6-7). Yine hem Köhler hem Koffka, mevcut psikoloji biliminin biriktirdiği bulguların, ya en mekanistik ve anlamdan uzak bir yerden değerlendirilmesini ("Rasgele biçimde peş peşe gelerek birbirine bağlanan duyulardan biliş doğar") ve böylece en can alıcı tarafının tümüyle ıskalanmasını ya da dirimselci ("vitalistik")[34] bir bakış içinde sürekli yeni terimler icat edilip bunların doğuştan verili olması üzerinden açıklanmasını eleştirir. İlkini indirgemecilik, ikincisini ise kolaycılık olarak görürler (Koffka 1936: 12-3; Köhler 296-303).

34. Vitalizm canlı varlıkların, onları cansız varlıklardan ayrıştıran, fiziksel olmayan bir "yaşam elementi" taşıyıcısı olduklarını ve bu özellikleriyle kendilerine has ilkelerle var olduklarını öne sürer.

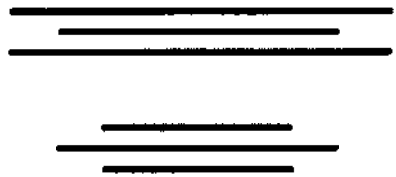
Köhler kitabında ilginç bir örnek sunar (s. 16-17). Hikâye şöyledir: Bir doğa bilimleri müzesinde ilginç bir sergi vardır. Rafların birinde, insanı oluşturan oksijen, hidrojen, azot vb. tüm maddeler, insan vücudundaki miktarlarına göre farklı boylarda küplerle temsil edilir. Her bir küpün üstünde de, o miktarın parasal değeri, o dönemin fiyatlarıyla etiketlenmiştir. Bu hesaba göre, hepsi üst üste toplandığında, insanın "fiyatı" o dönemin parasıyla yaklaşık 63 dolara denk gelir. Köhler bu örnekle başlayarak ayrıntılı bir şekilde neden parçaların toplamının oluşturdukları bütünü doğru ifade edemeyeceğini vurgular. Christian von Ehrenfels'den ve onun temsil ettiği Graz felsefe okulundan farklı olarak Geştalt kuramının psikoloji ekibi (bazen Geştalt'ın Berlin Okulu olarak da adlandırılır) ilerleyen zamanlarda, parçaların toplamının bütünden daha *fazla* olarak da adlandırılmaması gerektiğini, bunun yanıltıcı olacağını belirtir (örneğin Arnheim 1959, Henle 1961'in içinde: 91; Koffka 1936: 176). Sonuçta "Bütün, parçaların toplamından fazlasıdır" dendiğinde bir "vetoplamı" işleminin olabilirliği söz konusudur, bu ise bütünü yeniden tekli bir düzlemde rakamlaştırılabilir ve böylece niceliksel olarak basitçe karşılaştırılabilir bir şeye indirger. Oysa Geştalt kuramcılarının tam da yıkmaya çalıştıkları bir bakıştır bu çünkü gerçekte parçaların toplamı *niteliksel* olarak farklı bir şey meydana getirir ve psikolojinin amacı tam olarak bu niteliksele odaklanmaktır.

Parçalar ve Bütün: Mikroskobik ve Makroskobik Bakış

Geştalt kuramcılarının en önemli kavramsal önermesi, bir bütünün, içinde taşıdığı parçalara doğrudan etki ettiği vurgusudur. Bu vurguyla o zamana kadar baskın olan ve hatta günümüzde de hâlâ baskınlığını koruyan "Parçaları inceleyip, bilemediniz onların birbiriyle lokal ölçekteki etkileşimlerini tespit edip bütünü anlayabiliriz" bakışına başkaldırır. "Kuramın Ana Tespitleri" üstbaşlığının altında sunulan her bir husus tam da bu perspektif içinde değerlendirilmelidir. Geştalt bakışından bir uyaranın algılanmasını anlamak istiyorsak onun ilk önce bütünsel konfigürasyonunu tespit edip ardından bü-

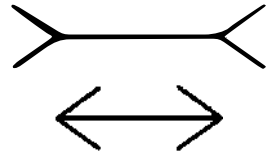
tünselin o spesifik konfigürasyonun içindeki parçalar üstündeki "alan" etkisine bakılmalıdır.

"Alan" tabiri o dönemin fizik kuramından ortaya çıkan ve tam da onunla eşleştirilerek öne sürülen bir kavramdır. Köhler psikoloji ve felsefe eğitimi yanı sıra fizik eğitimi de almış, 1918'de Nobel Ödülü'ne layık görülen teorik fizikçi Max Planck'ın öğrencisi olmuş biridir. Bu altyapısı hem 1920 tarihli *Die Physischen Gestalten in Ruhe und im Stationären Zustand: Eine Naturphilosophische Untersuchung* (Durgun ve Durağan Durumdaki Fiziksel Geştaltlar: Bir Doğa Felsefesi Analizi) hem 1938 tarihli *Olgular Dünyasında Değerin Yeri* kitabı boyunca görülebiliyor. Az önce değinilen "alan etkisinin" en basit örneklerinden biri, Koffka'nın kitabındaki şu örnektir:

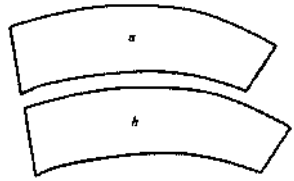
Şekil 30 Koffka 1936: 144.

Buna göre ortadaki çizgi iki farklı "ortamda" farklı uzunlukta görünmektedir. Bunun basit, mekanistik bir öğrenme modeliyle kolayca açıklanamayacağı rahatça anlaşılmaktadır. Geştalt kuramcıları meşhur Müller-Lyer yanılsamasından da (Şekil 31) bahseder, hatta Rubin, 1915 tarihli kitabında söz konusu iki şekil hareket halinde "git-gel" yöntemiyle gösterildiğinde yatay çizginin sabitlendiğini ve yanılsamanın kaybolduğunu tespit eden bir deneye atıf yapar (s. 124). Uyaran sabit olarak gösterildiğinde ise, yatay çizgiye yönelik algımızın bütünden kaynaklanan bir etkiye maruz kaldığı, uçlar dışa dönük olduğunda uyaranın genel alanının genişleyerek çizgiyi uzatan, uçlar içe dönük olduğunda da tersine daraltan bir etki yarattığı dile getirilir. Dolayısıyla Geştalt kuramına göre bu yanılsama, uyaranın bütününün yatay çizgi üzerinde yarattığı alan etkisi sonucu ortaya çıkar.[35]

Şekil 31

Bir başka ilginç örnek, Koffka'nın kitabında aktardığı Révész'in Jastrow yanılsaması üzerine tavuklarla yaptığı deneydir. Bu deneyde tavuklara koşullama yoluyla her zaman iki kaptan büyük olanından yemlerini yemeleri öğretilir. Bu öğretildikten sonra önlerine iki eşit kap Şekil 32a'daki gibi bir konumlanış ile verilir. Tavuklar B'den yer, öte yandan iki kap Şekil 32b'deki gibi sunulduğunda bu tercih ortadan kalkar. Söz konusu yanılsama tavuklarda da işlediğine göre, Koffka bunun yoğun anlamsal, yorumsal veya deneyimsel bir birikim sonrası olamayacağına işaret eder.[36] Diğer bir deyişle parçaların uzam bütünü içindeki spesifik konumlanışları, her birinin algılanışı üstünde yoğun bir etkiye sahiptir.

Şekil 32a Kaynak: Wikimedia Commons.

Şekil 32b Kaynak: Wikimedia Commons.

35. Geştalt kuramı, daha önce de vurgulandığı gibi, uyaranın kendi içinde barındırdığı yönlendirici global etkileşimlerin yanı sıra algılayanların uyaranla etkileşim biçimine de önem verir. Bu ikili etkiyi güzel ortaya koyan çalışmalardan biri Mundy'nin (2014) araştırmasıdır.

Geştalt kuramının "bütünün parçalar üzerindeki etkisi" önermesine ilişkin sıkça karşılaşılan bir yanlış anlamaya işaret etmek gerekir (bkz. Henle 1992: 103). Kuram, sanılanın aksine, "holistik" (bütüncül) olarak adlandırılamaz çünkü tam teşekküllü bir holizm parçaların varlığını inkâr eder, oysa Geştalt kuramı parçaların varlığını önemser, onları inceler ve deneylerinde –daha önce de gördüğümüz gibi– parça olma özellikleriyle manipüle eder. Bunu böyle yapar çünkü herhangi bir parçanın konumunun ve çevresinin değiştirilmesinin o parçanın bütün içindeki görünme biçimini nasıl etkilediğini (sözgelimi, şeklin veya zeminin bir parçası olarak; şeklin içinde belirgin veya gömülmüş olarak; ya da spesifik bir x veya y şekli olarak vs.) anlamak ister. Bunun için bu bölümün başlığını mikroskobik ve makroskobik bakış olarak adlandırdık. Kurucuların üçü de doğal olarak mikroskobik tarafın da incelenmesi gerektiğinin ama onu incelerken makroskobik özelliğin, yani sistemin sunduğu bütünselliğin atlanmaması gerektiğinin altını çizer. Çünkü onlara göre makroskobik olan mikroskobik olanı etkiler ve işin bu tarafı sürekli göz ardı edilir veya hafifsenir. Köhler, deneysel psikolojinin halihazırdaki bakışının –bütünün basitçe parçaların "ve-toplam"ına denk geldiğini varsaymasına bağlı olarak– yalnızca mikroskobik olanı hakiki, onun oluşturduğu büyük sistemi ise sanki "hayaliymiş" gibi ele aldığını, bunun yanlış olduğunu vurgular. Çünkü bilimsel ilgiye mazhar olan her objenin ister fizikte ister kimyada ister başka bir alanda hem makroskobik hem mikroskobik özellikleri vardır. Köhler burada örneğini müzikten verir ve herhangi bir melodide hiçbir notanın ne tek başına ne de basit bir peş peşelik içinde bir anlam taşıdığını, aksine, her notanın anlamının doğrudan tüm melodinin ait olduğu sistemden (örneğin gamından veya makamından) doğduğunu vurgular. Zama-

36. Yakın zamanlı iki çalışma, şempanzelerde Jastrow yanılsamasının görüldüğüne (Tomonaga 2015), öte yandan makak ve kapuçin maymunlarında görülmediğine işaret eder (Agrillo, Berran ve Parrish 2019). Bu farklılıklar Geştalt kuramı açısından sorun teşkil etmez çünkü kuram için esas olan, belirli bir algı şeklinin her zaman ve mutlaka deneyime dayalı olmayabileceğidir. Bir tavuğun veya bir şempanzenin deneyim ve birikimlerinin insanla eşleştiğini, öte yandan makak veya kapuçin maymunuyla eşleşmediğini söylemek hayli zorlayıcı olur.

nında dili de koşullama yoluyla işleyen bir uyaran zincirlemesi olarak açıklamaya çalışan davranışçılar ve diğer ampiristler bunda başarısızlığa uğramış ve bir bakıma 1950'lerin sonunda, dilbilimci ve kuramcı Chomsky gibi önemli isimlerin de dahil olduğu "bilişsel devrim"in yolunun açılmasına katkı sunmuşlardır. Bunda dilin sentaks dediğimiz sözdiziminin karmaşıklığının basit bir peş peşe zincirlenme ilkesiyle açıklanamamasının önemli bir payı olmuştur. Bu vesileyle dil de, "Bütün, parçalarının anlam ve işlevini belirler" önermesine çok iyi bir örnek teşkil eder.[37]

Bağlam, Alan, Rasgeleliğe Karşı Strüktür

Köhler kitabında, deneyimlenen (yani "fenomenal") dünyanın "ne aldırışsız bir mozaik ne de aldırışsız bir düzlemlilik" arz ettiğini ısrarla vurgular (Köhler 1936: 84-85). Buradaki "aldırışsız" (*indifferent*), "mozaik" ve "düzlemlilik" (*continuum*) kavramları her şeyin her şeyle bağdaşabileceğini, her türlü düzlemde yan yana gelebileceğini iddia eden ampirist bakışa atfen kullanılır. Oysa Geştaltçılara göre hem fiziksel hem fenomenal (yani deneyimlenen) dünya, bir alan, bir sahadır, diğer bir deyişle bütünden doğan karmaşık bağımlılık ilişkilerini içinde barındıran dinamik bir sistemdir. Köhler, fizik kuramlarından da yola çıkarak dış dünyanın bir strüktürü olduğunu ve bundan dolayı o strüktürle "aynalanan" bir deneyimsel dünyanın da bulunmasının şaşırtıcı olmayacağını, asıl bunun olmamasının şaşırtıcı olacağını belirtir. Bu da bizi Köhler'in bu fikri bir adım öteye taşımaya çalışarak ortaya attığı "izomorfizm" kavramına götürür.

37. Geştalt kurucularının, birçok açıdan benzer bir yapılanması olan müzikten onca örnek sunarken dile dair hemen hiç örnek sunmamış olmaları hayli şaşırtıcıdır. Tabii ki 1950'lerin sonu, 1960'ların başındaki bilişsel devrim dönemiyle ortaya çıkan psikolinguistik alanı ve onun dil işlemeye dair yürüttüğü deneysel çalışmalar henüz mevcut değildi. Wertheimer ve Koffka sonuçta erken bir dönemde, 1940'larda ölmüştü. Köhler ise 1967'ye kadar yaşamış ancak o da adeta tüm kalan ömrünü davranışçılıktan bilişselciliğe geçiş yapan bilimsel camiaya, aslında bir bakış değişikliği yaratmadıklarını, halen bütün organizmayı anlamak için, onun ayrı ayrı, kopuk kopuk incelenmiş parçalarını anlamanın yeterli olacağını düşündüklerini göstermeye çalışmakla geçirmiş gibidir.

İzomorfizm

Kavram bu adıyla ilk Köhler'de karşımıza çıkar. Belki de fizik alanındaki eğitimi ve birikimi nedeniyle bu konuya aralarında en çok kafa yoran o olmuştur. Köhler'in çok temel bir önermesi vardır. Fiziksel dünyadaki şeylerin, onların gerçekliğiyle uyumlu fizyolojik bir yansıması olmalıdır. Örneğin, fiziksel uzamdaki bir file bakan kişinin beyninde ânında ayrıştırıcı bir aktivasyon örüntüsü oluşur. İşte bu fizyolojik örüntü ile fenomenal olarak algılanan fil arasında şekil-zemin ilişkisi açısından bir örtüşüklük olmalıdır der (s. 218). Bu yansımanın kavramsal olarak (yani bire bir değil ama alan dinamikleri yapısı, veya diğer bir deyişle, bütünün parçaları arasındaki iç dinamikler ve bağlam içindeki dinamikleri bakımından) bir "eşyapısallığı" olmalıdır diye düşünür. Ek olarak, yeni bulgular ışığında, beyin olgularıyla en azından kimi fenomenal olgular arasında bir ortaklığın olduğunun artık düşünülebileceğini vurgular. Burada, "Sinir sisteminin tüm parçaları birbiriyle bağlantılıdır, hiçbir parça diğerlerini etkilemeden ve diğerleri tarafından etkilenmeden tepkide bulunmaz ve bu sistemin mutlak surette hareketsiz olduğu bir zaman kesinlikle yoktur," (Allen ve Schwartz 1940: 105) diyen Sherrington'a atıf yapar. Keza Adrian ve arkadaşlarının ganglion hücreleri, gözün ağ tabakası ve kortikal tabakaların kimi koşullarda belirgin derecede birbiriyle etkileşimli bir aktivite içinde olduğunu gösterdiklerinden bahseder (s. 207-11). Aslında beynin sinir sisteminin de şekil-zemin etkileşimine sahip olacağı yönünde ilginç bir analoji de kurar; bir yandan strüktür, şekil arz eden belirgin sinir aktivasyonları olurken bir yandan da tüm sistemin –günümüzün talihsiz terminolojisiyle– bir "zemin gürültüsü" olabileceğini belirtir ve şaşırtıcı bir öngörüyle, tam o dönemlerde bitkisel hayattaki canlıların beyin dalgalarını inceleyen fizyologların bu çalışmalarının yakından takip edilmesi gerektiğini vurgular.[38]

38. Bu, Raichle'ın "Beynin 'Olağan Durum' İşlevi" (2001) makalesindeki bulgusunu da akla getirir, yani somut bir zihinsel aktivitenin yokluğunda dahi beynin bir aktivasyon paterni olduğu bulgusunu.

Coğrafi Çevre, Fenomenal[39] Çevre ve Canlının Anlam ve Değerler "Manzumesi"

Koffka bu konuyu bir örnekle anlatır. Korkunç bir kar fırtınası sırasında at sırtında bir adam bir hana varır. Adamı gören hancı şaşırır ve nereden geldiğini sorar. Adam koluyla arkasındaki yöne doğru işaret eder. Hancı hayrete düşer çünkü gösterdiği yol aslında donmuş Konstanz gölüdür ve adama bunu bilip bilmediğini sorar. Koffka burada iki gerçekliğin bulunduğunu belirtir. Biri fiziki gerçeklik (veya onun kullandığı tabirle "coğrafi çevre"), yani oranın donmuş bir göl olduğu gerçeğidir. Diğeri ise, oranın donmuş bir göl olduğunu bilmeyen adamın fenomenal gerçeğidir, ki ona göre burası sıradan bir yoldur (s. 27-28). Geştalt işte tam burada devreye girer. Davranışçı ekolün "uyaran-tepki"cileri gibi yalnızca fiziki dış dünyanın gerçeği ile yetinmez, o dış dünyayı algılayan, anlamlandıran canlının "fenomenal çevresi"ni de denkleme katar çünkü onu katmazsa yanlış veya eksik bir yargıda bulunabilir.[40]

Koffka'nın verdiği bir diğer örnek ise Köhler'in 1914 ile 1920 arasında Tenerife'de şempanzelerin problem çözme yetileri üzerine yürüttüğü araştırmasındandır. Şempanzeler tavanda erişemedikleri yükseklikte asılı bir muzla karşı karşıyadır. Ortada sağda solda duran sandıklar vardır. Şempanzelerin biri sandıkların birinin üstüne oturup muza bakarken diğeri sandıklardan birini alıp muzun asılı olduğu yere taşıyıp sandığa çıkıp muza erişmeyi dener. Coğrafi çevre her iki şempanze için aynıdır ama bir şempanze için o sandıklar üstüne otu-

39. Aslında Koffka "davranışsal çevre" tabirini kullanır ama anlattığı şey algılayan, deneyimleyen ve bu fenomenolojinin içinden davrananın çevresidir (s. 27-37).

40. Geştalt'ın bu bakış açısı, uyaran-tepki darlığı içinde hapsolmuş davranışçı ekolün yetersizliğini fark edip uyaran-organizma-tepki denklemini kuran Tolman'ın ufuk açıcı açılımıyla da (örneğin Tolman ve Honzik 1930; Tolman 1932) ilişkilendirilebilir ve nitekim hem Köhler hem Koffka Tolman'dan sıkça söz eder. Aradaki önemli fark, Geştalt kuramcılarının bununla yetinmeyip Tolman'ın eksik bıraktığı (veya bırakmak zorunda kaldığı) U-O-T denkleminin ortasındaki "organizma" kısmını anlamayı hedeflerine koymalarıdır.

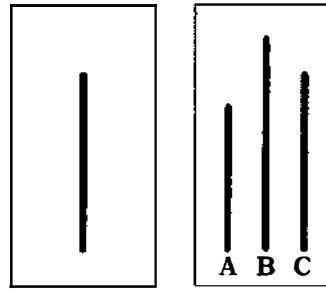
rulan nesnelerdir, diğeri için ise yükseğe çıkmayı sağlayabilen nesnedir (Köhler 1921: 29-30).[41]

Fenomenal çevre hem o anki fiziksel uzam-zamanla hem de canlının geçmiş deneyimleri ve o çevreyle ilişkileniş biçimi, odağı ve motivasyonuyla bağlantılıdır. Dolayısıyla Geştalt kuramı herhangi bir olguyu incelerken bir yandan hem fiziksel uzam-zamanın alan etkilerini, hem bunun fenomenal yansımasını (hatta "yankılaşımını"), hem de deneyimleyenin o alana yönelik motivasyonunu ve deneyimini hesaba katar.[42]

Kuramın bu tarafı bugün sosyal psikoloji diye ayırdığımız alanda yapılan çalışmalarda büsbütün öne çıkar. Örneğin, Amerikan literatüründe Geştaltçı kimliği nedense pek dile getirilmeyen sosyal psikolog Solomon Asch'ın 1956 tarihli deneyine baktığımızda bunu görmek mümkündür. Deneyde kişilere, doğru cevabı bariz olan bir algı düzeneği sunulur (Şekil 33). Ancak grup içinde herkes –deneyin tasarımı çerçevesinde– aynı yanlış cevabı (örneğin, soldaki çizginin yandaki üç çizgiden "A" ile eş boyda olduğu cevabını) verdiğinden, olup bitenden habersiz katılımcı da yanlış olduğunu bile bile farklılaşmamak uğruna aynı yanlış cevabı vermeye meyleder. Dolayısıyla bir anda birey, bulunduğu küçük grup ortamının alan gücüne maruz kalır ve kendi fenomenal gerçeğini adeta inkâr eder. Tabii kimin grup kararına boyun eğdiği, kimin (çokça tedirginlik, güvensizlik ve grup içinde yalnızlaşmışlık hissi içinde) eğmediği, bahsettiğimiz Geştalt bakışı içinde incelenmesi şart olan *üçüncü* ana etmendir. Asch katılımcıların üçte birinin en az bir kere grup baskısına boyun eğdiğini bulur (öte yandan cevaplarını kimsenin göremeyeği şekilde bir kâğıda yazmaları istendiğinde böyle bir şey olmaz). Orijinal makale

41. Köhler'in şempanzelerle yaptığı bu çalışmalarını kitabın düşünme üzerine olan üçüncü bölümünde daha ayrıntılı anlatacağım.

42. Koffka bu kısma "ego" (örneğin s. 40-46), Köhler ise "kendi" (*self*) der (buna dair bir inceleme için bkz. Stemberger 2020). Köhler bu "kendi"nin canlıdaki "mekânı" üzerine de ilginç fikirler yürütür ve bir şekilde burada da zihin ve bedenin ayrılmaması, bilakis bir bütünsellik içinde görülmesi gerektiğini öne sürer. Bu bakışın günümüzdeki karşılığını Damasio'da (2018) ve Varela, Thompson ve Rosch'ta (1991/2016) bulabiliriz.

Şekil 33 Kaynak: Wikimedia Commons.

okunduğunda, Asch için bulguların esas değerli kısmının, grup baskısına *hiçbir zaman boyun eğmeyenler* olduğu görülür. Dolayısıyla zamanın ruhunun pek sevdiği gibi insanın zayıf tarafına sürekli odaklanmak yerine, insanın direnebilen tarafı ilgisini çeker. Solomon Asch'ın Polonyalı Yahudi arka planını düşündüğümüzde bu pek de şaşırtıcı değildir. Sonuçta biliyordu ki o vahşet dolu Nazi döneminde bile direnenler vardı. Bugünün sosyal psikolojisinin anaakım anlatısı sürekli olarak grup baskısına boyun eğen, susan, itaat edenleri vitrine koymayı tercih ederken, acaba psikoloji ne zaman ilgisini itiraz edebilen, itaat etmeyen, boyun eğmeyenlere yöneltecektir, doğrusu merak konusu. Ve tabii ki eğer buna ilgi gösterilecekse, katılımcıların fenomenal çevresinin, yani olayı deneyimleme, hissediş ve anlamlandırma biçiminin dahil edilmesi şarttır. Katılımcıların davranışlarını derinlemesine anlamak, dışarıdan gözlemle ve basit bir "kaç kişi uydu kaç kişi uymadı" parmak hesabı yöntemiyle mümkün olamaz.

Wertheimer'ın, "doğal halkların" düşünme biçimlerini incelediği çalışması da bu konuya dair güzel bir örnek teşkil eder (Wertheimer 1912b). Örneğin, incelediği topluluğun üyelerine düzlüğün bir tarafında iki ağaç, o ağaçların biraz uzağında başka bir ağaç görüntüsüne işaret ettiğinde ve toplam kaç ağaç gördüklerini sorduğunda "iki ağaç ve bir ağaç" cevabını alır. Öte yandan üç ağacın yan yana olduğu bir tarafa işaret ettiğinde "üç ağaç" cevabını alır. İlginç bir başka örnekte ise iki at "iki", keza iki insan "iki" olarak sayılır, ama bir insan ile bir at yan yana göründüğünde bunu "bir binici" olarak adlan-

dırırlar çünkü artık algıladıkları, soyut bir ikilikten çok yepyeni, tekil bir bütündür (s. 327-28). Wertheimer bu farklılığı yanlış bir düşünme biçimi olarak ele almaz, tersine aynı fiziksel çevrenin farklı kültürlenmeler sonucu ne kadar farklı deneyimlenip anlamlandırılabildiğine ve bunlardan hiçbirinin rasgele, "anlamsız" olmadığına, tersine her birinin kendi içinde bir mantığı ve yapısallığı olduğuna işaret eder.

Sonuç Yerine:
Geştalt Kuramı Nedir, Ne Değildir?

GEŞTALT KURAMININ en kritik vurgusu, herhangi bir uyaran çevresinin *bir bütün olarak* ele alınması gerektiği çünkü o bütünsel konfigürasyonun, içinde barındırdığı parçaların bütün içindeki işlev ve anlamını oluşturduğudur. Köhler'in şempanzelerinin, örneğin, muza ulaşmak için önlerindeki sopalardan faydalanıp faydalanmadığı, o sopaların bütün içindeki konumlandırılışlarına ve dolayısıyla belirginliklerine bağlıdır. Sopalar karma bir zemin içinde "görülmez" kılındığında onları görüp, ayırt edip araç haline getirmeleri imkânsızlaşır. Bu da yine, dışsal uyaran çevresinin konfigürasyonunun ne kadar önemli olduğunu gösterir. Dolayısıyla bir araştırmanın ilk aşaması bu bütünsellik kavrayışı olmalıdır. Bu bakışı örneğin James J. Gibson'ın "doğrudan algı" kuramında bulabiliriz (ki bu tabiri ilk kullanan Köhler'dir, örn. 1936: 151-52; Gibson, daha önce bahsettiğimiz gibi Köhler'in seminerlerinin yakın takipçisi olmuştur). Gibson'ın kendi döneminde algı üzerine yapılan çalışmalara yönelik en büyük itirazı da, fiziksel uzamdaki o bütünselliğin ve zenginliğin ıskalanmasına ilişkindi. Geştaltçılar gibi Gibson da, Köhler'in deyimiyle "mikroskobik bakışla" bilim yapanların, ekolojik çevrenin aslında, içinde hareket eden canlı açısından *doğrudan* ne kadar çok anlamlı bilgi barındırdığını göz ardı ettiklerini neredeyse kızgınlıkla dile getirir (Gibson 1992: örn. 228-30).[43]

43. Gibson hatta Geştaltçılardan daha radikal bir yerde durur ve doğrudan algının matematiksel incelemesinin ekolojik (yani doğal ortam içindeki) algıyı anlamak için tümüyle yeterli olduğunu, Geştaltçılardan farklı olarak –Koffka'nın tabirlerini kullanacak olursak– "coğrafi çevre"yle "fenomenal çevre"nin bire bir örtüştüğünü, algılayan canlının tarihsel birikiminin temel bir fark yaratmayacağını söy-

Geştalt kuramı bakışı içinde bir araştırmanın ikinci aşaması ise, Koffka'nın tabiriyle fenomenal çevreyi anlamak ve incelemektir. Bunun için hem –zaten o dönemlerde bile sürekli yapılagelindiği gibi– davranışsal veriler toplanıp incelenmeli (örneğin tepki hızı, hatırlanan sözcük miktarları, bir bölütleme deneyinde yapılan sınır işaretlerinin sayısı, konumu vb.) hem de katılımcının (örneğin çocuk, yetişkin, yaşlı, A veya B kültüründe/sosyal grubunda yetişmiş vb.) deneyi, uyaranları, ortamı ve yaptıklarını algılayış ve anlamlandırış biçimine bakılmalıdır. Örneğin şempanze deneylerinde Köhler, şempanzelerin mevcut ortamı nasıl algıladığına odaklanır. Dolayısıyla şempanzelerin gösterdiği birbirinden farklı davranış ve tavırları yalnızca kendi sunduğu düzeneğe ilişkin değerlendirmez, *onların* fenomenal çevresine de (örneğin boyları bosları, geçmişte o alanla veya benzer alanlarla ilişkileniş deneyimleri vb.) bakarak değerlendirmeye özen gösterir.[44] Benzer şekilde Wertheimer, sayı kavramını incelediği topluluğun bireylerine "1 insan ve 1 at toplam kaç şeye denk gelir?" sorusunu sorduğunda "2" diyenleri doğru cevaplayanlardan sayıp "2" cevabını vermeyenleri yanlış cevaplayanlardan saymakla yetinseydi, bu bireylerde "sayı toplamı" kavramının olmadığı sonucuna varacaktı. Ancak, verdikleri cevaplar, yaptıkları açıklamalar incelendiği takdirde bu kişilerin neden "1 insan ve 1 at toplam kaç şeye denk gelir?" sorusuna "1" dediğini anlayabiliriz çünkü cevapları aslında "1 binici"dir. Diğer bir deyişle, daha önce de belirttiğimiz gibi bir insan ve bir at bu topluluğun bireylerinin zihninde yeni "parçalanamaz" bir Geştalt'a karşılık gelir.[45]

Eğer nihayet günümüz deneysel çalışmalarında bu tarz zenginleştirilmiş yöntemler uygulanmaya başlanırsa, buradan çıkan bilgiler

---

ler. Tabii Gibson'ın yalnızca görsel algı çalıştığını, Geştalt kuramcılarının ise canlıların her türlü biliş ve davranışını anlamayı hedeflediğini unutmamak gerek.

44. Köhler'in 1921 tarihli bu çalışmasını, Geştalt kuramcılarının bellek ve düşünme üzerine yaptıkları çalışmaları kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde daha ayrıntılı sunacağım.

45. Burada on beşinci yüzyılda Güney Amerika Yerlilerinin İspanyol süvarileri bir at ve bir insan yerine sanki üstü insan altı at şeklinde tek bir canlı olarak algılamalarıyla dikkate değer bir benzeşim vardır (bkz. Galeano 1971/2006: 34).

nitel bir incelemeyle araştırma raporunda da yer bulabilmelidir. Oysa günümüzde, hele ki son kırk-elli yılda, Amerikan eksenli "hızlı", "pratik" ve "risksiz" bilim yapma biçimi her tarafa nüfuz etmiş durumda. Böyle bir ortam ise daha yavaş bir bilimin önünde büyük bir engel teşkil ediyor, hele ki görgül, toplumsal ve davranışsal bilimlerde.[46] İnsan denen canlı her ne kadar "ayaküstü yemek", "hızlı şehirler" gibi kavram ve oluşumların tehlikelerini görüp onların daha özenli ve yavaş olanları için mücadele etmeye koyulduysa da, benzer bir önlem hele ki davranışsal bilimler için büsbütün hayati olabilir. Nihayetinde bilim, *derinlemesine* ve *etraflıca* düşünmeyi gerektiren bir uğraş. Özellikle görgül, toplumsal ve davranışsal bilimlerde bu tarz hız odaklı bir bilim yapma biçiminin birden fazla soruna yol açtığını düşünüyorum.

Öncelikle, sürekli makale yayımlama baskısı altında olan bilimciler çalışmalarını "aceleyle" yazıyor, makalelerin giriş ve tartışma kısımları giderek daha özensiz ve eksik kalıyor ve hatta yanlış aktarımlar barındırabiliyor, o kadar ki başka bir makalede yapılan bir yanlış aktarma, esas makaleler okunmayınca, aynı şekilde birçok başka yayında tekrarlanabiliyor.[47] Bu "hız histerisi" içinde de makalelere uzunluk kısıtı, kimi zaman da kullanılan referanslar için "son yirmi yıldan eski olmasın" baskısı getirilebiliyor ve böylece aslında çok tehlikeli bilgi kopukluklarının yolu açılıyor. Özellikle "referanslar son yirmi yıldan eski olmasın" baskısı iyice tehlikeli çünkü bu sadece artan bir bilgi hafızasızlığına yol açmakla kalmayacak, mevcut bilimsel paradigmanın sanki bildik bileli hep aynı paradigma olduğu yanılsamasını yaratacaktır. Eğer böyle bir bilim yapma ve yayımlama tarzı devam ederse, eğer yeni araştırmalar titizlikle geçmiş araştırmalarla yeterince bağdaştırılmazsa (ki bu yoğun bir literatür taraması gerektirir),[48] bana öyle geliyor ki görgül, toplumsal ve dav-

46. "Görgül, toplumsal ve davranışsal bilimler" ifadesini Frank Zenker'dan ödünç aldım.

47. Bu kendi başına bir çalışma konusu olabilir. Kitabın düşünme üzerine olan üçüncü bölümünde buna dair bir örnek sunulmuştur.

48. Bellek alanının en büyük bilimcilerinden Endel Tulving bu tarz titiz literatür çalışmalarıyla ünlüdür.

ranışsal bilimler bir fasit dairenin içinde takılı kalma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

İkinci olarak günümüz biliminde, hele ki görgül, toplumsal ve davranışsal bilimlerde, belki de en hasar verici olan, bulguların "x y'ye yol açıyor" tarzında kapalı uçlu bir "anlatım paketiyle", tüketime hazır şekilde ve yazarın çokça kerhen dile getirdiği bir-iki "gelecekteki çalışmalar" önerisi dışında olabildiğince büyük soru tetiklemeyecek tarzda sunulması yönünde uygulanan baskıdır (buna ilişkin Firestein'ın 2012 tarihli *Cehalet: Bilimi İleri Taşıyan Güç* kitabına göz atılmasını öneririm). Durum böyle olunca, deney katılımcılarının deneyimlerinin aktarımları doğal olarak hem dergi editörlerince hem makaleleri değerlendirenlerce "gereksiz", "fazlalık" olarak nitelenip çıkartılmakta. Bunun yanı sıra yine tam da bu baskıdan dolayı bilimsel dergiler, hakemler ve dergi editörleri, karmaşık ve tam açıklanamayan bulguların aktarılmamasına veya "büyücü" bir istatistiksel modelleme aracıyla aktarılmasına yönelik baskı dahi yapabilmekte. Son yıllarda başlayan iki uygulama, araştırmaların veriler henüz toplanmadan tüm hipotez ve yöntemleriyle açık platformlarda kaydedilmesi (*pre-registration*) ve diğer açık bilim uygulamaları (verilerin ve kullanılan materyalin herkesin erişimine açık olması) sayesinde, rafa kaldırılan veya "yeniden paketlenen" veriler sorununa bir nebze çare getirildi (bkz. Spellman, Gilbert ve Corker 2017).

Yukarıda sıraladığımız sorunlara ek olarak belki de en temel ve herkesin rahatça görebileceği sorun, yine özellikle görgül, toplumsal ve davranışsal bilimlerde yayımlanmış birçok bulgunun tekrarlı deneylerle doğrulanamaması ("tekrarlanabilirlik krizi" için bkz. Zwaan ve diğ. 2018). Geçmişte, yayımlanmış deneyleri kendi laboratuvarında tekrarlamak vakit kaybı olarak görülürdü, iyi ki artık öyle değil, ancak bu yaklaşım hâlâ yeterince yaygın değil.

Önsözde de belirttiğimiz gibi bu kitap, psikolojinin bugüne dek geliştirdiği belki de en ilginç ancak en az anlaşılmış kuram olan Geştalt kuramına dair, psikoloji tarihi içinde aslında küçük bir "bellek tazeleme" çalışması da sayılabilir. Amacımız, orijinal hali hakkında çok az şey bilinen, bilinenlerin ise –kimi zaman tercüme eksiği

veya hatalarından, kimi zaman da orijinal eserlerin okunmamasından– ya çok eksik ya da düpedüz yanlış olduğu, dünyaya bambaşka gözlüklerle bakan bu çarpıcı kurama biraz olsun "hakkını" iade etmektir. Kuramın özellikle iki yönü oldukça heyecan vericidir. Bunlardan biri, kuramın algı dışında psikolojinin tüm diğer alanlarına dair de önermelerinin bulunması (bkz. kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri) ve hatta psikolojinin ötesine de uzanabilecek kapsamda bir genel kavrayışın üzerine kurulu olmasıdır (bkz. kitabın son bölümü). Bir diğeri ise, psikoloji tarihi içinde –hele ki Anglo-Amerikan psikoloji ekolünün adeta "dayatmasıyla"– her şeyin iki zıt kamp üzerinden tanımlanmasını (ve buna bağlı olarak zaman zaman X "kampı"nda duran bir derginin o "kamp"ın bakışına aykırı bir bulguyu yayımlamamak için direnmesini) tümüyle reddetmesidir. Köhler 1938 tarihli kitabında bu ikiliğe hapsolmanın reddini yoğun bir şekilde işler. Geştalt kuramı, mekanistik bakış kadar dirimselci ("vitalistik") bakışı da reddeder. Keza yalnızca parçalara odaklanan bakış gibi, bütün içindeki parçaları incelenemez olarak gören holizmi de reddeder. Ama belki de en önemlisi, "doğuştan mı yoksa edinilmiş mi?" sorusunun anlamsızlığına işaret eder, edinilmişliklerin hakkını verir ama diğer tarafı da bir kolaycılık içinde "doğuştan" olarak değil maddenin ve evrenin (dinamik) fizik kuramları çerçevesinde ele alır (örneğin Köhler 1950). Bu bakış ile "doğuştancı" bakış ne yazık ki çokça karıştırılır. Örneğin Wagemans ve diğ. (2012) yoğun bir emekle Geştalt kuramının yüzüncü yılı uğruna yazdıkları makalede bile rahatça "doğuştan gelen kanunlar"dan bahseder (bkz. s. 41, 85-86). Oysa bunun ne kadar yanıltıcı ve statik bir çıkarsama olduğunu görmek için Köhler'in 1950 tarihli çarpıcı makalesini okumak yeterli olurdu.

Geştalt kuramını "tarihin tozlu sayfalarındaki bir kuram" olarak görmek hayli yanlış olur. Özellikle anaakım psikolojide "tarihe gömüldüğü" söylenen bu kuram ilginç bir şekilde aslında hiçbir zaman tam olarak gömülemedi. Hele ki sofistikasyonu giderek artan matematiksel modellerin gelişi, nörobilim ve bilgisayar bilimlerindeki çarpıcı gelişmeler bir anda Geştalt kuramını yeniden çalışmaların odağına yerleştirmiş gibi görünüyor. Bunu yakın tarihli yayınlardan

görmek mümkün. Bugün 2010-20 yılları arasında yayımlanmış araştırmaları kapsayarak Google Akademik'te "Gestalt theory"[49] (Geştalt kuramı) araması yapıldığında 65 bin üstü sonuç çıkıyor. Bunların arasında örneğin, 2017 tarihinde *Frontiers* dergisinde çıkan "Yeniden Düzenlenen Geştalt Kuramı: Wertheimer'a Dönüş" isimli makale daha ilk arama sayfasında göze çarpıyor (Guberman 2017). Kuramın parmak bastığı çok can alıcı meseleler var ve 21. yüzyılda, olayları daha karmaşık dinamik sistemler üzerinden inceleyebilen bir bakışa ihtiyaç duyulacağa benziyor.

Bölümü bitirirken, özellikle birincil kaynak okumaların beni beklediğimin ötesinde şaşırttığını belirtmek isterim. Sanırım en şaşırtan boyutu, kuramın kurucularının sorduğu soruların hâlâ çok önemli, hatta çarpıcı sorular olması ve getirdikleri genel bakışın psikolojinin şu anki birbirinden kopuk, binbir parçaya bölünmüş halini toparlayacak tek kuram olabileceğini hissettirmesidir. Peki öylesi umut verici bir başlangıçtan sonra bu kuram nasıl sönümleniverdi veya sönümlendirildi? Bir yüzyıl evvel, zamanına göre erken doğan bu kuram, belki de o dönemin, sanatı, bilimi ve düşünceyi imha eden faşizm ikliminde, yeşermesi gerektiği entelektüel coğrafyasından koparılmasından dolayı akamete uğradı, uğratıldı. O halde acaba bugün bu kuramın yeniden ele alınması için uygun zaman olabilir mi diye sorabiliriz. Bu potansiyeli kitabın ikinci ve üçüncü bölümünde ele alacağım.

49. Arama yalnızca "Gestalt" olarak yapıldığında aslında kuramın temel okumaları üzerinden inşa olmamış, daha çok kuramın "zahiri" kavramı temel alınarak oluşturulmuş Geştalt terapisiyle ilgili makaleler çıkıyor. "Gestalt theory" dendiğinde ise çok ağırlıklı olarak kuramla daha doğrudan ilişkilenen makaleler listeleniyor.

İKİNCİ BÖLÜM

Geştalt Kuramının Az Bilinen Çalışmaları: Bellek

Kaynak: Erich Goldmeier (1982).

BU BÖLÜMDE, geçen yüzyılda doğmuş, halen etki gücünü yitirmemiş fakat kavramsal tarafıyla yeterince anlaşılmamış, bilimsel çalışmaları açısından ise yalnızca algıyla ve hatta yalnızca görsel algıyla bağdaştırılmış Geştalt kuramının, bilişsel psikolojinin önemli alanlarından belleğe dair ürettiklerine eğileceğiz. Anaakım psikoloji içinde Geştalt kuramının *düşünme* ve *problem çözme* üzerine yaptığı kimi çalışmaları –önermeleri ve kuramsal çerçevesi es geçilerek de olsa– iyi kötü bilinirken (bkz. III. Bölüm), bellek konusundaki çalışmaları tümüyle yok sayılmış durumda. Kitabın bu bölümü, kuramın unutturulmuş olan bu yönünü hatırlatmayı amaçlamaktadır. Kuramın belleğe dair belki de en dikkat çekici önermesi, bellek izinin de bir Geştalt olduğu, bu izin dinamik bir iz olduğu ve depolama döneminde "durup dururken" iç dinamiklerine bağlı olarak değişim gösterebileceği önermesidir. Bu haliyle kuram, algıda daha istisnai olan değişebilirliğin bellekte neredeyse kural olduğunu vurgular.

Bu bölümün ilk altbaşlığında, Koffka'nın günümüzde bile bir ders kitabı olarak güçlü bir ilham kaynağı olabilecek 1935 tarihli *Geştalt Psikolojisinin İlkeleri* kitabının bellek ve öğrenme konulu bölümleri ele alınacaktır ki bu bölümler, 685 sayfalık kitabın üçte birini teşkil eder. Koffka bu bölümlerde "dinamik bellek izi" tezini işler, tartışır ve örnekler. Bu bağlamda, Hedwig von Restorff'un 1933 tarihli doktora çalışmasına da ayrıntılı yer verir. Köhler'in yanında etkileyici bir doktora tezi yazmış olan Hedwig von Restorff'un[1] bu

çalışmaları, Geştalt kuramının algı alanındaki en önemli önermelerinden biri olan şekil-zemin ayrışmasının bellekteki karşılığını gösterir. Ardından Koffka'nın, öğrenme ile bellek arasındaki ilişkiye yaptığı vurgunun yanı sıra örtük bellek olgusuna dikkat çekişi ele alınacaktır.

Bölümün son kısmında ise bellek üzerine çok ilginç ve önemli çalışmalar yürütmüş olmasına rağmen tarihin "tozlu sayfalarında" kaybolup giden, Erich Goldmeier'ın 1982 tarihli *The Memory Trace: Its Formation and Its Fate* (Bellek İzi: Oluşumu ve Yazgısı) kitabının bugün için bile hayli zihin açıcı olan önermeleri incelenecektir.

1. Geştalt kuramcılarının öğrencileri olmuş iki parlak kadın, Hedwig von Restorff ve Bluma Vulfovna Zeigarnik üzerine çok ufuk açıcı bir makale için bkz. MacLeod (2020).

Kurt Koffka'nın Bellek ve Öğrenmeye Dair Analiz ve Önermeleri

GEŞTALT KURAMCILARININ bellekten bahsederken "bellek izi" tabirini merkeze aldıklarını görüyoruz. Koffka yer yer aynı anlamdaki "engram"[2] sözcüğünü de kullanır (örneğin Koffka 1936: 424, 493). Ancak bu tabiri ilk kullanan Semon ve onu takiben bellek üzerine çalışanlardan farklı olarak Geştalt kuramına göre bellek izi statik bir iz değildir. Bu bakış, bugün için olduğu kadar hele ki o dönem için bambaşka bir bakıştır çünkü o dönemlerin bellek kuramlarında belleğin oluşumu ve anıların hatırlanması gramofon, film kamerası benzeri metaforlarla ele alınırdı (bkz. Roediger 1980). Örneğin bir plağa kaydedilmiş müzik bir gramofonda, ufak tefek gürültüleri bir kenara koyarsak, orijinaline çok sadık şekilde geri yansır. Aslında bu bakış, zamanın ruhuna göre güncellenmiş metaforlarla uzun bir dönem devam etti, hatta nörobilimsel çalışmalarda hâlâ yoğun şekilde yaslanılan bir varsayımdır: Bir öğrenme beyne nasıl nakşolduysa o şekilde kalır (bkz. Sutherland ve McNaughton 2000; Eichenbaum 2013, ancak kimi bakış değişikliği emareleri için bkz. Olafsdottir ve diğ. 2018). Bilişsel psikolojide ise tek tartışılagelen değişimler, izin zayıflaması veya çevresinde başka izlerin de oluşumuyla izler arası ket vurma mekanizmalarıdır. Aslına bakacak olursak, son otuz-kırk yılda fazlasıyla popülerleşen bellek yanılması çalışmaları dahi ya

2. "Engram" tabirini ilk ortaya atan kişi, bellek üzerine beyne dayalı organik bir kuram geliştiren Alman zoolog ve evrimsel biyolog Richard W. Semon'dır (1859-1918). "Engram" sözcüğünün de ima ettiği gibi, burada odakta olan *uzun vadeli bellek*'tir.

belleğe kaydolacak malzemeleri çok bariz yönlendirmelerle sunar (örneğin Roediger ve McDermott 1995) ya da hatırlama ânında yine çok bariz yönlendirme yöntemlerini kullanarak hatırlama değişimlerini *bilfiil kendileri yaratarak* inceler (bkz. Loftus ve Hoffman 1989; Loftus 2005; McCloskey ve Zaragoza 1985; Zaragoza, Belli ve Payment 2007). Ancak bir bellek izinin "durduğu yerde", kendi iç dinamikleri nedeniyle değişime uğrama olasılığı ya hiç akla getirilmemiş ya da –bunu bilimsel olarak çalışmak zor olacağından– görmezden gelinmiş gibi görünüyor. Geştaltçıların dışında belki bu fikre en çok yaklaşan ve bunu araştırma cesaretini ve yaratıcılığını gösterebilen kişi Frederic C. Bartlett'tır (bkz. Bartlett 1932). Nitekim Geştalt kuramcıları eserlerinde Bartlett'ın adından ve çalışmalarından bahsederler ancak Bartlett'a yönelik, bu bölümde değineceğimiz kimi kritik eleştirileri de vardır.

Ardışık (*Successive*) Dizilerde Geştalt

Geştalt kuramı bellek oluşumunun her aşamasını yine Geştalt'ın bakışıyla ele alır. Ampirist, mekanistik kuramlara yönelik en büyük itiraz, ister algı ister bellek çalışmalarında olsun, katılımcılara sunulan uyaranların bir bütün olarak değil parça parça etkisine yoğunlaşmalarıdır. Bunun sorunlu bir bakış olduğunu Koffka güzel bir örnekle anlatır (s. 431). Öncelikle zamansal akışlı bir dizilimde algı kadar bellek sisteminin de işlemesi gerektiğinden bahseder ve bunu ritmik bir uyaran üzerinden örneklendirir ki ritim aynı zamanda doktora konusudur. Bir kişi xxXxxXxxX vuruşlu (x=vurgusuz; X=vurgulu) bir uyaran duyduğunda üçlü bir ölçü (*beat*) duyar.[3] O üçlü vuruş şekli (genelde xxX veya Xxx olarak; nadiren xXx) adeta *kendiliğinden belirir* (*emergent properties*; görsel algıdaki örnekleri için bkz. Palmer 1999: 51). Geştalt kuramcıları eşzamanlı ve ardışık Geştalt oluşumlarını incelerken, görsel, işitsel, dokunsal veya herhangi başka bir ardışık uyaranda, bellek süreçlerinin durağan bir uyarana

3. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, bu tarz gruplaşmaları mercek altına alan Geştalt kuramcılarından biri de Max Wertheimer'dır (Wertheimer 1923).

nazaran daha yoğun devreye girdiğini belirtir (ki günümüzde bunu "çalışma belleği" kavramıyla açıklarız). Dolayısıyla, örneğin tek başına X tipinde bir vuruşun algısıyla, iki vurgusuz x'ten sonra gelen bir X vuruşunun algısı aynı değildir. Keza, ardışık xxX gruplarından oluşan bir dizide daha sonraki X'lerin algısı da ilk X'inkiyle aynı değildir çünkü artık bir bellek oluşumu vardır. Bundan dolayı X'lerden biri sunulmasa dahi, hatta sadece bir kere değil birden çok kere o X vuruşu sunulmasa da (örneğin xxXxxXxx_xx_xxX), bütünsel üçlü Geştalt çözülmez, yok olmaz. Müzikte, monotonluğu kırmak için bu tarz beklenmedik "es geçmeler" bolca kullanılır ve bu yapılırken, eseri bir arada tutan ölçü bozulmaz.

Koffka xxX'li dizilim örneğini verdikten sonra, daha önce vurgulu olan X bileşeninin, xxXxxXxx gibi bir dizilimde bu sefer vurgusuz bir bileşene dönüştüğüne dikkat çeker. Dolayısıyla, bir vuruşa "vurgulu" veya "vurgusuz" niteliğini veren şey sahip olduğu ses şiddeti, yani fiziksel desibel özelliği değil, o desibelin dizilim içindeki diğer vuruşların desibeline olan *oranıdır*, yani desibellerin birbiriyle olan görelilik ilişkisidir. Her iki dizilimde, bileşenler farklı olsa da, değişmeyen özellik, üçlü ölçü özellikleri, yani Geştalt'larıdır. Bu Geştalt ardışık bir Geştalt'tır ve doğal olarak belleksel süreçlere yaslanır. Katılımcı xxXxxX diziliminde her bileşeni duyumsama sonrası "unutuverirse" bu Geştalt'ı oluşturması mümkün değildir.[4] Koffka, hem müzikten hem dilden örnek vererek bir son notanın veya bir cümlenin son sözcüğünün de yalnızca bir önceki öğeden doğan bir parça değil tüm müziksel veya dilsel cümlenin içinde zaten "barınan" bir öğe olduğunu belirtir (s. 432-33). Burada önemli başka bir noktaya da parmak basar. Örneğin, do re mi fa'dan oluşan bir nota

4. Aslında bu konu hâlâ yeterince çalışılmamıştır. Örneğin, dinleyici, hiçbir işitsel gruplaşmaya izin vermeyen, her biri rasgele bir sırayla ve birbirinden farklı, düzensiz, rasgele vurgu şiddetleriyle (örn. XxXxXXxxxx....) bir vuruş akışı duyarsa büyük olasılıkla bu diziyi akılda tutması imkânsızlaşır çünkü o durumda beliren bariz tekrarlanabilir bir gruplaşma olmayacaktır. Gruplaşma, çalışma belleğinin kapasitesini belirleyen en önemli öğelerdendir. Bu açıdan bakıldığında, yeryüzündeki müziklerin hepsinde bir tip (4/4'lük, 3/4'lük, 5/8'lik vb.) ölçü sisteminin olması şaşırtıcı değildir.

diziliminde bütünsel bir melodi duyulacaktır. Ancak o melodinin ortaya çıkışı basit bir ardıllık sonucu değildir çünkü mi ile fa'nın arasına bir korna sesi girdiğinde o ses bu bütünün parçası haline gelmez, yani o şekle, Geştalt'a dahil edilmez çünkü o müziksel sistemin bir üyesi değildir (s. 436).

Algı ve Bellek Verileri Beynin Aynı Yerinde mi İşleniyor?

Belleği tartışırken Koffka, algı verileriyle bellek verilerinin beynin aynı bölgesinde işlenip işlenmediği üzerine de kafa yorar (s. 437-38). Doktora tez çalışmalarının birinde katılımcılara, karşılarındaki bir ekranın hep aynı noktasında, farklı zaman aralıklarıyla, sabit parlaklıkta bir ışık nabzı sunulur. Katılımcılardan, uyaranı izledikten sonra, o ritmik dizilimi zihinlerinde bir müddet devam ettirip ardından masaya vurarak tekrarlamaları istenir. Katılımcılar bu görevi belirli gruplamalar oluşturarak yapar ve en önemlisi, sunulan zaman aralıklarına pek de sadık kalmazlar. Koffka bu bulguyu, algısal süre[5] ile belleksel sürenin muhtemelen beynin farklı yerlerinde işlem gördüğünün işareti olarak sunar. İnsanların yaşadıkları bir olayı, örneğin önceki gün deniz kenarında yaptıkları yürüyüşü hatırlarken, onu uzam içindeki akışıyla zihinlerinde yeniden canlandırabildiklerini, oysa aynı yürüyüşün *zamansal* akışını fenomenal olarak hissedemediklerini, onu adeta kavramsal bir yorum gibi olaya "iliştirdiklerini" düşündüğünü belirtir. Bundan yola çıkarak, ardışık Geştalt'ların zamansal akışının algısı esnasında işleyen beyin bölgesiyle, sonrasında hatırlanırken işleyen beyin bölgelerinin farklı olabileceğini belirtir.[6]

Bellek İzlerinin Geştalt'ları

İnsanların, bir anılarını hatırlarken süresel tarafını (yine aynı örneği kullanacak olursak, önceki gün sahilde yaptıkları bir yürüyüşü ha-

5. Zamanın duyu sistemi olmadığından, süre algısal olmak zorundadır.

6. Günümüzde farklı beyin bölgelerinin farklı zamansal çözünürlüklere olan duyarlılıkları bilinse de, genel anlamda beynin, zamanı bir bütünsellik içinde tam olarak nasıl işlediği ve nasıl kaydettiği bilinmiyor (bkz. Buhusi 2020; Ünal ve Ayhan 2020).

tırlarken o yürüyüşün zaman akışını, diyelim bir yerde durup denize baktıkları süreyi) tam olarak hafızalarına kaydedememeleri Geştalt'ın şekil-zemin ilişkisiyle ilgili olabilir mi diye sorar Koffka (s. 446). Hedwig von Restorff'un doktora tezi çalışmalarına atıf yaparak (s. 481-93) kişilerin kendilerine sonradan hatırlanmak üzere peş peşe sunulan birbirine benzer öğeleri (örneğin çeşitli rakamlar veya çeşitli birbirine benzer çizimler) daha az hatırladığını, öte yandan peş peşe gösterilen uyaranların arasında *farklılaşan* herhangi bir uyaranı (örneğin rakamlar dizisinin içinde bir adet çizimi veya çizimler dizisinin içinde bir adet rakamı) çok iyi hatırladığını aktarır. Bu çalışma, Geştalt'ın şekil-zemin meselesinin yalnızca algıda değil bellekte de kritik bir rol oynadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmadan yola çıkarak Koffka, bir olayın süresini deneyimlerken o sürenin aslında zemin gibi işlev görüp görmediğini sorar ve belki de sürelerin genelde çok iyi hatırlanmamasının, onların şekil-zemin ilişkisindeki homojen yapılı zemine karşılık gelmesinden dolayı olabileceğini belirtir. Süre kaydının beyinde somut bir bölgesi yoksa, Koffka'nın bu muhakemesinin bugün bile ilgi görmeyi hak ettiğini düşünüyorum.

Özetle, Geştalt'ın genel önermesi, bellek izlerinin organize bir sistem teşkil ettiğini, bellek izinin kendisi kadar, sahip olduğu *örüntünün de* belleğin taşıyıcısı olduğunu vurgular. Koffka bu önermeyi daha anlaşılır kılmak için birkaç örnek verir. Örneğin bildiğimiz bir melodiyi mırıldanırken onu genelde orijinal ses perdesinden değil kendi ses aralığımıza uygun yerden mırıldanırız. Oysa melodiyi dinlerken, uyumlu olması adına, melodinin asıl ses perdesinden eşlik ederiz. Bu durumda, duyduğumuz yeni bir melodiyi bir süre sonra örneğin do notasından değil, mi notasından başlayarak mırıldanmak, tıpatıp bir geri çağırma değil bir paternin, bir *şeklin* geri çağrılmasıdır. Keza okuma yazma öğrenmiş bir kişi, birbirinden farklı el yazılarını okuyabilir çünkü harflerin tıpatıp halini değil genel şeklini, içlerindeki konfigürasyonları öğrenmiştir.

Bellek Geştalt'larının Dinamik Özellikleri

Koffka, kişilerin algısal fark eşiklerinin (örneğin ayırt edilebilen en ufak ses frekansı farkının veya ışık parlaklığı farkının) ölçüldüğü psikofizik deneylerinde psikofizik kuramlarının açıklamakta zorlandığı ilginç bir bulgudan bahseder (s. 464-68). Kişilere karşılaştırılmak üzere sunulan uyaran çiftleri eşzamanlı değil de *ardışık* olarak sunulduğunda bir eşik asimetrisi bulunur. Örneğin elle tartılan *hafif bir cisimden sonra* gelen biraz *daha ağır bir cisim*, bunun tersine kıyasla daha iyi fark edilir, yani {hafif → ağır} sıralaması {ağır → hafif} sıralamasından daha düşük bir fark eşiğine yol açar. Burada yine önemli olan, eşzamanlı karşılaştırmanın *algısal*, ardışık düzenekli karşılaştırmanın *belleğe dayalı* bir boyutunun bulunmasıdır.[7] Bu da Geştalt kuramıyla uyumlu bir bulgudur çünkü kurama göre xX ile Xx dizilimlerinde az vurgulu x'ler ve keza vurgulu X'ler –içinde bulundukları konfigürasyonlar farklı olduğu için– farklı algılanır. Bununla bağlantılı bir başka bulgu Köhler'in bir çalışmasındandır. Kişilere peş peşe ve tıpatıp eşit iki vuruş sesi sunulduğunda (X-X), aralarındaki süre dört saniyeden az ise ikinci vuruşun ilkinden daha düşük sesli gibi algılandığı, aralarındaki süre dört saniyeden fazla olduğunda ise ikinci vuruşun ilkine nazaran daha yüksek sesliymiş gibi algılandığı bulunur.[8] Bu tarz bir bulgunun, yine Geştalt gözlüğünden bakıldığında, olası bir gruplaşma-ayrışma mekanizmasıyla ilintili olduğu, X-X arasındaki süre dört saniyeden az olduğunda iki-

7. Birkaç çalışmamızda (örneğin Mungan ve Kaya 2020) buna benzer bir eşik asimetrisi bulduk. Henüz literatürde bunun açıklaması yapılabilmiş değil. Barbara Tillmann'ın laboratuvarında da kimi psikofizik verilerinde benzer asimetrilerin mevcut olduğunu öğrendik (Barbara Tillmann, kişisel iletişim). Ne yazık ki makalelerde bilgileri "basit" tutma gayreti veya baskısı nedeniyle, psikofizik fark eşiklerinin raporlandığı çalışmalar, "artış eşiği" (A'dan B'ye artış olduğunda bulunan fark eşiği) ile "eksiliş eşiği"ni (A'dan B'ye eksiliş olduğunda bulunan fark eşiği) ayrı ayrı sunmak yerine birleştirip ortalamaları sunmayı tercih ediyor ve böylece yukarıda bahsettiğimiz bu asimetri psikofizik ölçümler yapan çalışmalarda görünmez kılınıyor.

8. Buradaki dört saniye, işitsel çalışma belleğinin sınır süresini hatırlatmaktadır, dolayısıyla dört saniye aşıldığında artık daha uzun vadeli bir bellek sistemine geçildiği düşünülebilir.

sinin bir grup olarak algılandığı (dolayısıyla ikinci vuruşun şiddetinin bir öncekine yakınsandığı ve daha hafifmiş gibi duyulduğu), fazla olduğundaysa ayrık olarak algılandığı (dolayısıyla ikinci X'in yeni bir ilk vuruş olarak daha belirgin duyulduğu) düşünülebilir.

Bu konuya ilişkin Köhler'in (1918, aktaran Koffka 1936: 466-67) dikkat çektiği bir noktaya değinmek gerek. Köhler, peş peşe gelen iki uyaranın (ister ağırlık, ister parlaklık, ister başka bir özellikleri itibariyle) karşılaştırılması istendiğinde, ilk uyaranın *imgesiyle (yani bellek iziyle)* ikinci uyaranın *algısının* analitik karşılaştırması ve tahlilinden çok, hızlı ve anlık bir "farklı/aynı" kararının verildiğini belirtir. Katılımcının daha ikinci uyaranı deneyimlediği saniyede, hatta milisaniyede, onun daha hafif mi yoksa ağır mı veya daha parlak mı yoksa mat mı olduğunu bildiğini dile getirir Köhler. Eğer belirli bir hızla peş peşe gösterilen uyaranlar birlikte bir Geştalt oluşturuyorsa, tam da bu tarz bir "ani biliş" deneyimini beklemek mümkün. Burada da yine Geştalt kuramının bir olayı ele alış biçimini apaçık görebiliyoruz. Yalnızca psikofizik verisi toplayıp eşikleri hesaplamak yerine, mercek altına aldığı konuyu anlamaya çalışırken katılımcıların olayı deneyimleyiş biçimini de merak ediyor. Bu da, kimi önemli süreçleri ve algılama biçimlerini tespit etme ve olanları anlamlandırma imkânı sunmakta. İşte tam da bu hassasiyet Geştaltçıların, daha yüzeysel bir bakış şekliyle dikkatten kaçacak kimi karmaşık dinamikleri görüp anlamalarını mümkün kılmıştır. Max Wertheimer'ın birinci bölümde ele aldığımız 1912 tarihli makalesi bunun bir başka güçlü örneğidir. Wertheimer'ın o makaledeki fi fenomeni bulgusu, katılımcıların deneyimlerinin dahil edilmesi sonucu ortaya çıkan, basit bir tepki hızı veya doğruluk oranı verisiyle asla ortaya çıkamayacak bir bulgudur.

Tekdüze Olanı Öğrenmenin Zorluğu

Tekdüze olan neden zor öğreniliyor hatta hiç öğrenilemiyor? Koffka bu bölüme, ampirist Georg Elias Müller'in 1913 tarihli çalışmasına bir atıfla başlar (s. 508). Müller, Ebbinghaus'un anlamsız heceleri *tekdüze* bir seslendirmeyle okunduğunda hiçbir şekilde öğrenileme-

diklerini fark eder. Bu önemli bir noktadır çünkü Ebbinghaus 1885 tarihli kitabında heceleri aslında belirli bir *ölçüyle* okuduğundan bahseder (ya her dördüncü ya da her beşinci hece vurguludur). Araştırma düzeneği anlatılırken bu bilgi tek bir cümle olarak geçer ve ne yazık ki hiçbir güncel ders kitabı veya makale, Ebbinghaus'un çığır açıcı deney serisinin bu kritik boyutundan bahsetmez. Muhtemelen orijinal kitap ya dikkatsizce okunmuştur ya da hiç okunmamıştır. Oysa bellek üzerine çalışan her kişi, bu ritmik yapının bellek için ne kadar önemli olabileceğini, en basitinden insanlığın kültürel üretimi olan şiirler, destanlar gibi ritmik anlatıları düşünerek tahmin edebilmelidir. Öte yandan belli ki Geştaltçıların yaşadığı dönemlerde araştırmacılar, ampirist ekolden dahi olsalar, bunun farkındadırlar ve anlamsız heceler içeren bellek deneylerinde ritmik sunum kullanılmadığında herhangi bir öğrenmenin gerçekleşemediğini tespit etmişlerdir. Aslında bu bulgu ampirist bakış açısı için bir sorundur çünkü bu bakış çok tekrarlı peş peşe öğrenmeyi bellek oluşumu için yeterli görür. Vezin, gruplaşma gibi algı ve belleğe etki eden olgularla basit ampirist bir bakışın baş etmesi çok kolay değildir. Örneğin ab/cde tipi bir uyaranda, yani "ab"nin ve "cde"nin gruplaştığı durumlarda (diyelim ki a ve c'nin üstünde hafif bir vurgunun uygulanmasıyla) a'nın b'yi tetikleme gücü, sınır arasını teşkil eden b'nin c'yi tetikleme gücünden daha fazladır (bkz. Bower ve Winzenz 1969; Restle 1970). Bu, ampirist bakış içinde açıklanması çok zor bir olgudur. Olsa olsa "geçmişten bilinen 'ab' grubu ile 'cde' grubu önbilgisi sayesinde" gibi bir önermeyle açıklanmaya çalışılabilir ancak bu da geçerli olamaz çünkü ister vuruşlar, ister heceler, ister sözcükler (a b) (c d e) gruplaşması yerine (a b c) (d e) gruplaşmasıyla sunulduğunda, bu sefer, a b'yi benzer şiddetle tetiklerken c d'yi aynı şiddette tetikleyemez. Demek ki burada olup biteni, kısa yoldan, farazi bir "geçmiş deneyime" bağlamanın pek bir karşılığı yoktur. Her iki düzenekte sabit kalan özellik, deneyde hangi gruplaşma uygulanırsa uygulansın, *grup içi* birbirini tetikleme şiddetinin her zaman, *grup arası* birbirini tetikleme şiddetinden yüksek olacağıdır.

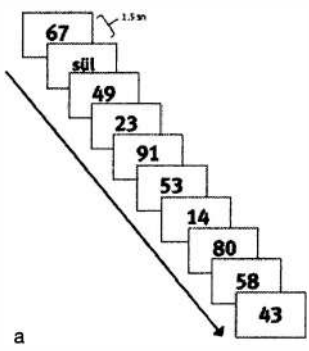
Ritmik yapı, Geştalt perspektifi açısından önemlidir çünkü bir gruplaşma yaratır. Bir grup oluştuğu anda ise, kendini "zemine" kar-

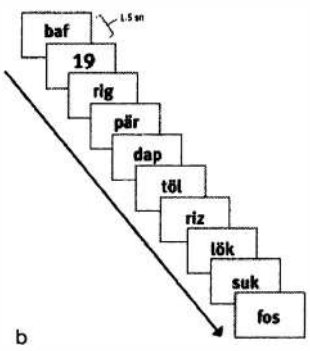
şı ayrıştırabilen ve dolayısıyla hatırlanabilirliğini artırabilen bir "şekil" oluşmuş olur. Bu tespitin ardından Koffka, Hedwig von Restorff'un birçok farklı uyaran setiyle, süre manipülasyonlarıyla ve çocuklar dahil farklı yaş gruplarıyla yaptığı, MacLeod'un 2020'de geriye dönük bir değerlendirmeyle çok haklı bir şekilde *tour de force* (başyapıt niteliğinde) diye tarif ettiği doktorasının bulgularını ayrıntılı bir şekilde ele alır (s. 481-93). Bir sonraki bölümde von Restorff'un yaptığı çalışmaları Koffka'nın anlatımı üzerinden değil doğrudan kendi doktora tezi üzerinden ele alacağız.

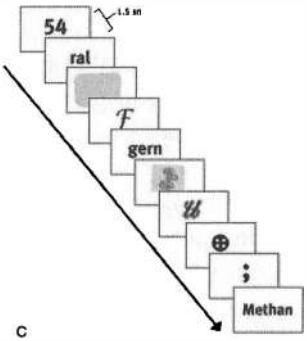
Hedwig von Restorff'un (1906-1962) 1933 Tarihli Doktora Tezi

Tez, bellek izlerinin birbiriyle ilişkilenişleri içinde oluşturabildikleri "şekilleşme" veya "zeminleşme" meselesinine odaklanır. Von Restorff bu tezinde ilk dördü daha çok pilot deney sayılabilecek toplam 11 araştırma düzeneğini ve onların bulgularını raporlayıp tartışır. Biz bunları tek tek aktarmak yerine tezin anafikrini kolayca yansıtan iki çalışmasına odaklanacağız. Deneylerin ana yapısı şu şekildedir (von Restorff: 318-19): Katılımcılara sonradan hatırlanmak üzere bir buçuk saniyelik aralarla ardışık olarak toplam 10 öğeli bir çalışma listesi verilir; ardından 10 dakika boyunca bir metni okumaları ve yine olabildiğince ezberlemeye çalışmaları istenir; sonrasında ilk listedeki tüm öğeleri sıralarına önem vermeksizin boş bir kâğıda yazmaları istenir.[9] Kritik değişken listelerin konfigürasyonudur. Her listenin ikinci (veya üçüncü) öğesi tüm diğer öğelerden ayrışır. Listelerin kimisinde bu öğe iki haneli rakamlar arasında bir anlamsız hecedir, kimisinde ise, tersine, anlamsız heceler arasında iki haneli bir rakamdır (sırasıyla Şekil 1a ve 1b). Bir de, kıstas oluşturabilmesi adına, 10 öğenin 10'unun da birbirinden farklı olduğu heterojen bir liste oluşturulur (Şekil 1c). Her oturumda tek liste verilir ve oturumlar arasında en az bir gün vardır. İlk oturum her zaman, kontrol listesi

9. Bu hatırlama testinden sonraysa, çalışma listesinin ardından okuyup ezberlemeye çalıştıkları metnin bir çelici olarak kullanıldığının anlaşılmaması için o metni de hatırlayıp yazmaları istenir.

Şekil 1a-c Von Restorff'un 1933 tarihli tezinden temsili olarak yazar tarafından hazırlandı; kontrol koşulu olarak kullanılan üçüncü listedeki öğe tipleri, von Restorff'un tarifleri tıpatıp esas alınarak oluşturuldu.

olan heterojen listeyle başlar. Deney toplam üç oturumdan oluşur ve dolayısıyla üç farklı liste tipinin çalışılmasıyla son bulur.

Bulgular açıktır (s. 320). Deneysel listelerde, "zemin" öğelerinin, yani birbirinin benzeri olan öğelerin herhangi birinin ortalama hatırlanma oranı yaklaşık %22 iken,[10] kritik "şekil" öğelerinin, yani listedeki diğerlerinden farklı bir kategoriden olan öğelerin ortalama hatırlanma oranı %70'tir. Kontrol listesindeki herhangi bir öğenin

10. Konu ister algı, ister bellek, ister düşünme/muhakeme olsun, Geştalt kuramının bu şekil-zemin kavramsallaştırmasının ciddi anlamda yeni araştırma fikirleri üretme ve henüz birbirinden kopuk olarak ele alınan birçok mesele ve bulguyu birbiriyle ilişkilendirme potansiyeline sahip olduğunu düşünüyorum. Örneğin insanlar çoğunlukla yazı tura dizilimlerinde YYYYYYY diziliminin, YTTYTTT dizilimin-den daha az olası olduğunu düşünür (bkz. Tversky ve Kahneman 1971). Bu da ilki-

ortalama hatırlanma oranı ise %40'tır. Bu son derece sade deneyin belki de en kritik kısmı, sıra *farklı olan* liste üyesine (örneğin Şekil 1a'daki "sül"e) geldiğinde henüz onun ayrışan bir öğe olduğunun anlaşılamamasıdır. Tüm katılımcılara ilk oturumda Şekil 1c'deki kontrol listesinin verilmesinin nedeni budur. Ve yine bundan dolayı o "şekil" öğesi listenin sonlarında değil başlarında, ikinci veya üçüncü sırada sunulur çünkü dokuzuncu veya onuncu sırada sunulsaydı listenin içinde fazlasıyla göze çarpan, dikkat çeken bir öğe olurdu. Oysa ilk gün kontrol listesiyle başlayan katılımcılar için ertesi gün "67 – sül – " diye başlayan bir listede "sül"ün algılanma ânında fazladan bir dikkat ve kodlamaya mazhar olması pek mümkün değildir. Daha da önemlisi, örneğin Şekil 1a'da "sül", kalan öğelerin arasındaki "biriciklik" statüsünü ancak akış içinde edinir, yani bir nevi geriye dönük olarak, diğer bir deyişle bellek süreçleriyle o statüye ulaşır çünkü "67 – sül – 49" aşamasında bu biriciklik henüz söz konusu değildir. Von Restorff, *kontrol listesindeki performansın*, diğer listelerdeki zemin ve şekil üyelerinin hatırlanma oranlarının arasında bir değerde (%40) çıkmasını da, öğe heterojenliğinin, içindeki hiçbir şeklin diğer dokuz öğe arasında sivrilememesine, dolayısıyla yine bir cins zemin halinin oluşmasına bağlar.

Bir başka deneyde kurgu genel hatlarıyla yine benzerdir, ancak bu seferki bellek testi serbest hatırlama tipinde değil tanıma testi şeklindedir (s. 323-24). Yani katılımcılara bellek testinde boş bir kâğıt yerine çalışma listesinde hem olan hem olmayan öğelerin olduğu bir liste sunulur ve bunların arasından hangilerini çalıştıklarını tespit etmeleri istenir. Ayrıca katılımcılar bu sefer lise öğrencileridir. Bu yöntemle de sonuçlar benzer çıkar, bir zemin-ögeyle bir şekil-ögenin hatırlanma oranları sırasıyla %22 ve %100'dür. Öte yandan kontrol

---

nin belirgin bir şekil (onun için de düşük olasılıklı), diğerinin ise yazı-turanın sıradan dönüşümlü görüntüsüyle "genel geçer" bir zemin (onun için de yüksek olasılıklı) olarak algılanmasından ve böylece onun aslında aynen ilki kadar biricik olduğunun ıskalanmasından kaynaklanıyor olabilir. Diğer bir deyişle, bu yaygın muhakeme hatasının aslında Tversky ve Kahneman'ın yorumladığı gibi bir *kavrayış "kıtlığından" çok*, bütünsel algıdaki şekil-zemin etkisi nedeniyle oluşan bir *bellek yanılması* sonucu olduğunu düşünebiliriz.

listesindeki ikinci sıradaki rakam veya anlamsız hece öğesinin tanınma oranı %56 çıkarak yine %22 ile %100 arasında bir değer olur. Bugünden bakacak olursak, tanıma testinde de benzer bulguların çıkması bize olup bitenlerin serbest hatırlamanın barındırdığı öğe ketlemesine (*output interference*)[11] has bir şey olmadığını, daha doğrudan, yani serbest hatırlama sırasından bağımsız bir unutma olduğunu gösterir. Von Restorff "monoton" ifadesini kullanır ve tekdüzelik özelliğini taşıyan öğelerin hatırlanabilir veya tanınabilir bir bellek izi oluşturma olasılığının, tekdüze olmayan öğelere göre çok daha düşük olduğuna dikkat çeker.

Koffka'nın, von Restorff'un tezini incelediği kitap bölümünde vurguladığı gibi, burada önemli olan, daha önce şekil konumunda olan bir uyaran tipinin (örneğin Şekil 1a'daki anlamsız hecenin) hemen ertesi gün, başka bir liste içinde bir zemin öğesine dönüşebilmesidir (bk. Şekil 1b). Diğer bir deyişle, şekil olma veya olmama, uyaranın spesifik yapısına bağlı olmak zorunda değildir, esas belirleyici olan, o uyaranın sunulduğu dizilimin içindeki göreli anlamıdır, yani içinde bulunduğu bağlamdır.[12]

Hem von Restorff hem Koffka bu tekdüzeleşmenin günlük hayattaki yansımasına da değinir (s. 300). Von Restorff kinayeli bir ifadeyle, aslında Ebbinghaus'ların ve Georg Elias Müller'lerin anlamsız veya birbiriyle ilişkisiz, tekdüze uyaranlarla yaptıkları bellek çalışmalarının bir yandan günlük hayattan çok da kopuk olmadığını, her gün aynı sıkıcı ve tekdüze işi yapan kişilerin pekâlâ, tam da bu çalış-

11. Serbest hatırlama testlerinde kişi hatırladıklarını yazdıkça, henüz yazmadıklarını hatırlama olasılığı düşer çünkü o an hatırladığı ilk şey, sonrasında hangi diğer şeyleri hatırlayacağını etkiler ve bu şekilde hatırlayacağı her ek öğe, bir yandan da, henüz hatırlanmamış öğelere yönelik bir ket vurma etkisi yapar (bkz. Roediger 1978).

12. Önemli bir dipnotta von Restorff, eğer aynı kategoriden öğeler kendi içlerinde *anlamlı* bir bütün oluştururlarsa bunun artık monotonluk taşımadığını, tersine iyi hatırlanabildiğini ilgili çalışmalara referans vererek not düşer. İlginçtir, yakın zamanlarda Chan (2009) bu bulguyu, hatırlama yollu unutma (*retrieval-induced forgetting*) deney düzeneği içinde yeni bir bulgu olarak sunmuştur. Ne de olsa genel bellek literatürü ne yazık ki von Restorff'un çalışmasının detaylarını pek bilmemektedir ve aşırı basitleştirilmiş biçiminde "listelerin ortasındaki farklı bir öğenin beklenmedik derecede iyi hatırlanması" olarak geçiştirmektedir.

malardan çıkan unutma mekanizmalarına tabi olacağını ima eder. Keza Koffka da gündelik hayattan bir örnek verir ve her akşam yatmadan önce kol saatini kuran kişinin o akşam bu eylemini hatırlayacağını ama sonrasında, ayrı ayrı her bir gününün saat kurma eylemini artık hatırlayamayacağını belirtir (s. 524-25). Diğer bir deyişle bu tarz rutin eylemler anıya dönüşmez. Tekdüze olanın "zeminleşmesi" ve dolayısıyla az hatırlanır hale gelmesi olgusunun birçok başka örneğini de düşünebiliriz. Belirli bir yaştan sonra gündelik yaşamın genelde daha rutin, daha kalıp hale gelmesiyle her günün barındırdığı olaylar silsilesi artık von Restorff'un on öğeli listelerindeki dokuz rakam veya dokuz anlamsız hece gibi, hem liste içinde hem listeler arası, hem gün içinde hem günler, haftalar arası, üst üste yığılır ve biricikliğini yitirir; hepsi tekil, homojen ve ayırt edilemez bir "zemin belleği"ne dönüşür. Bunun benzeri, uzun zaman hapishanede veya hastanede[13] kalan insanlarda da gözlemlenir. Her gün diğerinin aynısıdır ve böylece zaman akıp gider veya, daha yerinde bir ifadeyle, çalınıp gider.

Von Restorff'un bu önemli bulgusu uzun yıllar "ayırma etkisi" (*isolation effect*) olarak bilinse de, MacLeod'un 2020 tarihli makalesinden anlıyoruz ki 1950'lerde İngiliz bir bilimcinin etkiyi "Von Restorff etkisi" olarak adlandırmasıyla giderek o ismiyle bilinir olur (s. 1086). Bu etki, tekrarlanabilirliği bakımından da, zamana direnebilmiş en önemli bellek etkilerinden biridir. Burada vurgulanacak şey, etkinin "şık", "tekrarlanabilir", "güçlü" olmasından çok, içinde barındırdığı kavramsal çerçeve ve anlamlandırılışıdır. Tam da bundan dolayı bu etki, adı ne olursa olsun bir Geştalt etkisi olarak görülmeli ve işlenmelidir. Anglofon dünyada, Von Restorff etkisinin çok az ders kitabında bahsinin geçtiğini, bahsedildiğinde ise Geştalt kuramına oturan bir etki olduğunun es geçilerek, "Bir listenin ortalarında tüm diğerlerinden ayrışan bir öğe iyi hatırlanır" gibi basitleştirici bir anlatımla aktarıldığını da not düşmek gerekir.

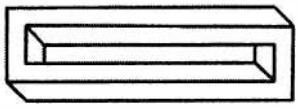
13. Edebiyatta bunun nefis bir anlatımına örneğin Thomas Mann'ın *Büyülü Dağ* romanında rastlarız. Bu fenomenin gecikmeli bilimsel işleyişi için bkz. Draaisma'nın 2004 tarihli *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer* kitabı.

Bellek İzleriyle Algı İzlerinin Değişim Dinamikleri

Von Restorff, bulgularını tartışırken algı Geştalt'larıyla bellek izlerinin oluşturduğu Geştalt'ların kırılganlıklarını, yani değişebilirliklerini karşılaştırır. Algıda bu tarz değişebilirliklerin daha çok görsel yanılsamalarda veya muğlak figürlerde görüldüğünü belirtir (s. 327). Burada kastettiği, örneğin Müller-Lyer yanılsamasında, ördek-tavşan figüründe (Şekil 2) veya Penrose'un imkânsız resimlerinde (Şekil 3) olduğu gibi, uyaranın içindeki kimi kısımların uyaranın bütünsel algısını kararsız kılabildiği, hatta çarpıtabildiğidir. Ancak bu durumların algıda istisna olduğunu vurgular.

Şekil 2 Kaynak: Wikimedia Commons.

Şekil 3 Hochberg 2003: 218.

Oysa bellekte bu tarz bozulmaların istisnai değil olağan olduğuna işaret eder. Genel olarak bellek çalışmalarında, hem ileriye hem geriye doğru ket vurma mekanizmalarının işlediğine *ancak bunların esas itibariyle zemin grubuna giren öğelerde işlediğine*, öte yandan *şekil öğelerine bu tarz bir unutma mekanizmasının hemen hiç etki etmediğine* dikkat çeker. Anaakım bellek kitapları ve kitap bölümlerinde hâlâ, ket vurma mekanizmasının *her* bellek öğesi için işlediği düşünülür, oysa von Restorff bunun geçerli olmadığını daha doktora tezindeki birkaç deneyinde göstermiştir.[14] Bu önemli ayrışma, o dönemin ve şimdinin anaakım psikolojisinin içinde tümüyle ıskalanmıştır çünkü her şeyi basit ve rasgele (dolayısıyla öğelerin kendile-

rine içkin özelliklerine kör) bir peş peşelik ilkesiyle açıklamaya çalışan bu bakış, tekdüze uyaranların dışına çıkmayı aklına getir(e)-memiştir, bundan dolayı sürekli olarak ket vurma bulguları bulmuş ve bu mekanizmanın, öğelerin özelliklerinden bağımsız, genelgeçer bir mekanizma olduğunu düşünmüştür ve halen de düşünmektedir.

Von Restorff ayrıca, bu tarz deneylerde öğelerin yalnızca ne kadarının hatırlanıp ne kadarının hatırlanmadığına bakılmakla yetinilmeyip, aynı zamanda yanlış hatırlananların da mercek altına alınması gerektiğine vurgu yapar. Çünkü ancak o zaman bellek izlerinin, kodlama ile test arasındaki süre zarfında uğradığı değişimin derecesi ve biçimi anlaşılabilir. Bu bölümü yakınlarda yaşadığım bir hatırlama hatası ve onun tahliliyle bitirmek isterim. Geçtiğimiz bahar döneminde (2019-2020 akademik yılının 1. döneminde) Dr. Rabia Ergin'in COGS 579 dersi çerçevesinde haftalık bilişsel bilim seminerleri yapıldı. Haftaların birinde (26 Şubat), erken görme korteksindeki kontur mekanizmalarıyla form algısı üzerine bir konuşma, bir sonraki hafta ise (6 Mart) frekans işaretli EEG sinyalleri yoluyla simetri algısı ve görüntü bütünleştirmesini inceleyen bir konuşma yapıldı. Aylar sonra başka bir vesileyle bu konuşmaları (listelendikleri seminer çizelgesine bakmadan) hatırlamaya çalışırken onları tek bir konuşma olarak hatırladığımı, detaylarını hatırlamak için çizelgeye baktığımda ise şaşırarak, aslında iki ayrı konuşma ve konuşmacının olduğunu fark ettim. Konuşmacılardan biri bildiğim biriydi ve zih-

14. Her ne kadar 1970'lerden itibaren ve hele ki 1980'lerden sonra bellek araştırmaları bağlam etkisi (örneğin Johnson, Doll, Bransford ve Lapinski 1974; Bower, Karlin ve Dueck 1975; Jonker, Seli ve MacLeod 2013), belirginlik etkisi (*distinctiveness effect*, bkz. Hunt 2006; ayrıca von Restorff'un bulgularında yoğun olarak görülen yanlış yorumlara dair bkz. Hunt 1995) gibi şeylerden bahsetmeye başlasa da, burada eksik olan, tüm bu farklı ve birbirinden kopuk hatta bihaber ilerleyebilen araştırma çizgilerinden çıkan *bulguları birbiriyle anlamlı, tutarlı, birleştirici bir kavrayışın içine yerleştirebilmektir*. Genelde bu tarz etkiler dikkat süreciyle açıklanır (örn. Wertheimer 1923: 304). Dikkat, bir uyarandaki belirginlik/ayrışma veya kişinin merakı nedeniyle odaklanmaya yol açan bir şeydir. Oysa von Restorff'un bulgularına baktığımızda, bir öğenin ayrışma hali olayın *sonrasında* ortaya çıkar, adeta belirir. Diğer bir deyişle, o ayrışma, dikkat süreçlerinin gerektirdiği gibi o dar, spesifik an içinde değil *tüm bağlamın akışı içinde* ortaya çıkar. Bu kanımca önemli bir ayrıntıdır.

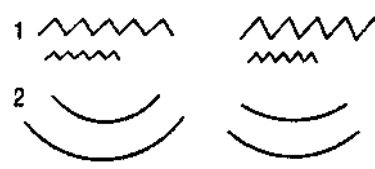
nimin, her iki konuşmayı tek bir olay haline getirip o kişinin görüntüsüyle tekil bir "şekil" olarak kaydettiğini anladım. İkinci konuşmacının bilgilerini internette bulup resmini gördüğümde ilk önce zayıf bir aşinalık hissi duydum ama sonra fotoğrafına baktıkça, yavaş yavaş, konuşma tonu ve tarzını dahi hatırlamaya başladım. Bu iki olayın hafızamda tek bir olay haline gelmesinin, bir şekilde, iki olayın kimi örtüşmeler (Geştalt'ın *aynılık* veya daha yaygın adıyla *benzerlik* ilkesi) barındırmasıyla ilgili olduğunu düşünüyorum. Öncelikle her iki konuşmacı da fiziken birbirine aslında benziyordu (en azından benim fenomenal algıma göre benziyordu) ve ikinci olarak, her iki konuşma da Geştalt kuramıyla ilişkilenen konuşmalardı, yani bir konu ortaklığı da mevcuttu. Burada olup biteni tahlil edecek olursak şunu görürüz: (1) İki olay iki ayrı bellek izi olarak muhafaza edilebilecekken zihnim onları bir müddet sonra kaynaştırıp tek bir bellek izi örüntüsü, Geştaltı haline getirmiştir; (2) iki olay tek bir olaya indirgenirken, iki konuşmacı da tek bir konuşmacıya indirgenmek zorundaydı ve zihnimin seçtiği kişi, bellek dağarcığında halihazırda bulunan yani daha aşina olduğum kişi olmuştur. Eğer iki konuşmacı fiziki olarak çok farklı veya konuşmaları içerik olarak ilgi çekici ama bambaşka konularda olsaydı, bu bir hafta arayla, 26 Şubat 2020 ve 6 Mart 2020 tarihlerinde izlediğim konuşmalar büyük ihtimalle iki ayrı bellek izi, yani iki ayrışmış bellek Geştaltı olarak zihnimde muhafaza edilirdi. Bana göre bilişsel bellek araştırmaları artık bu tarz daha karmaşık ama gerçek hayata daha yakın olayları mercek altına almalıdır. Zor konular ürkütücü gelse de bu tarz araştırmaların kurgusunda Geştalt kuramının yine çok iyi bir yol gösterici olacağını düşünüyorum. Hedwig von Restorff da 1933'te genç bir doktora öğrencisi ve üstelik erkeklerin bilim dünyasında genç bir kadın olarak tam da bunu yapmıştı.

15. Donald Hebb ile Karl Lashley'nin, Geştalt kuramında en "kabul edilemez" buldukları önerme bellek izinin dinamizmine yönelik önermeleridir. Koffka buna kitabının birçok yerinde değinir (örn. s. 54-55, 454) ve bu katı bakışlarının yenilmeye mahkûm olduğunu ima eder.

Öğrenme ile Hatırlama: Friedrich Wulf'un 1922 Tarihli Çalışması ve Dinamik Bellek İzi Kuramı

Koffka, bellek izinin değişimi önermesine dair Wulf'un bir çalışmasından örnek verir (s. 493-503). Ampirist kuramlar bellek izinin, yani "engram"ın ancak zaman aşımıyla veya ket vurma mekanizmalarıyla *silikleşebileceğini*, başka türlü bir değişkenlik gösteremeyeceğini belirtir.[15] Ancak Geştalt kuramı buna itiraz eder ve kimi zaman, tersine, *belirginleşen* hatırlamaların olduğunu ve bunların basitçe "Daha fazla dikkat sarf edildi" benzeri önermelerle açıklanamayacağını vurgular. Katılımcılara çeşitli şekiller verilir (örneğin Şekil 4'ün sol sütunundaki şekiller) ve birkaç saniye boyunca bu şekilleri çalışmaları istenir. Her uyarandan en erken 30 saniye, kimi koşullarda 1 haftaya kadar varan bir süreden sonra şekli çizmeleri istenir.[16] Genel olarak iki durumla karşılaşılır: Şeklin genel Geştaltı ya –kimi değişimler olsa da– tanınabilir durumdadır, ya da uyaranın şekil bilgisi tümüyle yok olmuş, yerine başka bir şekil çizilmiştir (ki o durumda katılımcıların genelde emin olmadıklarını ifade ettikleri not düşülür). Şeklin yaklaşık olarak hatırlanabildiği durumlarda, hatırlanan şeklin sunulan şekle göre hangi yönlerde değiştiği mercek altına alınır. İki temel eğilim tespit edilir. Birinde, şeklin bir özelliği normalde olduğundan daha "vurgulu" çizilir (örneğin Şekil 4'ün sol üst köşesindeki 1 nolu zikzaklı şeklin, sağ üst köşedeki gibi daha abartılı zikzaklarla çizilmesi). Diğerinde ise, tersine, çalışılan şekilden daha "vurgusuz" olarak çizilir (örneğin Şekil 4'teki 2 nolu içbükey şeklin, sağındaki örnekte olduğu gibi, azaltılmış bir içbükeylikle çizilmesi).

16. Wulf'un bu çalışmasının Bartlett'ın 1932 tarihli çalışmalarını öncelediğini görüyoruz. Çalışma titizlikle yürütülür (örneğin hangi şekillerin uygun olduğu ve şekillerin ideal gösterim süreleri önden yapılan pilot çalışmalarla tespit edilir) ve son derece yaratıcı yöntemler sunar (örneğin serbest hatırlama yerine ipuçlu hatırlama düzeneği oluşturulur ve bu düzenekte katılımcılara test esnasında şekli hatırlatacak bir şekil parçası sunulur; katılımcının bunu serbest bir ipucu olarak alması, gerektiğinde ipucunu de revize edip tüm şekli çizmesi istenir).

Şekil 4 Wulf 1922'den iki uyaran, s. 337; soldakiler gösterilen şekil, sağdakiler hatırlanan şekil.

Wulf, artan vurgululuğun, algı aşamasında o uyaran için fazladan bir dikkat sürecinin işletilmiş olmasından kaynaklandığı açıklamasını yetersiz bulur ve ampiristleri, dikkat kavramını sürekli bir "joker" kavram olarak öne sürüp aslında çok da bir şey açıklamamakla suçlar. Wulf farklı zaman aralıklarıyla tekrarlanan hatırlamalardaki dinamiği de inceler. Öncelikle, daha hemen ilk hatırlamada farklılıkların görülebildiğine, tıpatıp bir hatırlamanın nadir olduğuna işaret eder. Ardından bir şekli daha "vurgulu" hatırlayanlarla daha "vurgusuz" hatırlayanların sonraki hatırlamalarını inceler. Eğer "vurgusuz" hatırlama biçimi ampirist bakışın düşündüğü gibi düşük dikkate bağlı bir bellek izi silinişi olsaydı, bu gruba girenlerde hatırlananın, zaman akışı içinde giderek silinip yok olması gerekirdi. Oysa gözlemlenen, vurgusuz hatırlamaların en az vurgulu hatırlamalar kadar devam ettiğidir. Wulf, ister vurgululaşma ister vurgusuzlaşma yönünde olsun, ilk bakışta zıt gibi görünen bu iki yönelimin de aslında bir *Prägnanz*, yani daha tekil, daha kararlı bir Geştalt'a doğru bir yönelim olduğunu ifade eder. Bellekten farklı olarak *algı eyleminde*, bu tarz bir yönelimin, uyaranın halihazırda fiziksel uzam içinde bulunuyor olmasından dolayı belirgin oranda kısıtlandığını, bellekte ise o tarz bir kısıtın olmadığını, dolayısıyla değişim derecesinin algıya nazaran çok daha büyük olabileceğini not eder. Buna ek olarak, yine Geştaltçıların bakışıyla, bu Geştalt oluşumunun ampiristlerin önerdiği gibi basitçe dilsel veya "yukarıdan aşağı" (yani öncesinden sahip olunan bilgilere dayalı) bir işleme olmak zorunda olmadığını, pekâlâ doğrudan, çizimin kendisinden "nüfuz eden" bir algı ve sonra hafıza yönlendirmesi olabileceğini belirtir, bu olasılığın ampiristler tarafından gözardı edildiğini vurgular.

Koffka, Wulf'un bu çalışmasına kitabında geniş yer verir çünkü Geştalt kuramına dayalı araştırmaların tüm "alameti farikalarını" taşıyan bir çalışmadır. Araştırmacı, hem olası mekanizmaları merak eder hem de deney esnasındaki anlam oluşumlarını kavramaya çalışır. Bundan dolayıdır ki yalnızca çizimler toplanarak sayılıp tasnif edilmez, katılımcıların her deney seansında deneyimleri, fenomenal algıları ve düşünceleri sorulur. Bu nitel verilerin de yardımıyla, olup bitenler mekanistik bir perspektiften değil tüm anlam zenginlikleriyle ve kişiden kişiye değişebilen deneyim farklılıklarıyla ele alınır. Tüm bunlar dikkate alındığında ortaya çıkan resim, ampiristlerin "Daha aşina olunan şekil belirir" beklentilerinin aksine, örneğin bu tarz şekil hatırlamalarında daha *kararlı* olan şeklin hatırlandığını vurgular. Mesela Şekil 5a pekâlâ, her katılımcının muhtemelen çok aşina olduğu "beşik" olarak algılanabilecek ve hatırlanabilecekken, Geştalt kuramı açısından daha kararlı bir şekil olan Şekil 5b'deki gibi hatırlanabilmektedir. Şekli 5b'deki gibi çizen katılımcının raporundan anlaşılıyor ki, 5a şeklini gördüğünde onu zihninde "sütunlar ve kemer" olarak kodlamış.[17] Burada önemli olan, "geçmiş deneyim mi yoksa uyaranın empoze ettiği değişim mi" ikiliğine hapsolunmayıp hepsini olası etkenler olarak ele almak ve titiz yöntemlerle hangisinin hangi koşullarda daha ağır basabildiğini incelemektir.

Şekil 5 Koffka 1936: 503; a sunulan, b hatırlanan uyarandır.

Koffka, Wulf'un bulgularının bellek izinin statik değil dinamik olduğuna işaret ettiğini vurgular. Geştalt kuramının bu dinamik bellek izi tezi o dönemde Donald Hebb ve Karl Lashley'lerden sert bir karşılık bulur. Bugün ise, daha önce bahsettiğimiz gibi, bilişsel psikolojinin birçok verisi (örneğin olay sonrası yanlış bilgi etkisi [*post-*

17. Günümüzde aynı şekil büyük olasılıkla gülen yüz emojisi olarak kodlanırdı.

event misinformation effect]) benzer şekilde belleğin statik olmadığına işaret eder. Aradaki fark ise, Geştalt'ın bu değişimi, yalnızca kimi müdahale yöntemlerine bağlı bir şey olarak değil, kendiliğinden ve bellek izinin doğasından kaynaklanan bir şey olarak görmesidir. Bu çok önemli bir farktır ve sanırız Amerikan ampirist okulun direnci tam da bu bakışın "radikalliği"ne karşı oluşmuştur.[18]

Tekrarlaya Tekrarlaya Öğrenme Olur mu?

Koffka, yoğun tekrarlama öğrenme için yeterli midir sorusuna ilişkin Kurt Lewin'in 1922'de yaptığı ilginç bir çalışmasına gönderme yapar (s. 534). Lewin katılımcılarına anlamsız hecelerden oluşan bir liste sunar ve bu listeyi 300 kere sesli olarak okumalarını ister. Koşulların birinde katılımcılar, daha deneyin başında, bunu takip edecek bir bellek testinden haberdar edilir, koşulların diğerinde ise haberdar edilmez. İlk gruptan farklı olarak ikinci grubun performansı sıfıra yakın olur. Bu da ampiristlerin varsaydığının aksine, tekrarın kendi başına bir öğrenmeye yol açmadığının işaretidir. İlginçtir, bir yanıyla bu çalışma Nickerson ve Adams'ın 1979'daki çalışmasını hatırlatır. Nickerson ve Adams katılımcılarından, her gün sıkça kullandıkları bir bozuk paranın üstündeki şekilleri ve yazıları hatırlamalarını ister, ancak doğru hatırlayan neredeyse yoktur. Bu çalışma, tekrarın, yani

18. Her ne kadar, özellikle Loftus'un 1975 tarihli çalışmasından sonra, bellek bozulmalarını incelemek için görgü tanıklığı, bellek yanılması (Roediger ve McDermott 1995) ve otobiyografik bellek (Platt, Lacey, Iobst ve Finkelman 1998; Bahrick 1998) gibi konulara eğilen birçok çalışma görsek de, bunların çoğunda bozulmayı meydana getirmek üzere dışarıdan deneysel müdahaleler uygulanmıştır. Kendi kendine oluşan değişimleri inceleyen durumlarda ise (örneğin otobiyografik bellek çalışmalarında) öne sürülen mekanizma yine bir cins "joker kartı" görevi gören "yukarıdan aşağı" yani bilgi temelli işleme süreçleridir (diğer bir deyişle, kişinin sahip olduğu bilgilerin yeni bilgi ve deneyimleri şekillendirmesi). Buna karşın Geştalt kuramı, bu yukarıdan aşağı işleme mekanizmasına *ek* olarak mekanizmalar önermekte: şekil-zemin dinamikleri gibi, gruplaşma ve en önemlisi *Prägnanz* dinamikleri gibi. Hatta denebilir ki Geştalt kuramı aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı mekanizmaları, dışsal ile fenomenal olanı birbirinden koparılmış olarak incelemeyi sevmez çünkü onları birbiriyle ilişkili parçaların oluşturduğu bir bütünün kısımları olarak görür. Bu mekanizmaları Erich Goldmeier altbaşlığında daha detaylı işleyeceğim.

deneyimleme sıklığının öğrenme için yeterli bir etmen olmadığını gösteren bir çalışma olarak kayda geçer. Tüm makalelerde ve tabii ders kitaplarında bunu ilk bulanın Nickerson ve Adams ikilisi olduğu yazar, oysa çok daha kontrollü ve üstelik dikkat sisteminin de devreye sokulduğu bir düzenekte (sonuçta o heceleri okurken katılımcı dikkatini işletmek zorundadır) Lewin bu olguyu çoktan göstermiş ve ilan etmiştir.

Diğer yandan, öğrenmeyi bir *süreç öğrenmesi* olarak ele aldığımızda tekrarın faydasını görebiliriz, der Koffka (s. 546-50). Bu bağlamda, ilk bakışta kaotik görünüp zamanla kendiliğinden veya bazen de uğraşla içindeki şeklin görünmeye başlayabildiği uyaranları ele alır (örneğin Şekil 6 ve Şekil 7; Koffka'nın örnek olarak gösterdiği, Şekil 8'dir ama o şekil günümüz insanı için artık kolayca algınabilir bir şekildir[19]) ve bu tarz uyaranlar farklı sıralamalarla kişilere sunuldukça bir öğrenme görür müyüz diye sorar. Bu soru doğrudan test edilebilir bir sorudur, örneğin bir uyaran setinde katılımcıların birinci kısımdaki uyaranları çözme süreleriyle son kısımdakileri çözme süreleri karşılaştırılabilir. Yine birçok kontrol değişkeni de düşünebiliriz. Örneğin Şekil 6 ile Şekil 7 aslında çok farklı iki "beliren imge"dir (*emerging image*). Dalmaçyalı köpek resminde, farklı farklı boyutlarda birçok siyahlı beyazlı parça varken "Bankta Oturan Kişi" resmindeki siyah ve beyaz alanlar daha büyük ve daha az bölünmüştür. Bunun dışında Şekil 7'de yukarıdan bir ışığın düştüğü hissi uyanmakta, buna karşın Şekil 6'da bu tarz bir "telkin" bulunmamakta. Bu telkin edilen veya edilmeyen ışık faktörünün etkisini daha yakından anlayabilmek için şöyle bir deney düşünülebilir: Bir grup katılımcı Şekil 6 tipi görselleri, diğer grup Şekil 7 tipi görselleri peş peşe izleyip her birinde betimleneni görmeye çalışır ve ardından iki grupta, betimleneni görme süresi bakımından kıyaslanabilir bir hızlanma olup olmadığına bakılabilir. Geştalt kuramına göre burada bir tür soyutlanmış örüntünün öğrenilmesi söz konusu olacağından

19. Bu fark bile kendi başına ilginçtir. Koffka'nın kitabını yazdığı dönemlerde henüz çizgi roman, animasyon ve hele ki onların daha avangard versiyonları bugünkü kadar yaygın değildi. Belki bu çizgileri hızlıca görüp temsil ettiklerini algılamak da bir kültürel öğrenmedir (örneğin bkz. Cohn ve Magliano 2020).

Şekil 6 "Dalmaçyalı köpek", R. C. James.

Şekil 7 "Bankta Oturan Kişi", Cavanagh 2012: 27.

Şekil 8 "Kelebek Gözlüklü Adam", Koffka 1936: 173.

ve örüntüler bu iki şekil tipinde farklı olacağından farklı sonuçlar beklenir. Bu da bize, aynı tip görüntülerde gruplaşma ve şekil-zemin ayrışması bakımından benzer bir örüntünün soyutlanıp soyutlanmadığına dair ilginç bir ipucu sunabilir.

Yine bu konuya ilişkin Koffka, aslında hepimizin deneyimlediği ve her deneyimlediğinde şaşırdığı bir gözlemini aktarır: Nasıl oluyor da yıllarca yanından geçtiğimiz ve belki birkaç kere içine bile girdiğimiz bir binanın, o bina yıkılıp yerine başka bir bina yapıldığında adeta izi silinir? Bunu İstanbul'da hele ki Beyoğlu'nda çok yaşarız. Burada da önceki yapıya kerelerce bakmışızdır, tabelasını okumuşuzdur, vitrinini incelemişizdir ama tüm bunlar yapının hafızaya kazınması için yeterli değildir belli ki. Yerine yeni bir yapı konar ve bizler şaşkınlık içinde önceki yapıyı zerre kadar hatırlayamadığımızı fark ederiz. Koffka eski binanın yerine tam teşekküllü yeni bir yapının, yani tamamlanmış bir formun, bir Geştalt'ın gelmesinin buna neden olmuş olabileceğinden bahseder. Böyle bir fikri deneysel olarak test etmek için tipik bir geriye doğru ket vurma düzeneği (*retroactive inhibition*) kurulabilir. Bu düzenekte ikinci listedeki uyaranlar bir koşulda tamamlanmış, diğer koşulda tamamlanmamış (örneğin, kötü bir fotokopideki gibi arada silik boşlukların olduğu ama yine de uyaranın harf kimliğinin muhafaza edildiği, bkz. Şekil 9) harflerden oluşturulabilir (sözcük yerine harf kullanmak ilk etapta daha kontrollü olur) ve ikinci koşulda ket vurma şiddetinin daha az olup olmadığına bakılabilir. Bir kuramın bu tarz yeni hipotezler doğurması önemli bir özellik ki, Kuhn bu verimliliği kuramları değerlendirirken kritik özelliklerden biri olarak sunar (Kuhn 1962: 199).

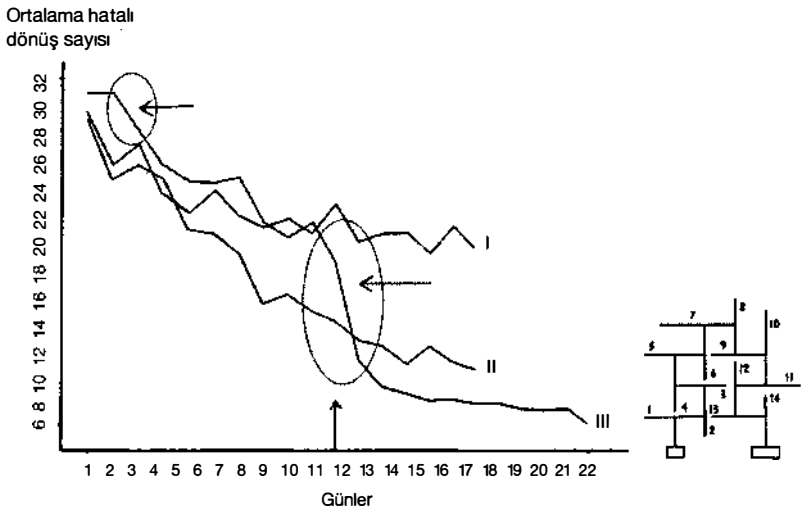

Şekil 9 Warrington ve Weiskrantz'ın (1968: 972) çalışmasından kopyalanmış harfler.

Koffka, "tekrar" denen olgudan bahsedildiğinde bir eylemin *sonucunun* tekrarından mı yoksa eylemin, yani *sürecin* tekrarından mı bahsedildiğini iyi ayırmak gerektiğini belirtir. Ampirist bakışın sürekli ve sadece sonuca baktığına oysa herhangi bir öğrenme eyleminde sürecin de önemli, hatta daha bile önemli olduğuna dikkat çeker (s. 552) ve meşhur Tolman ve Honzik (1930) deneyine atıf yapar (s. 547).

Tolman ve Honzik'in bu deneyi "örtük öğrenme" deneyi olarak da bilinir ve o dönemlerin davranışçı ekolünde alışılageldiği gibi sıçanların bir labirentin çıkışını öğrenme sürecini gözlemleyen bir deneydir. Sıçanlar rasgele üç gruba ayrılır: Birinci grup labirentin çıkışını her bulduğunda bir yiyecekle ödüllendirilir; ikinci grup hiçbir zaman ödül almaz; kritik üçüncü grup ise on birinci güne kadar ödülsüz bırakılıp o günden sonra her çıkışında yiyecek alan gruptur. Bulgular (bkz. Şekil 10), sürekli ödüllendirilen sıçanların, günbegün çok daha az hatayla labirentin çıkışını bulduğunu, öte yandan hep ödülsüz bırakılan gruptaki sıçanların hatalarının çok yavaş bir ivmeyle ve az miktarda azaldığını gösterir. Asıl şaşırtan, üçüncü gruptur. Bu sıçanların, ilk on bir güne kadar aynen ödülsüz gruptaki sıçanlar gibi bir hata grafiği gösterirken, ödül aldıkları on birinci günün hemen ertesinde, yani on ikinci günde bir anda, sürekli ödül alan sıçanların ancak aşama aşama ulaştığı hata seviyesine inebildiği görülür. Hatta aynı sıçanlar, on üçüncü günden sonraki günlerde, sürekli ödül alan sıçanlardan *daha az hatayla* çıkışı bulurlar, bu farkın sadece görünürde değil istatistiki olarak da anlamlı bir fark olduğunu gösterirler. Tolman ve Honzik'in bu deneyi, bir ödül verilmediğinde de öğrenmenin gerçekleştiğini göstermesi bakımından çok önemlidir. Çünkü bu bulgular, ödül olmadan öğrenmenin gerçekleşemeyeceğini iddia eden mekanistik bakışlı davranışçılık okuluna tümüyle terstir.

Koffka'nın vurgusu ise üçüncü gruptaki sıçanların *ne öğrendiğine* dairdir ve onların labirentte serbestçe dolaşarak aslında labirentin "haritasını" çıkardıklarını dile getirir. Harita sözcüğünü aynı bu şekilde tırnak içine alarak kullanır. Sonrasında, harita, hatta "bilişsel harita" tabirini Tolman'ın 1948 tarihli "Sıçan ve İnsanlarda Bilişsel

I. Labirent çıkışında ödüllendirilmeyen grup.
II. Her labirent çıkışı ödüllendirilen grup.
III. Başta ödüllendirilmeyip 11. günden sonra ödüllendirilen grup.

Şekil 10 Tolman ve Honzik 1930: 267; halka ve yatay ok eklemeleri yazarındır.

Haritalar" makalesinde görürüz.[20] Tolman ve Honzik, hafif bir çekingenlikle makalelerinin sonuç bölümünde, üçüncü gruptaki sıçanların bir ihtimal labirenti sürekli ödül alan sıçanlardan *daha bile iyi* öğrendiğini belirtir. Anaakım psikoloji, ilk on gün labirentte özgürce dolaşan sıçanların on birinci günden sonra sürekli ödül alan sıçanlara nazaran *daha iyi* olduğunu ise genelde görmezden gelip aynı deneyi "Üçüncü grup on birinci günden sonra sürekli ödül alan grubun per-

20. Tolman kendisini Geştaltçı olarak görmese de 1910'lu yıllarda Harvard Üniversitesi'nde davranışçıların arasında doktorasını yaparken Almancasını geliştirmek için Almanya'ya gider ve Kurt Koffka ile tanışır. Bu dönem, tam da Geştalt okulunun yavaştan kendini kabul ettirmeye başladığı dönemdir. Seneler sonra 1935'te Tolman, yine önemli Geştaltçılardan olup 1933'te ABD'ye yerleşen Kurt Lewin'in kurduğu Topoloji Grubu'nun bir toplantısına katılır, hatta o toplantı esnasında Lewin ve Koffka'yla birlikte çekilmiş bir fotoğrafı vardır (bkz. Goodwin 2005).

formansına yetişir" olarak özetler. Bu çıkarım sadece eksik değil yanlıştır da. Kimi yazarlar ise üçüncü grubun üstün performansını daha yüksek motivasyonlu olmasına bağlar ve bu belli ki "rahatsız edici" bulguyu bu şekilde geçiştirmeye çalışır. Oysa bunu deneysel olarak test etmek gayet kolaydır ama kimse bunu yapmaz.

Peki günün birinde tesadüfen çıkışa geldiğinde yiyecek bulan üçüncü grup, bir sonraki gün çıkışı, ilk günden beri düzenli olarak ödüllendirilen gruba kıyasla neden daha bile az hatayla bulur? Üçüncü gruptaki sıçanlar tam da ödülsüz bırakıldıkları, yani dikkatlerini kilitleyen, daraltan bir etkiden muaf olabildikleri için labirenti tüm kıyı köşeleriyle daha özgürce keşfetme imkânı bulmuş ve böylece ödüllendirilmeye başlandıklarında, oluşturabildikleri bütünsel harita nedeniyle en kısa yolu kullanabilmiş olabilir mi? Diğer yandan, sürekli ödüllendirilen sıçanlar, kendilerini ilk seferlerde çıkışa götüren yolla yetinip, daha ezber, daha değişmez bir yoldan mı gitmeye başlıyor ve böylece olası kestirme yolları ıskalamış oluyor? Yer hücrelerine (*place cells*) ve kılavuz hücrelere (*grid cells*) dair mevcut bilgilerimizle (ilki için bkz. O'Keefe ve Dostrovsky 1971; ikincisi için bkz. Hafting, Fyhn, Molden, Moser ve Moser 2005) ve sahip olduğumuz çok daha sofistike davranışsal deney ve beyin görüntüleme imkânlarıyla bu soruların cevabını bulmak gayet mümkün, yeter ki bunlar sorulsun.

Tolman ve Honzik'in bu çalışmasının aslında çığır açması gerekirdi, ama ne yazık ki açamamıştır. Tolman'dan sonra gelen bilişsel devrim bu mânâda aslında çok da bir devrim değildir çünkü hakiki anlamda bir perspektif değişikliğini ne yazık ki getirememiştir (kimi kişilerin gayretine rağmen, örneğin Neisser 1976; ayrıca bkz. Bruner 1990). Hem ülkemizdeki hem dünyanın hemen tüm ülkelerindeki eğitim sistemlerinin (ve hatta toplumsal sistemlerin), ödül ve ceza verme üzerine kilitlenmiş, sürekli bir rekabet, yarıştırma, puan ekleme, puan kesme metoduna indirgenmiş olması bu yüzden şaşırtıcı değil ama üzücüdür ve canlıların öğrenme sisteminin kavranamamasından doğduğunu düşündürür, çünkü bir canlının *ödül almasa da* aynı derecede hatta belki daha bile fazla öğrenebildiği idrak edilememiştir.

İlk Örtük Bellek Testleri: Claparède (1911), Maccurdy (1928)

Anlamı dışlayan ve yalnızca mekanizmayı, orada da en basit olabilecek mekanizmayı inceleyen eski ekol ampiristlerden farklı olarak 1950'lerdeki bilişsel devrimle, anlam ve bağlam gibi kavramlar psikolojiye geri döner. Fakat örtük bellek kavramı ve ölçümü, ancak 1980'lerdeki bellek araştırmalarında kullanılmaya (Kunst-Wilson ve Zajonc 1980) ve sistematik olarak incelenmeye başlanır (örneğin Hashtroudi, Ferguson, Rappold ve Chrosniak 1989). Oysa ta 1910'lu ve 20'li yıllarda örtük belleğe dair çok ilginç gözlem ve incelemelerin yapılmış olduğunu görüyoruz. Koffka, Claparède'in 1911'deki bir incelemesinde ağır Korsakoff sendromlu bir hastasının, normal bellek testlerinde –tanıma testleri dahil– çok kötü peformans gösterirken ve altı aydır kendisine bakan hemşireyi dahi tanıyamazken hastanenin içinde rahatça yolunu bulabildiğini belirtir. Maccurdy ise Claparède'in bellek çalışmalarından ilham alarak ağır amnezik (epizodik bellek kaybı olan) bir hastasına benzer şekilde doktor olarak kendisinin adını ve adresini sunar ve ardından hastasından bu bilgileri tekrarlamasını ister. Hasta tekrarlayamaz. Bunun üzerine hastaya çeşitli önad ve soyadlardan, sokak isimlerinden ve numaralardan oluşan listeler verir ve bunlar arasından seçim yapıp tahminlerini işaretlemesini ister. Hasta hemen hepsini doğru işaretler.[21] Fakat bu bellek, sahipsiz bir bellektir, Claparède'in deyimiyle benlikten kopuk, hissiz bir bellektir (s. 592-94).

21. Bu yönteme yakın bir yöntem 1968'de Zajonc'un meşhur "salt maruz kalma" etkisi deneyinde kullanılır.

Erich Goldmeier'ın (1910-1989) Bellek Çalışmaları

BU BÖLÜMDE Goldmeier'ın 1982 tarihli *Bellek İzi: Oluşumu ve Yazgısı* kitabını ele alacağız. Kitabın başlığı bile anaakım bellek kuramları açısından meydan okuyan cinsten. Hatta böyle bir önermeye belki ancak Borges gibi bir yazarın edebi eserlerinde rastlanır diye düşünülebilir. Ancak Goldmeier'ın bu kitabı, bellek izlerinin öğrenme ile hatırlama arasında geçen süre içindeki, yani depolama sürecindeki devinimlerini inceleyen, baştan sona çok titiz bilimsel bir analizdir.

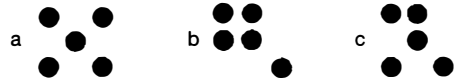
Kitap öncelikle, bellek alanındaki araştırmaların hemen hepsinin sadece sözel hafızaya odaklandığı eleştirisiyle başlar (s. 4). Oysa insan beyni birbirinden kopuk cümle, sözcük veya heceleri ve hele ki anlamsız sözcük ve heceleri hatırlamak üzere evrilmemiştir. İnsan beyninin biyolojik önceliğinin, tersine, *anlam içeren* şeyleri algılamak, hatırlamak ve onları kullanarak düşünmek olduğu vurgulanır. Bu bağlamda, Shepard'ın 1967 tarihli araştırmasında, çalışılmış olan 600 resmin 1200 resim[22] arasında nasıl olup da %98 oranında hatırlanmış olduğuna şaşırmamak gerektiği, çünkü esas olanın, uyaranın kendisine içkin olan anlamsal bütünselliği olduğu belirtilir (s. 19).

Tulving, Craik ve Lockhart gibi bellek araştırmacılarının isimlerini zikrederek, odağın hep uyaran listesi, uyaranlar verilirken yapılması istenen işleme görevleri ve sonunda ortaya çıkan hafıza perfor-

22. Shepard'ın bu çalışmasında katılımcılara birbirinden farklı, renkli resimler, fotoğraflar verilir. İki seçenekli tanıma testi 2 saat sonra dahi verildiğinde tanıma oranı %100'e yakındır, 3 gün sonra %92 ve bir hafta sonraysa halen %87 oranındadır.

mansı olduğunu vurgular Goldmeier. Oysa ona göre bu yetersizdir ve uyaranın algılanışı ve kodlanışı ile hatırlama aşamaları arasındaki süre içinde ortaya çıkabilecek dinamikleri tümüyle yok sayan bir bakıştır (örn. s. 92, 108, 120). O dinamik ise öğrenen kişinin uyaranlarla etkileşimi kadar, uyaranların *kendilerine içkin olarak* taşıdıkları özelliklerin, "hafızada durup dururken" kimi değişimlere uğrama olasılıklarına da ilişkindir. Goldmeier kitabında bu dinamiği yakın incelemeye alır ve kitabın önemli bir kısmında görsel uyaranlara odaklansa da bir bölümünde anlamlı metinlerin ve sembollerin hatırlanmasına dair de ilginç örnekler sunar.

Sonraki bölümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için, Goldmeier'ın bellek izlerinin değişim potansiyellerine ilişkin geliştirdiği, Wulf'un Dinamik Bellek İzi Kuramı'nın (*Dynamic Trace Theory*) geliştirilmiş hali olarak görebileceğimiz "Kuvvet Kuramı"nın (*Stress Theory*)[23] ana önermelerini önden özetleyip sonraki altbaşlıklarda ise kimi ayrıntılarını sunacağız (s. 116-17).

Şekil 11a-c Goldmeier 1982: 55-56.

1) Bellek izlerinin değişebilirliği onların "tekillik" (*Prägnanz, singularity*) dolayısıyla "kararlılık" (*stability*) durumuna bağlıdır. Yüksek tekillik vasfına sahip izlerin değişme olasılığı sıfıra yakındır (örneğin Şekil 11a). Tekillik vasfı taşımaya *yakın* izler ise, tekilliğe doğru değişim gösterecektir (örneğin Şekil 11b'de belli bir zaman aralığından sonra sağ alttaki nokta yok olabilir). Öte yandan tekillikten uzak, yani rasgele ilişkiler barındıran bellek izleri aynen ampiristlerin öngördüğü gibi rasgele değişim gösterecektir (örneğin 11c sonraki hatırlamalarda farklı farklı konfigürasyonlarla hatırlanabi-

23. Bu bakışını kitabın farklı yerlerinde, özellikle "Bellek Değişimi Kuramı" adlı dördüncü bölümden itibaren sunar (s. 118-23). Kitabın son bölümü olan sekizinci bölümünde ise önermesini kuramsal olarak geliştirmeye çalışır (s. 229-42).

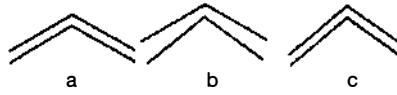
lir). Bu üçüncü tip durumlarda değişim silikleşme (*fading*) şeklinde olacaktır. Zaman zaman da, bir şey hatırlamış olmak için, zihinde kalan iz parçaları kullanılarak, uyaran o anda adeta "yardıma koşan" bir "hazır kalıp" (şema) vasıtasıyla yeniden yapılandırılır (*reconstructed*) ve hatırlanmış gibi sunulur.

2) Bellek izinin tekillik vasfı, o izi oluşturan uyaranın fiziksel özelliklerinin *fenomenal yansımasına* bağlıdır. Örneğin Şekil 11a'daki uyaran, bu tarz bir konfigürasyona çok yabancı bir kültürde o şekliyle yüksek tekillik vasfına sahip olmayabilir ve diyelim ancak ortadaki nokta olmaksızın tekillik taşır, dolayısıyla o şekilde hatırlanabilir. Geştalt kuramına göre fiziksel uyaranların *simetri*, *düzenlilik* gibi tekilliği pekiştirebilecek vasıfları önemli olsa da, onların fenomenal algıdaki karşılıkları da en az bu fiziksel vasıfları kadar önemlidir.[24]

3) Fenomenal olarak tekillik vasfı taşıyan uyaranların en önemli "alameti farikası", en ufak bir sapmanın ânında fark edilebilmesidir çünkü artık Geştalt bozulmuştur (örneğin Şekil 12a/13a'ya karşın Şekil 12b/13b; öte yandan Şekil 12c/13c'deki açı değişikliği daha geç fark edilebilir hatta ıskalanabilir, hele ki milisaniyelik, çok kısa gösterimli düzeneklerde).

4) Tekillik vasfı yüksek olan uyaranlar (örneğin Şekil 14a) asgari zorlukla kodlanır ve oluşturdukları bellek izleri zamana en dayanıklı izlerdir. Tekillik vasfı taşımaya çok yakın izler ise (örneğin Şekil 14b) öngörülebilir değişime uğrar (Şekil 14a'ya dönüşür) ve o değişime uğradıktan sonra zamana karşı dayanıklı izler haline gelir. Tekillik vasfı taşımayan uyaranların (örneğin Şekil 14b'nin tepesindeki dalga şeklini bozacak, düzensiz uzunluklarda dikey çizgilerden oluşan bir şekil düşünelim) oluşturduğu bellek izleri ise tahmin edilmesi zor, türlü rasgele değişimlere uğrayacaktır.

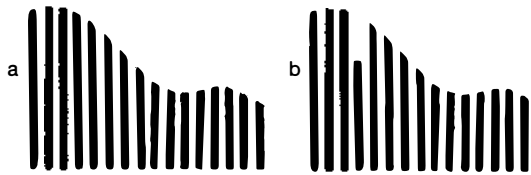
24. Örneğin "biriciklik" vasfını fiziksel kadar hatta fizikselden çok fenomenal bir vasıf olarak düşünebiliriz. Burada biricik olan, tam da von Restorff'un *zemin ortamında şekil olan* uyaran ayrışmasına denk gelir, yani kendi başına böyle bir vasıf taşımazken sunulduğu bağlam içinde bu vasfa sahip olur.

Şekil 12a-c Goldmeier 1982: 36.

Şekil 13a-c Goldmeier'ın 1942 tarihli kitabında sözlü olarak anlattığı bir örneğin yaklaşık çizimli hali: Şekil 13b'de, Şekil 13a'daki "düz çizgi Geştaltı", tepe kısmındaki küçük bir 10° derecelik sapmayla yok olmuştur; öte yandan Şekil 13c, 13a düz çizgisinin olduğu gibi 10° derecelik sağa yatmış hali olsa da yine de tekil "düz çizgi" Geştaltını muhafaza eder, dolayısıyla buradaki değişiklik, 13b'ye göre daha kolay ıskalanabilir.[25]

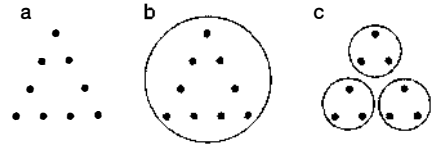

Şekil 14a ve 14b Goldmeier 1982: 51.

Goldmeier'a göre tekillik aynı zamanda asgari ölçüde karmaşık olana karşılık gelir. Dolayısıyla Şekil 15a'yı ele alırsak, kendiliğinden ortaya çıkacak algılama biçiminin 15c'deki gibi değil 15b'deki gibi olması beklenir çünkü 15b fenomenal olarak daha basit ve akılda tutma açısından daha "ekonomik"tir.[26]

Tekil olan uyaranın farklı gruplaşma çeşitleri çok azken, tekil ol-

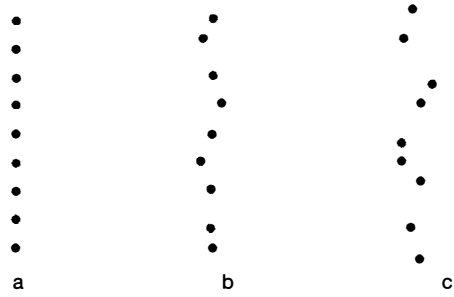
25. Buradaki çizimler bahsi edilen sapma derecelerini tam değil temsili olarak göstermektedir.

26. Goldmeier'ın belirttiğine göre, Garner ve diğ. Geştalt'ın "tekillik" kavramını bilgi işleme kuramı (*information processing theory*, örneğin bkz. Shannon 1948) bağlamında, uyaranın taşıdığı öngörülebilir unsurların hesaplanmasıyla sayısallaştırmayı denemiştir (örn. s. 81). Kitabın önsözünde Irvin Rock bu denemeler konusunda ayrıca Hochberg ve Attneave'in de isimlerini zikreder (Rock önsöz, s. 10).

Şekil 15a-c Goldmeier 1982: 58; çemberler yazar tarafından eklenmiştir.

mayan uyaranın en önemli özelliği, çeşitli ve hiçbiri kaçınılmaz hatta baskın bile olmayan gruplaşma olasılıklarını taşımasıdır. Şekil 16a tipik tekil vasıflara sahip bir uyaran iken, 16b ve 16c tekil olmayan, birbirinden ayırt edilmesi zor, yani şekil özelliği değil zemin özelliği taşıyan, birbirine benzer, karmaşık, homojen olmayan ve sabit gruplaşması da olmayan şekillerdir.

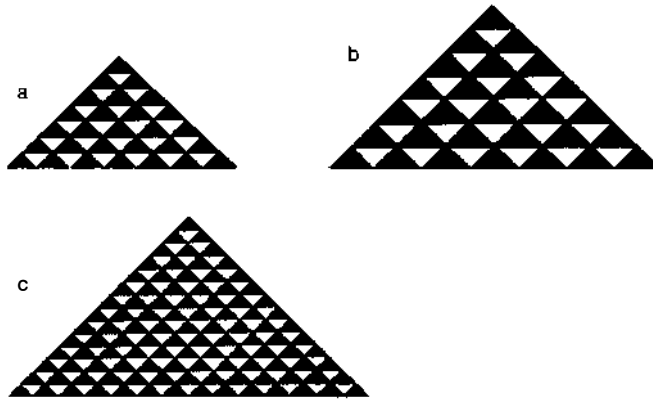

Şekil 16a-c Goldmeier 1982: 21.

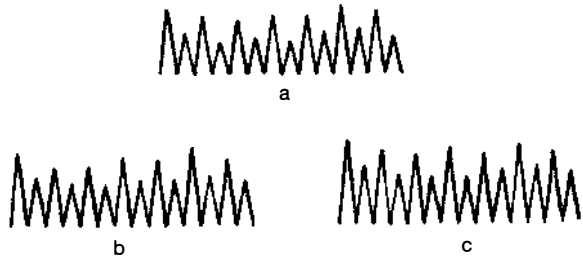
Aynılık: Uyaran Özelliklerinin Fenomenal Karşılıklarının Analizi

Goldmeier matematiksel olan ile psikolojik olanın bire bir örtüşmediğinden bahseder. Örneğin Şekil 17a'daki üçgenin matematiksel olarak (yani *tüm oranlar muhafaza edilerek*) büyütülmüş hali 17b iken, algılayan kişiye göre 17a şeklinin büyütülmüş hali 17b'den çok 17c'dir.

Benzer şekilde, Şekil 18a'daki zikzak paternine daha yakın olarak algılanan patern, oranlara sadık kalınmış 18c'deki patern değil, oranlara sadık kalınmamış 18b'deki paterndir.

Şekil 17a-c Goldmeier 1982: 24.

Şekil 18a-c Goldmeier 1982: 31.

Bu durumda herhangi bir bellek çalışmasında araştırmacı, kullandığı potansiyel anlam taşıyıcı uyaranın benzeşim özelliklerini de planlamak durumundadır, hele ki serbest hatırlamanın yanı sıra çelici uyaranların da oluşturulması gereken tanıma testi kullanacaksa. Goldmeier, katılımcılarının çeşitli şekiller ve onların varyantları üzerinden yaptıkları aynılık derecelemelerini incelediği çalışmalarından örnekler verir. Görünen odur ki, algılayan bireyden bağımsız olarak yalnızca fiziki uyaran üstünde yapılan sistematik, matematiksel dönüşümlerle aynılık/farklılık algısına dair doğru tahminde bulunmak

mümkün değildir. Böyle bir varsayımla yapılan aynılık/farklılık manipülasyonlarının eksik, hatta yanlış sonuçlar doğuracağını belirtir.

Tekillik (*Prägnanz/Singularity*) Nedir?

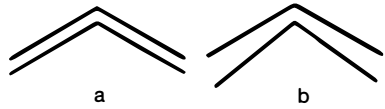
Goldmeier, nasıl ki algı çalışmalarında kullanılan uyaranlara büyük bir özen gösterilmesi zorunluysa, bellek çalışmalarında da benzer bir özenin şart olduğunu vurgular. Sonuçta bellek izleri sıklıkla fiziksel uzamda algılananın belleğe geçişiyle oluşur. O durumda bellek izlerinin farklı tekillik ve bu tekillikleri nedeniyle taşıdıkları farklı "kararlılık" hallerini incelemek şarttır, hele ki söz konusu izlerin bellekte "dururken" değişime uğrama olasılıkları varsa.

Nasıl ki maddenin üç hali varsa, bellek izlerinin de üç halinden bahseder Goldmeier (s. 63-66):

(1) tam teşekküllü tekilliğe sahip olanlar,
(2) tekillik vasfı taşımaya yakın olanlar ve
(3) tekillikten uzak olanlar.

Tekil olanı, asgari ölçüde değişebilir, yüksek çözünürlüklü vasfa sahip bellek izi olarak görür. Bear'in 1973 tarihli "İyi bir şekil, her bir parçasının diğer parçasını güçlü bir biçimde telkin ettiği şekildir" tanımını da ekler (daha önce gördüğümüz Şekil 11a, 12a, 13a, 14a, 15a ve 16a bunu iyi ifade eden örneklerdendir).

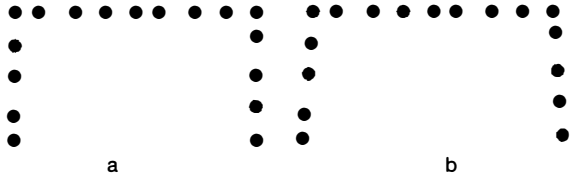
Yine bir örnek olarak Şekil 19a da böyle bir vasıf taşır. Bunu daha iyi anlayabilmek için kıyas olarak Şekil 19b'ye bakabiliriz. Bir bellek deneyinde 19b'nin (aslında dört kenarı ve iki açısıyla çok da karmaşık olmasa bile), 19a'nın taşıdığı bütünsel "kararlılığa" sahip olmaması nedeniyle belirli bir değişim gösterebileceğini tahmin etmek mümkün. Ampiristler 19a'daki kararlılığı "şematik" kararlılık olarak görse de Goldmeier buna itiraz eder. Zaten bütün kitap boyunca kendi "Kuvvet Kuramı"nı ampiristlerin "silikleşme-ve-yeniden oluşturma" (*fading-and-reconstruction*) diye adlandırdığı kuramıyla karşılaştırır ve "tartıştırır". Ampiristlere göre, silikleşen bir iz, hatırlama ânında benzeşim yoluyla aktive olan bir "şema"nın yardımıyla yeniden yapılandırılır. Bu değişim, öğrenme aşamasında bir manipülas-

Şekil 19a-b Goldmeier 1982: 36.

yonla (örneğin, çalışma aşamasında 19b uyaranı verilip "bir nevi çatı" denmesi, bkz. Carmichael, Hogan ve Walter 1932) veya hatırlama ânında yönlendirmeyle ya da kendiliğinden olur. Oysa Goldmeier'a göre bu bakış, bir uyaranın fenomenal ve kendisine içkin olarak taşıdığı özelliklerinin bir değişim yaratma potansiyelini görmezden gelir.

Ayrıca ampirist bakışın, çok daha az aşina olunan uyaranlarda dahi gözlemlenen hatırlama kararlılığını açıklamakta zorlanacağını vurgular. Goldmeier, örneğin Şekil 20a'nın, farklı aralıklı noktalı konfigürasyonuyla, Şekil 19a'ya nazaran daha az şematik bir şekil olmasına rağmen Şekil 20b'ye kıyasla çok daha "istikrarlı" bir biçimde hatırlandığına dikkat çeker. Diğer bir deyişle, uyaranın daha önceden bir şema halinde bilinmesinden çok, veya en azından bilinmesi kadar, *kendi içinde taşıdığı* (rakip uyaranlara kıyasla) görece düzenliliğin de bu istikrarlılığı yaratma olasılığını yabana atmamak gerekir. Eğer bir kişi Şekil 20a'da insanların şemalar kullandığını iddia ederse o zaman benzer bir şemanın Şekil 20b'de de kullanılacağını öngörmesi gerekir. Oysa Şekil 20a değişmeyen, kararlı hatırlamalara yol açarken bu Şekil 20b için söz konusu olmamıştır. Diğer bir deyişle, her ne kadar şemalar hatırlamalarda tabii ki bir rol oynasa da, bunun yanı sıra uyaranın kendi içinde taşıdığı düzenli veya düzensiz

Şekil 20a-b Goldmeier 1982: 39.

yapı da neyin ne kesinlikte hatırlanacağını etkileyecektir, hele ki bu hatırlama hemen değil uzun süre sonra gerçekleşiyorsa.

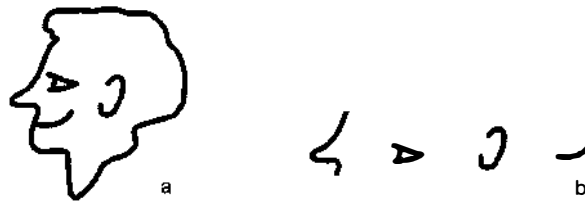
Bir başka bölümde Goldmeier doğada var olan üç farklı tekillik biçiminden bahseder (s. 42-44). Bunlardan birini fizyolojik, yani taşıdığımız donanımla gelen tekillik olarak tanımlar. Örneğin, kategori üyeliklerini inceleyen Eleanor Rosch'un (1971; aktaran Goldmeier 1982) renkler alanında tespit ettiği odaksal renklerle odaksal olmayan renkler ayrımını bu gruba koyar. Rosch, odaksal renklerin (diğer bir deyişle, gökkuşağındaki her bir renk kategorisinin içinde belirli "odaksal" bir dalga boyuna sahip olan renklerin), onlara yakınsayan renklere göre daha bariz, daha prototipik ve dolayısıyla daha akılda kalıcı olduğunu tespit eder. Bu özelliğin kültür, yaş ve öğrenme deneyiminden bağımsız bir evrensellik taşıdığını, bunun gözün ağ tabakasının spesifik dalga boyları için "uzmanlaşmış" alıcı hücrelerine bağlı olduğunu ifade eder. Goldmeier bunu Geştalt terminolojisiyle ifade eder ve fizyolojik donanımımızdan doğan tekilliğin yarattığı hatırlama üstünlüğü olarak tanımlar.

İkinci tip tekillik olarak, yenidoğan kuş ve memelilerde gözlemlenen "mühürlenme" (*imprinting*) mekanizması sonucu doğan tekilliği tarif eder. Örneğin, yeni doğmuş bir kaz yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz annesine mühürlenir ve onu "belleğine kazır". Keza yeni doğmuş insan bebeğinin, rahminde büyüdüğü ve sonrasında sütünü içtiği annesinin sesine ve yüzüne daha duyarlı olması da buna benzer bir tekillik hali olarak ele alınabilir. Bunlar da mesela çok istikrarlı, "ısrarcı" belleklerdir.

Üçüncü tip tekilliği ise, adım adım öğrenme yoluyla oluşan tekillik olarak tanımlar. Örneğin bir radyoloğun tomografik görüntülerde veya bir satranç ustasının gördüğü bir satranç konfigürasyonunda algıladığı tekillik bu tarz edinilmiş tekilliklerdir. Aynen diğer Geştalt kuramcıları gibi, Goldmeier da öğrenme ve deneyim sonucu ortaya çıkan fenomenal dönüşümleri reddetmez. Ancak ampirisist felsefenin önerdiği gibi her şeyin *yalnızca öğrenme yoluyla* gelebileceği görüşüne itirazı vardır çünkü bu bakış, Rosch'un odaksal renklerde gözlemlediği gibi, uyaranın kendi özelliklerinden kaynaklanan tekilliği açıklamakta yetersiz kalır.

Kodlanan Nedir?

Goldmeier, bir uyaran kodlandığında kodlanan nedir sorusunu sorar. Burada, Palmer'ın 1975 tarihli çalışmasına atıf yapar ve bir hatırlama testi için Şekil 21a'yı çalışan kişinin sonrasında o bütünsel yüz konfigürasyonunun bağlamından koparılmış bileşenlerini (Şekil 21b) tanımasının çok zor olacağını belirtir. Demek ki, en azından kimi zaman, tek tek parçaların ayrı ayrı kodlanarak entegre edilmesi yerine daha anlık, bütünsel ve barındırdığı parçaların tekli[27] halini bir nevi görünmez kılan bir algılama ve kodlama söz konusudur. Palmer, bütünsel ("global") işlemenin, parçalara yönelik ("lokal") işlemeyi kaçınılmaz olarak zayıflattığını belirtir. Yani iki işleme biçimi birbirine karşıttır, biri ağır bastığında diğeri eksik kalır.

Şekil 21a-b Palmer 1975; akt. Goldmeier 1982: 72.

Bakılan ile Görülen Arasındaki Fark

Goldmeier, kodlanan nedir sorusuna ilişkin bir başka örnek olarak Wiseman ve Neisser'ın (1974) çalışmasına değinir (s. 72). Bu çalışmada katılımcılara farklı zorluklarda görseller verilir (Şekil 22a-c). Görevleri, her bir görseldeki insan yüzünü bulmaktır. Ardından sürpriz bir bellek testi yapılır. Bulgular çok nettir: İçlerinde barındırdıkları figürlerin tespit edildiği uyaranlar, figürlerin tespit edilemediği uyaranlara göre yaklaşık bir buçuk misli daha iyi hatırlanır.

27. "Tekli", izole, tek tek anlamında kullanılmıştır, *Prägnanz* için kullandığımız "tekil" sözcüğü ile karıştırılmamalıdır.

Şekil 22a-c Wiseman ve Neisser 1974: 677; 22a hemen hemen tüm katılımcılarca tespit edilen, 22b katılımcıların yaklaşık yarısı tarafından, 22c ise katılımcıların "nispeten azı tarafından"[28] tespit edilen figür örneği.

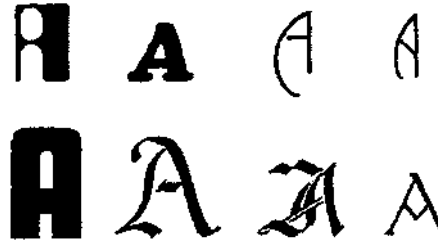
Goldmeier bunu, *figürü tespit edemeyen katılımcı için* uyaranın anlamsız bir karmaşa olarak görünmesine, öte yandan aynı fiziksel uyarandaki *figürü görebilen katılımcı için* ise, uyaranın tam teşekküllü bir tekilliğe bürünmüş olmasına bağlar. Keza Wiseman ve Neisser'a göre de esas olan, uyaranın kendisinden çok uyaranın kişi tarafından anlamlı olarak temsil edilip edilemeyişidir.

Goldmeier benzer şekilde, Blesser ve diğerlerinin (1973) el yazısı uyaranlarını ele alır (bkz. Şekil 23). Bu farklı "A" şekillerinin ortak bir geometrik yapısı yoktur. Goldmeier'a göre burada öğrenilen ve hatırlanan, geometrik yapıdan çok "*fenomenal* parçaların ve *fenomenal* özelliklerin organizasyonudur" (s. 76). Kastettiği muhtemelen iyi devamlılık, yakınlık ve aynılık gibi Geştalt gruplaşma ilkelerinin öznel dinamikleridir.

Olmayanı Kodlamak, Olanı Kodlamamak

Goldmeier görsel şekillerin yanı sıra anlatı ve sembollerden de örnekler verir (s. 203-28). Örneğin bir metin okunduğunda veya bir hi-

28. "Nispeten azı tarafından" Wiseman ve Neisser'ın kullandığı ifadedir, herhangi bir yüzde sunulmamıştır.

Şekil 23 Blesser ve diğ. 1973; akt. Goldmeier 1982: 76.

kâye işitildiğinde, aynen görsel algının "beliren öznel kontur" (*subjective contour*) olgusundaki gibi (bkz. Şekil 24a ve 24b), aslında okunan veya işitilen malzemede mevcut olmayıp çıkarsanarak "eklenen"lerin olabildiğine dikkat çeker.

Şekil 24a-b Kanizsa 1976: 46-49.

Yani aslında *olmayanın kodlanması* söz konusudur. Örneğin şöyle bir kısa anlatı düşünelim: "Kadın yorgun argın süpermarkete gitti. Meyve reyonundan 1 kilo portakal seçip alışveriş sepetine koydu. Eğilip yerdeki bir portakalı tekrar rafa yerleştirdikten sonra doğrudan gişeye gidip ödemesini yapıp marketten ayrıldı."[29] Yüksek olasılıkla katılımcılar hikâyeyi hele ki hemen değil birkaç saat sonra hatırlamaları istendiğinde sanki 1 kilo portakalı seçerken *kendisi* o portakalı yere düşürmüş gibi anlatacaktır. Oysa böyle bir bağlantı metinde mevcut değildir fakat neredeyse istemsiz bir çıkarsamayla,

29. Bu hikâye Hannigan ve Reinitz'in 2001 tarihli çalışmasından ilhamla yazılmıştır.

daha "ahenkli" bir anlatı inşa edilmiş olunur. Bu anlatı daha tekildir, daha "tam teşekküllüdür" dolayısıyla daha kararlı ve kalıcı olacaktır.

Buna karşın *olanın kodlanmamasına* örnek, Britton, Meyer, Simpson ve diğerlerinin (1979; aktaran Goldmeier 1982: 91) çalışmasından gelir. Bir metin içindeki bir paragraf, ya belirgin (yani anlatının önemli bir taşıyıcısı) ya da arka plan (yani ana anlatıya katkıda bulunmayan ikincil bir öğe) olarak sunulur.[30] Goldmeier aynı paragrafın ilk koşulda iyi hatırlandığını, ikinci koşulda ise hatırlanmadığını belirtir. Diğer bir deyişle, esas olan paragrafın içindeki kurgu değil, onun bütün içindeki işlevidir. İlkinde o paragraf "şekil"dir, ikincisinde ise "zemin"dir. Goldmeier, hikâye hatırlamalarında makro yapının (ana anlatı çizgisinin) muhafaza edildiğini, mikro yapının (yani ana ekseni etkilemeyen, "olsa da olur olmasa da olur" niteliğindeki yan anlatıların) ise eksildiğini gösteren çalışmalara atıf yapar. Ancak Mandler ve Johnson'ın makro yapının daha iyi hatırlanmasına ilişkin sundukları "öngörülebilir, ideal anlatı" açıklamasını yetersiz bulur. "Alice Harikalar Diyarında" hikâyesini örnek olarak verir ve ana anlatının, öyküyü ilk defa dinleyen kişi için hiçbir şekilde öngörülebilir ve "ideal" olmamasına rağmen pekâlâ iyi hatırlanabildiğine dikkat çeker. Goldmeier'a göre burada esas olan, deneyimlere dayalı "şemalar"dan çok, anlatının kendi içinde barındırdığı "insicamlı tekillik"tir (s. 97).

Bellek İzini Kararlı Kılabilen İşlemler

Craik ve Tulving'in meşhur 1975 tarihli işleme düzeyleri (*levels of processing*) çalışmasına da atıf yapar Goldmeier (s. 92). Bu çalışmada katılımcıların, farklı sözcükler için farklı işlemler yapmaları istenir. Kimisinde sözcüğün büyük harflerle yazılıp yazılmadığı, kimisinde sözcüğün sunulan bir uyaran örneğiyle kafiyeli olup olmadığı, kimisinde belirli bir anlamsal kategoriye ait olup olmadığı ve kimisinde ise, sunulan bir cümleyi tamamlayıp tamamlamadığı so-

30. Goldmeier bu düzeneği, Gottschaldt'ın "gömülmüş şekiller"ine benzetir. Bu şekillerde, karmaşık büyük bir şeklin içine görülmez halde "gömülmüş" bir şekil vardır.

rulur. Belli bir süre sonra sürpriz bir bellek testi yapılır. İşleme düzeyi etkisi çok güçlüdür: Daha anlam temelli işlenen sözcükler diğerlerine göre yaklaşık beş misli daha iyi hatırlanır. Ancak önemli bir bulgu daha vardır. Aslında sürekli bulunan fakat halen tam olarak açıklanamayan bir bulgudur bu: Kafiye, kategori ve cümle işlemelerinde, "evet" ile cevaplanan sözcükler "hayır" ile cevaplananlardan belirgin derecede daha iyi hatırlanır. Goldmeier, "evet" ile cevaplanan sözcüklerin içinde bulundukları bağlamla bir bütüne dönüşebildiğini, "hayır" ile cevaplanan sözcüklerde bu bütünleşmenin gerçekleşemediğini, dolayısıyla ilkinin tekillik vasfı güçlenirken diğerinin güçlenmediğini belirtir. Bu, kanımca üstünde düşünmeye ve araştırma yürütmeye değer bir öneridir.

Gruplaşma, Anlamlandırma, Bir Geştalt'ı Fark Edip Kodlama

Goldmeier bir diğer örnekte sembolleri inceler ve Katona'nın bir çalışmasına atıf yapar (s. 93-94). Katona'nın 1940 tarihli çalışmasında katılımcılar üç gruba ayrılır. İlk grubun, 581215192226 rakamlarını üç haneli gruplayarak (beş yüz seksen bir, iki yüz on beş vs.) ve sesli okuya okuya ezberlemeleri istenir. İkinci gruba, "Geçen yılın devlet harcamaları ..... dolar olmuştur" şeklinde bir cümle sunulur ve ardından aynı rakam dizisi gösterilip onu bir para tutarı olarak okuyup akıllarında tutmaları istenir. Böylece 12 haneli rakam ondalık birimleriyle birlikte bir para değeri olarak okunarak ("beş yüz seksen bir milyar iki yüz on beş milyon...) anlamlı bir bağlamın içine yerleştirilmiş olur. Üçüncü gruba ise yalnızca rakamlar verilir ve herhangi bir işleme yönlendirmesi yapılmaz. Hemen akabinde 12 haneli rakamı doğru sırasıyla hatırlamaları istendiğinde üç grup da iyi performans gösterir. Tek fark, üçüncü grubun hatırlarken diğerlerinden biraz daha yavaş oluşudur. Bir hafta sonra sürpriz bir bellek testi daha yapıldığında ise ne rakamları üçlü gruplamayla çalışan birinci grup ne de rakamları anlamlı bağlam içinde çalışan ikinci grup başarılıdır. Öte yandan üçüncü grupta bir kısım katılımcı 12 haneli rakamı kusursuz hatırlar çünkü dizideki mantığı görmüş ve kodla-

mayı o şekilde yapmışlardır (her bir rakama dönüşümlü olarak ilk önce 3 sonra 4 ekleyerek). Bunu Wiseman ve Neisser'ın çalışmasındaki üçüncü uyaran tipine de benzetebiliriz. Kuralı bulanlar aynen Wiseman ve Neisser'ın sunduğu zor şekildeki figürü görüp iyi hatırlayanlar gibidir, keza kuralı fark etmeyenler zor şekildeki figürü göremeyip kötü bellek performansı gösterenler gibidir. Biri için o 12 haneli rakam yapısız, özelliksiz, şekilsiz bir dizilimdir, yani "zemin"dir, diğeri için ise tekilliği had safhada olan, yapılandırılmış, belirgin bir dizilimdir, yani "şekil"dir.

Özetle, Goldmeier'a göre kodlama seçici ve tutumludur. Asgari eforla en önemli bilgileri zihne nakşeder. Bundan dolayıdır ki, der Goldmeier, belki de yarım saat boyunca konuştuğunuz bir kişinin ne giydiğini, gözlüğü olup olmadığını hatırlamazsınız ama "çıplak olmadığını" hatırlarsınız (s. 72). Çıplak olsaydı bu bir "şekil" işlevi taşırdı, oysa giyiminin, sakalının veya gözlüğünün o sohbetle anlamsal bir ilişkisi yoksa ve kişinin fenomenal ilgi alanı değilse bir "zemin" işlevi taşır ve düşük çözünürlüklü yani "flu" olarak kodlanır.

Uyaranlarda Fenomenal Asimetriler

Goldmeier bu başlıkta kimi uyaranların (örneğin şekillerin, rakamların, sözcüklerin, kavramsallaştırmaların) değişen tekillik derecelerine göre farklı "kuvvetler" taşıdığından bahseder ve bu kuvvet asimetrisinden dolayı fenomenal algının ve dolayısıyla belleğin farklılaşacağından bahseder. Örneğin Eleanor Rosch (s. 52), odaksal olan ile odaksal olmayan renkleri kıyasladıklarında katılımcıların, mora kaçan bir kırmızıyı odaksal bir kırmızıya yakın görürken, tersinin geçerli olmadığını, yani odaksal kırmızıyı mora kaçan kırmızıya yakın görmediklerini tespit eder. Yine Rosch'tan örnek verip katılımcıların sözgelimi "103" rakamını "yaklaşık 100" olarak kodlarken, benzer şekilde "100" rakamını "yaklaşık 103" olarak kodlamadıklarına değinir. Bu asimetriler yalnızca bir "ilginçlik" değildir, aynı zamanda bellek üstünde de tahmin edilebilir etkileri olur. Örneğin, bir metin içinde geçen rakam "103" ise, katılımcıların haftalar sonra onu "100 gibi" olarak hatırladıkları, benzer şekilde odaksal

renklerin odaksal olmayanlara kıyasla daha kesin hatırlandığı anlaşılır. Bunu tespit eden Rosch olsa da, Goldmeier tüm bu asimetrileri Geştalt'ın "alan kuvvetleri" kavramsallaştırmasıyla ele alır. Örnek verecek olursak, söz konusu olan ister rakam ("103"), ister sembol ("~"), ister somut sözcük (örneğin "konsol"), ister soyut kavram ("acı") veya kavramsallık (örneğin "yarı başkanlık sistemi") olsun hepsinin çeperlerinde daha kuvvetli komşu rakam, sembol, sözcük, kavram veya kavramsallaştırmalar varsa onlara doğru yakınsanabileceklerdir.[31]

Geştalt Kuramı Açısından Bellek Deneylerinin "Olmazsa Olmazı"

Goldmeier'ın anaakım bellek araştırmalarına yönelik en büyük eleştirisi (1) kullanılan uyaranların birbirinden kopuk, rasgele oluşları ve (2) deneylerdeki hafıza ölçümlerinin ağırlıkla 15-20 dakika sonra yapılmasıdır (s. 123-25). Oysa Geştalt kuramına göre, Neisser'ın tabiriyle "ekolojik olarak geçerliği" olan veya başka bir ifadeyle gerçek hayattaki bellekle bağ kurabilen bir çalışma yapılacaksa mutlaka anlamlı uyaranlar kullanılmalıdır (hatta anlamsız veya birbiriyle bağı olmayan uyaranlar o açıdan bir kontrol koşulu yerine geçmelidir) ve hafıza testleri haftalara yayılabilmelidir. Goldmeier'ın, kitabında (s. 130-61) analizlerini aktardığı deneyler serisinin ana deseni 2 (uyaranlar: tam teşekküllü tekillik vasfına sahip olanlar ve olmayanlar) x 2 (bellek testi tipi: serbest hatırlama ve tanıma testi) x 4 (bellek testi zaman aralığı: hemen, 2 hafta, 4 hafta veya 6 hafta sonra) şeklindedir. Tüm katılımcılar her iki tip uyaranı görür ve çalışma süresi anlamlı bir kodlamayı mümkün kılacak, standart bir uzunlukta tutulur (örneğin çalışılan malzeme şekillerse, 16 şeklin her biri için 25 saniye boyu inceleyip kâğıda iki kere kopyalama süresi verilir; amaç,

31. Doğal olarak, uyaranın anlamsal karmaşıklık derecesi arttıkça bu kuvvetler dağılımının kişiden kişiye, hatta bir kişinin bir halinden diğer haline çok değişebileceğini öngörebiliriz. Dolayısıyla bir metinde 103 rakamı geçiyorsa onun haftalar sonra "100'e yakın" ve belki hatta "100" olarak hatırlanabileceğini öngörebilsek de, aynı metinde "yarı başkanlık sistemi" geçtiğinde bunun nasıl hatırlanacağını kestirmek kişinin kendi fenomenal anlam dünyasını bilmeden kolay olmayacaktır.

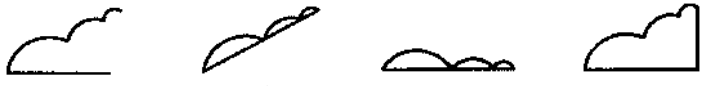
kopyalama becerisini ölçmek olarak sunulur, bellek testinden bahsedilmez). Ardından gruplar, atandıkları zaman aralığına göre ya ilk önce serbest hatırlama testine ve sonrasında tanıma testine, veya ilk önce tanıma testine ve sonrasında serbest hatırlama testine tabi tutulur. Analizler, koşulların benzerliğini sağlamak için, sürpriz olarak gelen ilk bellek testinin verileri üzerinden yapılır.

Goldmeier'ın Görgül Deneylerinin Ana Sonuçları

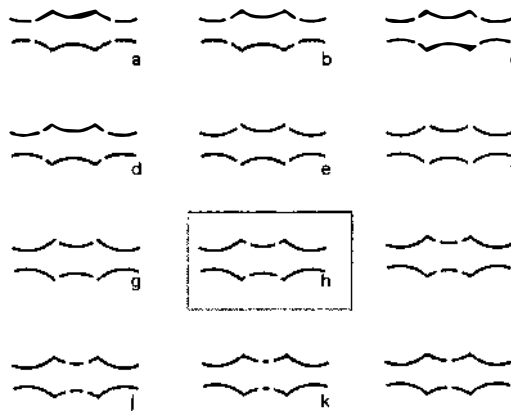
Goldmeier hem görsel şekil hem sözlü anlatı hem sembol hafızası deneylerinin sonuçlarını raporlar. Bulgular ana hatlarıyla şöyledir:

1) Hatırlama biçiminin, uyaranın tekillik vasfıyla ilişkili olduğu gözlemlenir. Yüksek tekillik vasfı taşıyan uyaranlar hemen hemen hiç değişmeden hatırlanır. Yüksek tekillik vasfı taşımaya yakın ama fazladan veya eksik bir unsur barındıran uyaranlarda o fazla olanın çıkarıldığı veya eksik olanın eklendiği gözlemlenir; bu eğilim, bellek testine kadar geçen süre uzadıkça daha güçlüdür.

2) Diğer yandan düz olan yatay çizgiyi 23 kişiden sadece 11'i muhafaza etmiştir (her zaman yatay düzlemde olmasa da, bkz. Şekil 25b). Geriye kalan 10 kişinin çizimindeyse düz çizgi tümüyle unutulmuştur. Buradan da anlaşılabildiği gibi neyin hatırlandığı ve neyin unutulduğu rasgele değildir ve tek başına aşinalık faktörüne de bağlı değildir (nitekim yatay düz bir çizgi, ufuk çizgisini düşündüğümüzde herhalde dünyanın en aşina şekillerindendir). Bir şeyi unutulmaya veya dönüşmeye dirençli kılan, o şeyin *bir bütün olarak* taşıdığı tekillik vasfıdır. Uyarana tekillik kazandıran özellikler unutulmaya dirençliyken, tekillik kazandırmayan özellikler kolayca unutulur.

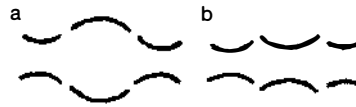

Şekil 25a-d Goldmeier 1982: 167; Şekil 25a asıl uyarandır, b, c ve d farklı hatırlama biçimleridir.

Şekil 26 Goldmeier 1982: 152.

Aynı biçimde, Şekil 26'da, çalışılan uyaran örneğin 26h ise, onun sonraki tanıma testinde yanlışlıkla 26c veya 26d olarak hatırlanabildiği ancak hiçbir zaman 26e, 26f veya 26g olarak hatırlanmadığı görülür. Goldmeier bunu Şekil 26h'deki boşlukların fenomenal gücü ile Şekil 26e, f veya g'deki boşlukların yarattığı neredeyse ıskalanabilir boşluğun gücü arasındaki farka bağlar (s. 152-53).[32] Öte yandan eğer çalışılan uyaran 26e ise hatırlanırken herhangi bir değişim geçirmez, uyaran altı hafta sonra da aynı şekilde hatırlanır. Benzer biçimde Şekil 27a asla yanlışlıkla Şekil 27b olarak hatırlanmamıştır çünkü 26a'nın kendine has ve biricik bir ahengi vardır, Wertheimer'ın 1923'te önerdiği "iyi devamlılık" ilkesine güçlü bir şekilde uyan bir örüntüye sahiptir.

32. Goldmeier, tüm kitabı boyunca verdiği açıklamalarını, farklı ampirist kuramcıların kullanageldiği tabirlerle de karşılaştırır, örneğin Tversky'nin 1977 tarihli benzerlik kuramındaki belirginlik (*saliency*) kavramına, keza Rosch'un "prototip" ve "şema" kavramlarına atıf yapar (s. 111, 117). Kimi zaman aynı olgunun bu farklı kavramlarla açıklanabildiğini teslim eder. Kanımca buradaki en önemli fark, o kuramların algı, bellek, düşünme ve olası birçok başka alana yönelik kapsayıcı bir önermeye sahip olmamasıdır, her birinin nispeten dar bir alana odaklanıp o alana yönelik terminoloji üretmesidir.

Şekil 27a-b Goldmeier 1982: 170.

Goldmeier kitabının bir-iki yerinde Bartlett'ın ve önceki bölümde de bahsini ettiğimiz Wulf'un çalışmalarına atıf yapar ve onlarda eksik olanın, açıklama kısmı olduğunu vurgular (örneğin, s. 124-25, 226-27). Her ikisi de ilginç şeyler bulmuş olsa dahi, bunu açıklayabilecek bir kuramları olmadığından yaptıklarının açıklayıcı değil betimleyici olmaya mahkûm olduğunun altını çizer.[33] Geştalt kuramının gücünün ise açıklayıcılığından geldiğini vurgular. Bu açıklayıcılık ise, uyaranları oluşturma ve olası değişimleri önden tasarlama aşamalarında daha yoğun bir emek gerektirse de çok daha isabetli tahminlerde bulunmayı mümkün kılar.

33. Aslında Goldmeier, Bartlett'ın "Hayaletlerin Savaşı" çalışmasında olup bitenlerin basitçe "kültürel şemaya asimile etme" mekanizmasıyla açıklanamayacağını, orada esas olarak işleyen mekanizmanın, bir iç tutarlılığa, insicama yönelme olduğunu belirtir (s. 95, 242). Bu çalışmada katılımcılardan, anlatımı Batı kültüründen gelenlere biraz kopuk ve yer yer anlaşılması güç gelen bir Kızılderili folklorik hikâye okumaları ve ardından o hikâyeyi hatırlayabildikleri tüm detaylarıyla ve olabildiğince orijinal hikâyeye uygun şekilde yazmaları istenir. Bartlett bu çalışmasında, katılımcıların hikâyeyi kendilerince daha mantıklı olabilecek şekilde hatırladıklarını tespit eder ve yaygın görülen değişiklikleri tasnif etmeye çalışır. Ancak Bartlett'ın bulgularında katılımcıların çok benzer bir sosyoekonomik ve kültürel arka plandan gelmelerine rağmen hikâyeyi değiştirme biçimlerinin yine de hayli farklılık gösterdiği görülür. Bu durumda, sahip oldukları kültürel şema aynı olduğuna göre "şemaya uygun hale getirme" açıklamasının yetersiz olduğunu görebiliriz.

Sonuç Yerine

BU BÖLÜMDE Geştalt kuramının belleğe dair pek az bilinen hatta hiç bilinmeyen ilginç önermelerini incelemeye aldım. Giriş bölümünde de vurguladığım gibi, kendiliğinden ve rasgele olmayan şekilde değişebilen bellek izi önermesi Geştalt kuramının belleğe dair belki de en önemli önermesidir. Diğer önemli katkısı ise algı alanındaki şekil-zemin kavramsallaştırmasının bellekte de kritik, ancak tümüyle ıskalanmış bir karşılığı olduğuna işaret etmesidir. Bu bakışa göre, bir uyaran, bulunduğu bağlam içerisinde şekil veya zemin özelliğini taşımasına bağlı olarak birbirinden farklı hatırlama ve unutma mekanizmalarına tabi olacaktır. Söz konusu dinamiği en iyi gösteren çalışmaların başında Hedwig von Restorff'un 1933 tarihli deney serileri gelir.

Geştalt kuramı, anaakım bellek deneylerinin katılımcılarının onyıllar boyunca, yapıdan yoksun, rasgele, çokça bağlamsız, birbirinden kopuk uyaranların peş peşe, hızlı "bombardımanı" altında kalmış olmalarını bir sorun olarak görür. Bu yöntemle ortaya çıkan bulguların ve o bulgulara dair öne sürülen mekanizmaların ancak bu koşullar altında ve bu tarz şekillilikten uzak, daha çok zemin vasıflı içerikler için geçerli olabileceğini belirtir. Ampiristin bu mekanistik bakışı, şiir, müzik, hikâye, masal, mit ve hatta komplo teorilerini nasıl hatırlayabildiğimizi açıklamaktan uzaktır. Günümüz bellek araştırmacılarının ampirist bir bakışla bu tarz anlamlı içeriklerin hatırlanmasını statik bir "kalıplarla hatırlama" mekanizmasıyla açıklamaya çalışması kanımca olayı fazlasıyla basitleştirmekte (bkz. Bruner 1990). Sonuç olarak, yüz elli yılı aşkın zamandır şiir, müzik, hikâye gibi zengin ve kendi içinde anlamı ve insicamı olan malzeme-

lerin hatırlanmasına dair bilgilerimiz olağanüstü yetersizdir çünkü anaakım ampirist bakış, yapının ve onun dinamizminin kritik etkisini hafifsemiştir. Günümüzde bellek alanında karşı karşıya olduğumuz manzaraysa, hızlı bir veri üretimiyle birbirinden kopuk bir "bulgular", "etkiler", "fenomenler" enflasyonudur.[34]

Kuramın en önemli noktalarını kapsamış olsak da, ürettiklerinin ve üretebileceklerinin ancak bir bölümünü aktarıp inceleyebildiğimizi vurgulamak gerek. Buna rağmen beliren bu fikir ve araştırma zenginliği karşısında insan şaşırarak şu soruyu sormadan edemiyor: Nasıl oluyor da ne psikolojiye giriş kitapları, ne bellek ders kitapları ve ne de üniversitelerdeki bellek psikolojisi dersleri bu kuramın belleğe dair çalışmalarının en azından bir-iki tanesine hakkıyla ve kuramın adını zikrederek yer vermez? Bu tuhaf yok sayışın incelemesini tarih yazımı formasyonu olan kişilere bırakmak durumundayız ama şu an psikoloji ve hele ki bilişsel psikoloji içinde çalışan herkesin bunu merak ediyor olması gerekir. Kuramın bellek alanında yaptığı ve görgül çalışmalarla da desteklemeye özen gösterdiği önermelerin anaakım psikolojinin içinde böylesine yok sayılmış olmasının nedeni acaba bellek izinin taşıdığı iç dinamiklere bağlı olarak durduğu yerde dönüşmesi önermesi mi olmuştur? Eğer öyleyse bu önermenin reddedilişinin nedeni neydi? Belki bunun nedeni basitçe, bu tarz bir önermenin genel Anglo-Amerikan ampirisist felsefesine aykırı oluşuydu (ki bu da kendi başına ürkütücü bir sansür hissi uyandırmaktadır), belki başka nedenleri de vardı.

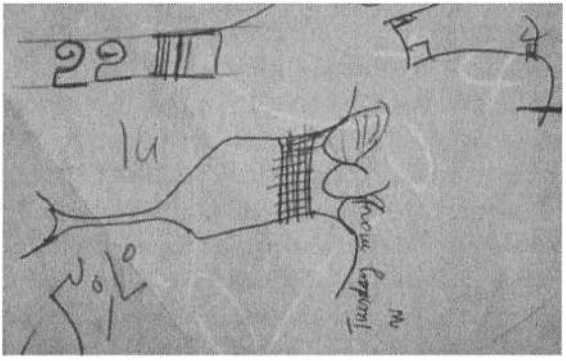
Tüm bunları bir kenara bırakacak olursak, Geştalt kuramının bellek çalışmalarının son derece zekice kotarılmış, üretken, ufuk açıcı ve günümüzdeki bellek çalışmalarına taptaze bir bakış getirebilecek

34. Geçen yüzyılın en popüler ve prestijli psikoloji dergilerinde (örneğin Ebbinghaus'un meşhur *Zeitschrift für Psychologie* dergisinde) en yüksek sayıda yayın yapıp atıf alanların isimlerine bakıldığında o isimlerin hiçbirinin bugün tanınmadığını görüyoruz. O zaman insan soramadan edemiyor: Acaba bundan bir yüzyıl sonra insanlar geri dönüp baktığında günümüzün bu tuhaf "yayın yap veya yok ol" kültüründe "hep ödüllendirilen" ve "hep fonlanan" araştırmalara dair benzer bir şeye tanık olacak mı? Tolman ve Honzik'in 1930 tarihli çalışmasını yine hayli hatırlatan bir durumla karşı karşıya olabiliriz.

özellikte olduğunu görmemek mümkün değil. Belki de en heyecan verici tarafı, günümüz bellek paradigmaları şu âna kadar daha çok edebiyatta bahsi edilen kimi ilginç bellek olgularıyla ilgili herhangi bir önermede bulunamazken, Geştalt kuramının bulunabiliyor olmasıdır. Zaman belleğini bir "zemin" belleği olarak düşünmek bile insana yepyeni bir bakış sunma potansiyeline sahiptir, bu fikir ileride, diyelim, yanlışlansa bile. Daha önceki bir dipnotumuzda da değindiğimiz gibi, Thomas Mann'ın *Büyülü Dağ* romanında Hans Castorp'un, ziyaretçi olarak geldiği sanatoryumda, küçük bir sağlık sorununun ortaya çıkmasıyla birkaç gün olarak başlayan, derken yedi yıla uzanan konaklamasındaki o zamanın "yutuluşunu" bilimsel olarak anlayabilmemiz için bu kavramları yeni bir bakışla ele almamız gerek. İlginçtir ki COVID-19 salgınında da insanların büyük çoğunluğu bu iki yıl kendilerinden çalınmış gibi hissettiler; o yılları sanki hiç yaşanmamış gibi, hiçbir belirgin yaşam hafızası bırakmamış gibi hatırladılar. Bir bellek kuramı bunu da açıklayabilmelidir, en azından buna dair ipucu sunabilmelidir. Korkarım, eğer kapsamlı bir kuram olmadan sürekli kimi anketler yapıp kimi ölçek verileri toplayıp durursak bu önemli soruları asla cevaplayamayacağız, onun yerine hep aynı havanda su dövme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Geştalt Kuramının Problem Çözme Üzerine Çalışmaları ve Günümüzün Geştaltı

2014 Fields Madalyası sahibi Maryam Mirzakhani'nin çizimleri.
Kaynak: vimeo.com.

BU BÖLÜM GEŞTALT KURAMININ düşünme ve problem çözme üzerine yürüttüğü çalışmaları ve fikirleri odağına alacak. Bölümün ilk kısmında, Wolfgang Köhler'in 1914-20 yılları arasında Tenerife adasında şempanzelerle yaptığı, zamanın bakış açısını adeta altüst eden problem çözme araştırmalarına yer vereceğiz. İkinci kısımda, Geştalt kuramının üç kurucusu arasında yetişmiş Karl Duncker'ın çalışmalarını inceleyeceğiz. Karl Duncker da, Yahudi olmasa da sosyalist bir ailenin çocuğu olması nedeniyle Nazi zulmüne uğramış ve diğer Geştaltçılar gibi ABD'ye göç etmek zorunda kalmış, Geştalt kuramının önemli ikinci kuşak beyinlerinden biri olmuştur. Duncker'ın çalışmaları dönemin "bilişsel devrim" takipçileri tarafından heyecan ve hayranlıkla karşılanmış olsa da, en çok atıf yapılan çalışmasının kerelerce yanlış aktarılmış olması ve yaptığı çalışmaların kuramsal anafikrinin gözardı edilmiş olması dikkat çekicidir. Bölümün son altbaşlığında ise psikolojide ve bilgisayar bilimlerinde Geştalt kuramının önermeleriyle ilişkilenebilecek kimi çalışmalara değineceğiz.

Düşünme: Problem Çözme, "Üretken Düşünme", Yaratıcılık

Wolfgang Köhler'in Şempanzelerin Bilişi Üzerine Yazdığı 1921 Tarihli Kitabı

Köhler'in *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen* (Şempanzelerin Zekâsı Üzerine Değerlendirmeler) adlı kitabı,[1] 1914-20 tarihleri arasında Tenerife'de şempanzeler üzerine yaptığı uzun soluklu incelemeler sonucu ortaya çıkar. Köhler kitabın daha ikinci sayfasında amacının, dönemin bilimini yoğun etkisi, hatta tahakkümü altına almış, her şeyi rasgelelik ve peş peşe koşullama yoluyla açıklamaya çalışan ampirist bakışı tartışmaya açmak olduğunu belirtir.[2] Rasgele davranış ile rasgele olmayan davranış arasındaki farka dikkat çeker ve aslında bir ampiristin bile, basit bir gözlem yaptığı takdirde bu farkı görmezden gelemeyeceğini söyler. Kitabının, bu rasgele olmayan davranışlara ve onların kimi ortak özelliklerine yoğunlaşacağını belirtir. Thorndike'ın kedi ve köpeklerle yaptığı meşhur deneylerini ise, tam da, deneme yanılma dışı yöntemlerle çözülemeyecek şekilde düzenlenmiş olmaları nedeniyle eleştirir (s. 2, 13, 17). Örneğin kedilerin yerleştirildiği daracık, derme çatma kafes ve o kafesin içindeki karman çorman ipler, kafes kapısını açacak düzeneği kavramayı daha baştan imkânsız kılmıştır. Oraya değil bir kediyi bir insanı da koysanız muhtemelen deneme yanılma yöntemini kullanmak zo-

1. Kitap İngilizceye nedense *The Mentality of Apes* olarak tercüme edilmiş, oysa *Intelligence Assessments in Great Apes* denilebilirdi. Başlığın Türkçe tercümesinde hem başlıktaki ana kavramları hem de kitabın içeriğini iyi yansıtabilmesi dikkate alındı.

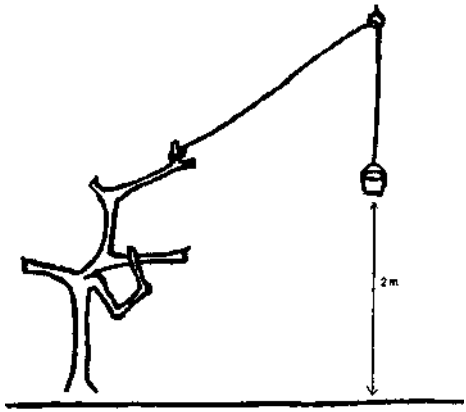
2. Bu etkinin aslında halen sürmekte olduğunu söyleyebiliriz.

runda kalır. Ama Köhler'e göre sorun yalnızca Thorndike'ın garip kafeslerinde değildir. Genel olarak hayvan psikolojisine Amerikan tarzı yaklaşımda sürekli, deneklere hiçbir ipucu veya anlamlı bağlantılar kurma imkânının sunulmadığı labirentlerin kullanılmasını da benzer şekilde sorunlu veya en azından eksik bulur. Buna karşın hayvanlara, sorun, hedef ve olası araç gereçler arasındaki ilişkileri, kendi içlerindeki olası gruplaşmaları, şekil-zemin ilişkilerini, Geştalt'ları görme imkânı sunulursa, doğru davranışlar şöyle dursun, hatalı olanların bile rasgele değil anlamlı olduğunu gözlemlediğini vurgular.

Dolambaçlı Yolu Seçebilme Yetisi: Rasgelelik ve "İçgörü"ye Dair

Köhler'in esas deney serisine geçmeden, kendisinin pilot uygulama olarak hazırladığı bir ön deneyin Şekil 1'de sunulan düzeneğine bakalım.

Düzenekteki sepet, şempanzenin her zaman yemek bulduğu bir sepettir. Ancak sepet, bir ip ve tavandaki bir kanca yoluyla şekildeki gibi bir ağaç dalına bağlanarak zeminden iki metre yükseklikte asılı durur. Köhler, girdiği alanda karşısında bu düzeneği bulan şempan-

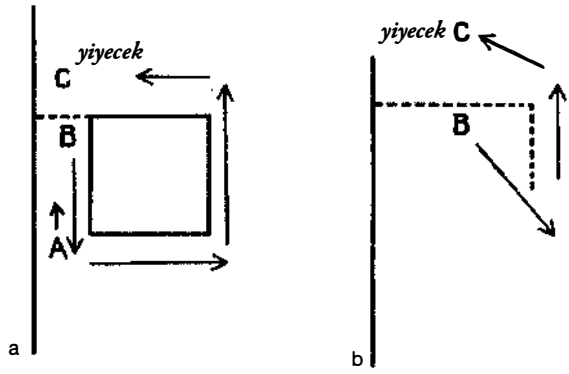

Şekil 1 Köhler 1921: 6; ok ve metre bilgisi yazar tarafından eklenmiştir.

zenin davranış silsilesini tarif eder (s. 6-7). Şempanze bir müddet sepete bakar, derken kısa bir öfke nöbetinden sonra (ki Köhler bunun, yalnızlığa alışkın olmayan şempanzenin bu ortama tek başına bırakılmış olmasından doğmuş olabileceğini belirtir) birden ipin bağlı olduğu dala tırmanır ve kısa bir müddet sonra ipi çeker. İpi çekerken gözü sepettedir, sepet tepedeki kancaya çarptığında ipi bırakır ve sepetin tekrar aşağı düşmesini izler. Hemen ardından ipi bu sefer çok daha kuvvetle çeker, sepet tepeye sertçe çarpar, devrilir ve içindeki muz yere düşer. Şempanze iner, muzu alır ve muzuyla tekrar aynı yere tırmanır, bu sefer ipe adeta asılır, ipin kopmasına yol açar, sepet olduğu gibi yere düşer, şempanze ağaçtan iner ve sepetteki diğer meyveleri de toplar. Şempanzenin bu düzenekte bildiği tek şey, o sepetin ona meyve verilen sepet olmasıdır. Öte yandan asılı olan sepete deney öncesinde meyvelerin koyulma ânına tanık olmamıştır.

Bir başka gözlem bu sefer dişi bir köpekledir[3] (s. 9-10). Bu da yine Köhler'in, asıl deneylerinden evvel yürüttüğü pilot çalışmalarından biridir. Köhler bu çalışmada köpeğin, hedefe giden kısa yol engellendiği takdirde karmaşık ve aslında onu bir müddet hedeften uzaklaştıran yola yönelip yönelmeyeceğini inceler. Bu sefer iki düzenek vardır. İlkinde köpek demir parmaklıkların arkasındadır, yiyecek ise parmaklıkların diğer tarafının az ötesindedir (Şekil 2a). Köpek bir müddet durur ve sonra hızlıca hedefe zıt bir yoldan gidip, sağındaki tellerle çevrili 2x2 metrekarelik sahanın çevresinden dolanır ve dış çeperden koşarak yiyeceğe ulaşır. Engel aşılmış, mutlu sona varılmıştır.[4] Başka bir düzenekte (Şekil 2b) aynı dişi köpek büsbütün rahatça hedefe ulaşır. Ardından bu ikinci düzenekte Köhler kritik bir değişiklik yapar ve bu sefer uzaktaki yiyeceği parmaklıkların hemen arkasına yerleştirir. Bu sefer köpek sabitlenmiş olarak

3. Köhler'in asıl deneyleri yedi şempanzeyle yapılmıştır; giriş bölümünde her birinin özelliklerini, mazisini, nereden yakalanıp getirildiğini, ne zamandır bu tesiste yaşadığını ve benzeri bilgileri aktarır. Ancak mekânda köpekler, tavuklar ve hatta çalışanların küçük çocukları da olduğundan, pilot kısmında onlarla yaptığı küçük uygulamalardan da bahseder.

4. Köhler, tesiste kalan ve birkaç hafta önce yürümeye başlamış 15 aylık bir çocuğun da benzer şekilde davrandığını not düşer.

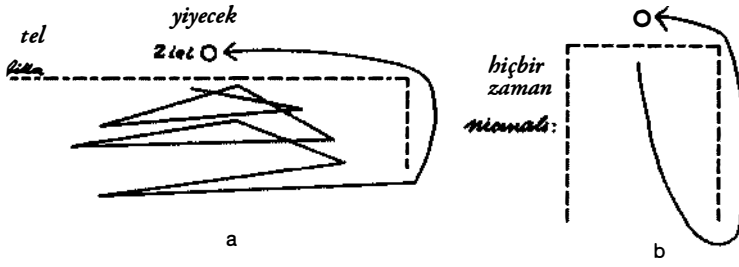

Şekil 2a-b Köhler 1921: 9; oklar ve yazı ("yiyecek") yazar tarafından eklenmiştir.

burnuyla yiyeceği nafile bir şekilde parmaklıkların arasından almaya çalışır. Diğer bir deyişle, yiyecek parmaklıkların hemen arkasına, burnunun neredeyse dibine yerleştirildiğinde, önceden yaptığı gibi yiyeceğe sırtını dönüp duvarın yanından diğer tarafa geçerek yiyeceğe ulaşmayı "akıl etmez".

Şekil 3'teki düzenekte ise Köhler tavukların telle çevrili ama kapalı olmayan bir alandaki davranışını inceler. Tavukların hareketleri (resimdeki siyah zikzaklı çizgiler) hakikaten rasgeleliği hatırlatır, hedefe varmayı başaranların tüm hareket akışı incelendiğinde herhangi anlamlı, adım adım yapılanmış davranış biçimi görülmez. Örneğin, tavukların hiçbiri Şekil 3b'deki gibi tekli bir davranışla hedefe sırtını dönerek zıt istikamette ilerleyip telin sağ uzantısından dışarıya çıkarak doğrudan yiyeceğe ulaşamaz. Hedefe ulaşabilenler, yalnızca iki tarafı çevrili kafesin içinde rasgele gidip gelirken kendilerini bir anda telin sağında bulanlardır.

Köhler için bu pilot gözlemler, rasgele olan (tavukların davranışı) ile olmayan (köpeğin davranışı) arasındaki farkları görünür kılmıştır. Dolambaçlı yolu seçebilme yetisini şempanzelerde de türlü farklı düzenekle bu sefer deneysel varyantlarıyla test eder. Bulgular benzerdir: Şempanzeler de hedefe ulaşmak için genelde tereddüt etmeksizin dolambaçlı yolu seçmeyi bilir; o yol onları ilk etapta arzu-

Şekil 3 Köhler 1921: 11.

lanır hedeften uzaklaştırsa da (s. 8). Köhler, rasgele olmayan, çalışmasında "içgörü" kavramıyla tanımladığı tip davranışlarda, baştan sona akış ve bütünleşiklik olduğundan bahseder. Öte yandan rasgele olan davranışların kopuk kopuk olduğuna ve birbiriyle kaynaşmadığına, hareket hızlarının bile birbirinden kopuk ve birbiriyle tutarsız olduğuna işaret eder (s. 12-13). Burada yine Geştalt bakışının olayları ele alışındaki titizliği ve kapsamlılığı görürüz. Amerikan ampirist bakış yalnızca başardı-başarmadı ekseninde doğru-yanlış puanlaması yapıp hız ölçerken, burada hareket silsilesinin de tahlilini görüyoruz. Ancak önemli bir şeyi daha görmek mümkün, o da Geştalt kuramının kendini dar bir "rasgelecilik" veya "içgörücülük" ikiliğine hapsettirmemesidir. Kanımca Amerikan eksenli psikolojinin en büyük sorunu, incelediği olguları neredeyse sürekli bir kampçılık, kutupçuluk içinde ele almasıdır.[5] Oysa buradaki bir-iki örnekten bile rahatça görürüz ki, elbette rasgele, deneme yanılma yöntemleriyle gerçekleşen problem çözme davranışları da vardır, ama keza daha "içgörülü" problem çözme davranışları da vardır. Bunlardan hangisinin gözlemleneceği kimi zaman kullanılan düzeneğin anlaşılmaz-

5. Nasıl ki özellikle epigenetikle birlikte artık doğa mı çevre mi tartışması tarihe karıştıysa (çünkü gen ile çevrenin ayrılmaz bir bütün olduğu anlaşılmıştır), benzer şekilde öznellik mi nesnellik mi, beden mi zihin mi, duygu mu biliş mi gibi "ihtilaflar" da anlamsızlaşacak diye düşünmekteyim çünkü kanımca, şu an için zıt kutuplara yerleşen kavramları daha iyi anladıkça bunların aslında ayrılmaz bir bütün olduğunu, hatta içlerine girdikçe kavramların iç içe geçmeye başladığını anlayacağız.

lığı veya anlaşılırlığına, kimi zamansa hayvanın türüne veya çocuğun yaşına bağlıdır.

Araç Gereçlerle Etkileşim

Araç gereç kullanımı. Araç gereç kullanımını incelediği düzeneklerde Köhler, farklı araçların aynı işlev için kullanıldığına dikkat çeker. Örneğin şempanzelerin, demir parmaklıkların arasından elle ulaşılamayacak bir yiyeceği kendisine doğru çekebilmek için farklı araçlar arasında ilk etapta sopayı kullandıklarını, eğer sopa yoksa bir şapkayı kenarından tutup onun diğer kenarıyla yiyeceği kendilerine doğru çekebildiklerini ve hatta, ortada işe yarar hiçbir şey olmadığında, yakındaki bir ağacın dalını gözlerine kestirip onu ağaçtan koparıp araç olarak kullandıklarını not eder. Buradaki her bir araç seçeneği Geştalt kuramının önermeleriyle uyumluluk gösterir. Daha önceki öğrenme bölümünde de bahsi geçtiği gibi Geştalt kuramına göre öğrenmede esas olan, birbirinden farklı nesnelerin taşıdığı ortak yapıyı kavramaktır. Mesela bu örnekte söz konusu yapı, "sert ve gerekli uzunluktaki bir şey"dir; bu bir ip olamaz, büyük ama yumuşak bir yaprak da olamaz ama bir sopa veya sert kıvrımlı şapka ya da ağaç dalı olabilir (s. 25). Ve nitekim şempanzeler genelde daha ilk adımda doğru araçlara yönelir.[6]

Bu deneylerde araçların görünürlüğü de manipüle edilen değişkenlerden olur. Kimi zaman araç, boş alanın içindeki tek nesnedir (=en belirgin, tekil, *prägnant* hal), kimi zamansa gerekli gereksiz birçok nesnenin arasındadır, ki bu haliyle onların içinde "görünmez" bir parçaya dönüşür. İkinci durumda, ancak şempanze nesneleri karıştırmaya başlarsa kritik aracın diğerlerinden ayrışma ve belirginleşme olasılığı vardır. Dolayısıyla bu tarz planlı plansız ortalığı karıştırma davranışı da yararlı olmaktadır (örn. s. 34, 111).[7] Araç şem-

6. Şempanzeler birbirinin tıpatıp aynı davranışı göstermezler, sorunları çözme süreleri ve hedefe varamadıklarındaki tepkileri birbirinden farklıdır. Her birinin tesise gelene kadar yaşadığı tutsaklık geçmişi farklıdır, Köhler bu detaylara da dikkat çeker (s. 3-5).

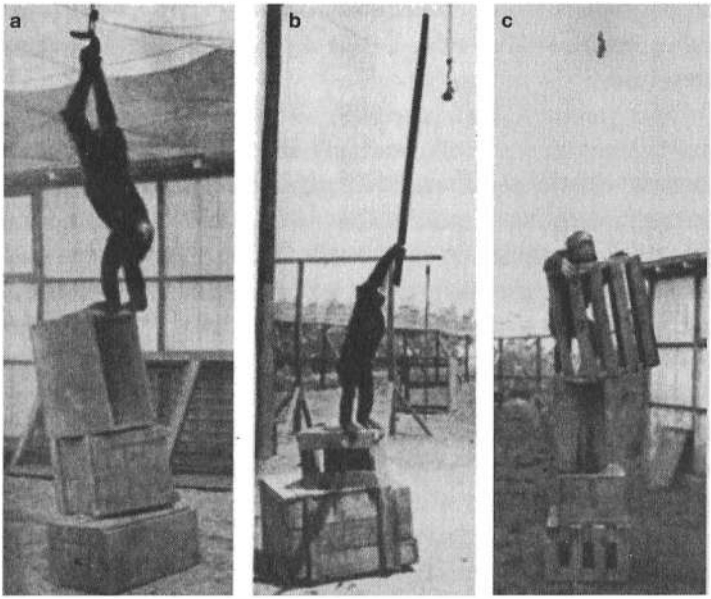
7. Bu davranış insan bebeklerinde de çok görülür.

panzenin odak bölgesinde olduğunda daha hızlı, farklı nesneler arasında görünmez olduğundaysa daha zor fark edilir, sonuca ulaşma süresi uzar.

Diğer yandan Köhler, ağaçtan bir dalın koparılıp kullanılmasını hazır bulunan bir aracı kullanmaktan farklı değerlendirir. Burada bir bütüne ait olan bir şey, birden bütününden ayrıştırılır, yani şempanze ağaca artık bir bütün olarak değil, içindeki "sert ve gerekli uzunluktaki bir şey"i bulabilmek üzere bakar, ihtiyacı olan parçayı bulur, ağaçtan koparır ve kullanır (s. 74). Bu, ortalıktaki bir sopayı kullanmaktan daha öte bir esnekliğe ve "yaratıcı dönüştürücülüğe" işaret eder.

Bir başka deney düzeneğinde yine tepede şempanzenin zıplayarak eliyle erişemeyeceği yükseklikte bir muz asılıdır. Etrafta farklı uzunlukta sopalar ve düz, ters veya yan yatmış, içi boş veya dolu meyve sandıkları durur. Şekil 4a-c şempanzelerin farklı çözümlerini gösterir. Köhler inanılmaz bir titizlikle toplam yedi şempanzenin her birinin olaya nasıl yaklaştığını, ilk hangi davranışı gösterdiklerini, neyi ne kadar süreyle denemeye devam ettiklerini ve aralardaki öfke nöbetlerini dahi raporlar. Kimisi hemen sopaya yönelir ancak seçtiği sopa yeterince uzun değildir dolayısıyla bir sonraki hamlede daha uzun olan sopayı seçer. Burada Köhler, kısa sopanın seçilmesinin bir hata olsa da rasgele bir hata olmadığını, "iyi bir hata" olduğunu belirtir ki bu önemli bir ayrımdır. Dolayısıyla incelemelerinde "doğru davranışlar", "iyi hatalar" ve "kötü (yani rasgele) hatalar" gruplamasını yapar.[8] Keza kutuların kaç seferde ve hangi şekillerde üst üste oturtulmaya çalışıldığını, ilk etapta mantık dışı gelen bir davranışın bir tip "pratik yol" olarak kullanılmış olabileceğini belirtir (örneğin dikdörtgen sandığı sağlam olan geniş yüzeyi yerine Şekil 4c'de gördüğümüz üçüncü sandıktaki gibi küçük yüzeyiyle oturtup sorunu daha hızlı, daha az sandıkla çözmeye çalışmak gibi).

8. Öğrencilerin sınavlarında da bunu görmek mümkün. Ancak ne yazık ki çok az hoca hatalar arasında bu derecelemeyi yapar ve sonuç yanlışsa doğrudan tam puan kırar. Çoktan seçmeli sınavlarda ise (ki artan öğrenci sayılarıyla üniversitelerde dahi, hatta belki orta öğretimden bile daha fazla yaygınlaşmıştır) zaten sistem basit bir "ya hep ya hiç"tir.

Şekil 4a-c Köhler 1921: 96, 98, 100.

Bazen kutuların içleri ağır taşlarla doludur, dolayısıyla bu engeli kaldırmaları, taşları boşaltmaları gerekmektedir. Bu tip "engellemeler" çözümü geciktirse de, bunlarla er geç baş edildiğini not eder Köhler. Bir başka notunda, şempanzelerin eğer bekçilerden birini görürlerse deneme yapmaktan vazgeçerek ilk iş ona koşup, elinden tutup muzu işaret ettiklerini, bazen üstüne tırmanmaya çalışıp bekçi yardım etmeyince öfkelendiklerini belirtir (s. 35).

Köhler şempanzelerin su içmek için kullandıkları kamışı karınca yuvalarında kullanmalarını (doğal ortamlarındaki şempanzelerse bunun için bazen dış kılıfını soydukları ince dallar veya ince yapraklar kullanır), uyuma yerlerini orada hazır bulunan samanlarla düzenlemelerini (doğal ortamlarında o tarz ekstra konforlar yoktur), sopaları silah olarak (bir başkasına vurmak, bir şeyi kırmak üzere) kullanmalarını, iğrendikleri dışkı gibi şeyleri onlara dokunmadan çevrelerindeki araç gereçlerle kendilerinden uzaklaştırmalarını da bu başlık altında örneklendirir (s. 57-58).

Araç gereç dönüşümü ve yapımı. Köhler şempanzelerin davranışlarını incelerken yalnızca hazırda olan araç gereçleri fark edip kullanmalarını değil, onları ne şekilde kullandıklarını da ayrıntılarıyla mercek altına alır. Bir örnekte şempanzelerin biri uzun bir sopayı alır ve onu tepede asılı duran bir yiyeceğe uzanmak üzere değil, yepyeni, adeta akrobatik bir sırığa dönüştürerek kullanır (Şekil 5, s. 50-51). Bir diğer örnekte, yine erişilmez bir muz vardır ve şempanzenin etrafındaki türlü nesnenin arasında birbirinden farklı boy ve çaplarda bambu sopaları bulunur. Şempanzelerden biri bu sopaları alıp birkaç hatalı iç içe geçirme hamlesinden sonra doğru bambu çaplarını seçip daha uzun bir sopa yapmayı başarır (Şekil 6, s. 92-93). Köhler, bir sopayı kaldıraç olarak kullanma veya bir şeye saplayabilmek için ucunu sivriltme gibi davranışlar da gözlemler. Bunun yanı sıra etraftaki tavukları "kızdırma", onlara yemlerini verir

Şekil 5 Köhler 1921: 51.

Şekil 6 Köhler 1921: 93.

gibi yapıp önlerinden alma, bir başka şempanzenin muza uzanmak üzere sandıktan kule yapışını izleyip şempanze tam onun tepesine çıktığında kuleyi devirip kaçma gibi "muzırlıklar" da not eder (örn. s. 60-61). Ayrıca birçok deney düzeneğinde şempanzeler birlikte incelenir. Bu incelemelerde genelde her birinin hedefine ulaşmak için kendi yol yordamını bulduğunu, hiçbir zaman planlı bir işbirliği içinde davranmadıklarını not eder Köhler (Şekil 7, s. 120-21).

Şekil 7 Köhler 1921: 121.

Genel Değerlendirme

Köhler'in 207 sayfalık bu kitabındaki birbirinden ilginç sayısız tespitinin ve onların dikkatli incelemelerinin hepsini burada sunmamız imkânsızdır. Ancak bu eserinde de en önemli sonuç, bir hayvanın problem çözme becerisinin tek başına onun öğrenme mazisine indirgenemeyeceğidir. Aynı hayvanın, görsel düzenlemelere bağlı olarak sorunu çözme şeklinin değişmesi, alanı algılayış biçiminin de ne

kadar kritik ve o zamana dek (aslında halen de) gözden kaçmış bir etken olduğuna işaret eder. Bu bağlamda şempanzelerin gösterdiği davranışlar hemen hiç rasgele değildir, tersine davranışları duruma bağlı olarak gelişir ve kimi zaman çözümü getirmeseler de gayet "içgörülü" davranışlardır. Ama en önemlisi, Köhler'in bu çığır açan çalışması, son derece yaratıcı yöntemlerle, indirgemeci olmadan ama aynı zamanda antropomorfizme de düşmeden, hayvanların problem çözme yetilerinin incelenebildiğini gösterir. Bu tarz titiz, kapsamlı ve bağlamından koparılmamış incelemeleri, Köhler'in çalışmasından ancak 40-50 yıl sonra 1960'lı, 70'li yıllarda görürüz. 1960'lı yıllarda bu alanda ikinci bir çığır açan, ancak yaptığı çalışmalar uzun müddet anaakım bilim tarafından görmezden gelinen[9] bir başka kişi de Jane Goodall'dır.

Karl Duncker'ın (1903-1940) Üretken Düşünme Üzerine 1935 Tarihli Kitabı

Karl Duncker insanların problem çözme ve yaratıcı düşünme becerilerini titiz bilimsel yöntemlerle inceleyen ilk kişi diye bilinir.[10] Doktora sonrası çalışmalarını bir araya getirdiği *Zur Psychologie des produktiven Denkens* (Üretken Düşünmenin Psikolojisi) adlı kitapta ister matematik problemlerinde ister daha "gündelik" problemlerde olsun insanların bir sorunu ne şekilde ele aldığını ve ne gibi yöntemlerle çözmeye çalıştığını tahlil eder. Bunu yapabilmek için kullandığı yöntem sesli düşünmedir. Katılımcıların deney esnasında akıllarından geçen her şeyi, en saçma düşünceler dahil, sesli olarak aktarmasını ister. Bu tarz bir yöntemin psikolojinin kurucularından yapısalcı Wilhelm Wundt'un başlattığı "içgözlem" yönteminden bariz şekilde farklı olduğunu belirtir. Wundt'un yöntemi bir

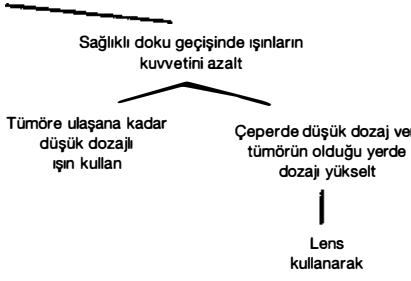
9. Wolfgang Köhler aslında zamanında görmezden gelinmez, tersine çok saygın bir biliminsanı olarak hayli ün yapmıştır. Onun bu çalışmalarının unutulması davranışçılık okulunun anaakım psikolojiyi ele geçirmesiyle olmuştur.

10. Hayatı ve düşünme üzerine yürüttüğü çalışmalarının alandaki önemli yeri için bkz. Schnall 1999 ve Simon 1999. Duncker kendi kitabında, düşünme meselesine kendisi dışında bir de Amerikalı N. R. F. Maier'ın eğildiğini belirtir (Duncker 1935: 20).

Problemin Yeniden Şekillendirilmesi

Tespit ettiği en kritik nokta, bir problemi anlamlı şekilde çözmeyi başaranların, problemi kendi zihinlerinde *yeniden şekillendirebilenler* olduğudur (s. 34-37). Burada, sorunun kişinin zihninde daha iyi formüle edilmesi ile çözüme varış süreci iç içe iki süreçtir. Problemin yeniden şekillendirilmesi sürecinde, sunulan verilerin ilk bakışta empoze ettikleri kimi gruplaşmalardan (ister görsel ister anlamsal) koparılıp taze bir bakışla farklı şekilde gruplanıp ayrıştırılmaları söz konusudur. Diğer bir deyişle, aynen Köhler gibi Duncker'a göre de, herhangi bir problem çözme faaliyetinde yine Geştalt kuramının en temel mekanizması (gruplaşma ve şekil-zemin ayrışması) yürürlüktedir ve bu süreçler hem yaşanan tıkanıklıkların hem çözümlerin bulunuşunun açıklamasını sunar.

Diğer yandan kimi problemler basittir ve hemen herkes tarafından çözülür. Bu problemlerin ortak yanı sunulanın, yine Duncker'ın problem çözme konusunda yaptığı tahliller ve bahsini ettiği mekanizmalardan yola çıkılarak, o tek eksik kısım dışında hemen hemen tamamlanmış oluşudur. Bir yapboz buna iyi bir örnektir. Büyük bir yapboz hayal edelim ve onun bir bölgesinde *bir parça hariç* hepsinin tamamlanmış olduğunu düşünelim. Burada o boşluğa girmesi gereken parça görsel olarak (Gibson'ın tabiriyle bir *affordance*, "sağlayıcılık" yaratarak) çözüm parçasını adeta "çağırır" ve kişi henüz yapboza yerleştirilmemiş parçalar arasında o çözüm parçasını yüksek

bir hedeflilikle arar ve yerleştirir; çözüm bulunmuştur. Nitekim Duncker kitabında Geştalt kuramının kapalılık (*closure*) ilkesinin de problem çözmede etkili bir mekanizma olduğuna dikkat çeker (aynen deminki yapboz örneğimizde görüldüğü gibi), ancak sürecin daha detaylı bir inceleme gerektirdiğini vurgular (s. 37).[11]

Duncker, daha karmaşık problemlerin yeniden şekillendirilmesi sürecinin ise genellikle tek seferde çözüme ulaşma biçiminde değil de, tekrar tekrar yeniden şekillendirmelerle adım adım çözüme varma biçiminde olduğunu söyler. Bu mükerrer süreç içinde de, hem verili olanın aşağıdan yukarı (*von unten her*) işlenmesi hem çözüm için gerek duyulanın yukarıdan aşağı (*von oben her)* işlenmesi söz konusudur (s. 43). Mesela deminki basit yapboz örneğimizi ele alalım: Bulunması gereken parçanın özgün özellikleri yapbozdaki o tek parçalık boşluktan doğar, yani aşağıdan yukarı bir süreç söz konusudur, öte yandan o şeklin yapbozun yerleştirilmemiş parçaları arasında bulunması yukarıdan aşağı, yani hedef imgeden hedef parçaya yönelik bir işlem sürecini barındırır.

Buluşsal Yöntem, Kestirme Yollar

Duncker kitabında farklı içgörü derecelerinden bahseder. Her içgörünün illaki tam teşekküllü bir içgörü olmadığını, kısmi içgörülerin de (ve elbette, rasgele davranışı doğuran tam teşekküllü içgörüsüzlüklerin de) söz konusu olabildiğini belirtir. Kısmi içgörülülük durumlarında genelde kimi kestirme yollardan veya ara buluşsal yöntemlerden (*heuristics*) faydalanıldığını belirtir. Örneğin, kendisine sunulan bir problem, bildiği başka bir problemle benzeşir ve kişi o

11. Karalyn Patterson'ın semantik demans hastalarında tespit ettiği ilginç bir durum vardır, hemen hepsi yapboz ve sudoku gibi oyunların tutkunudurlar. Geştalt kuramı bunu bize kapalılık ilkesiyle açıklayabilmektedir. Zihinlerindeki kavramların mânâlarını aşama aşama kaybeden ve dolayısıyla anlam dünyalarında giderek büyüyen boşluklarla başa çıkmak zorunda kalan bu kişiler en azından yapboz veya sudokularını yaparken kapalılık ihtiyaçlarını giderebilmektedir diye düşünebiliriz. Karalyn Patterson'ın bu hastaların özelliklerini inanılmaz bir duyarlılık ve derinlikle anlattığı "Beyond the Scores" başlıklı video şu adreste izlenebilir: www.youtube.com/watch?v=36itc_iY06M.

problemde başvurduğu yöntemi kullanır veya uyarlar. Burada da Geştalt kuramının iki önemli öğesini buluruz. Bunlardan biri benzeşimle ilgili olan "aynılık" ilkesidir çünkü seçilen buluşsal yöntemi o aynılık algısı çağırmıştır. Diğeri ise Geştalt kuramının fenomenal çevre dediği önermesidir, bu önermeye göre aynı problem bir kişide tetiklediği buluşsal yöntemi diğer bir kişide tetiklemeyebilir. Çünkü A kişisi için yeni problem ile çözümünü bildiği eski problemdeki "aynılık" B kişisi için söz konusu olmayabilir. Diğer bir deyişle, iki kişi aynı probleme bakar ama farklı şeyler görürler, hem algısal hem birikimsel farklılıklarından ötürü.

Düşünme Biçimleri: Analitik Okuma ve Sentez Yollu Okuma

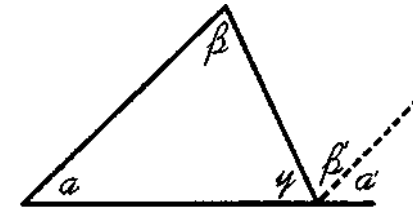
Bizlerin daha çok "düşünme" fiiliyle yan yana getirdiğimiz analitik ve sentezleme tanımlamasını Duncker "okuma" fiiliyle yan yana getirir. Hatta kullandığı tabir *ablesen*'dır (s. 59, 62), yani "önünde verili bir şeyden okuma"dır ve sezmeyi de anlam olarak barındırır. Üretken düşünmede, yani bir şeyin bir başka şeye dönüştürüldüğü tip düşünmede, ister matematikte, ister mantıkta ister bilimsel araştırmalarda olsun, *senteze dayalı içgörü* bir olmazsa olmazdır Duncker'a göre. Senteze dayalı içgörü ise, olaylara (1) yeni bakış açılarıyla (2) yeni yönelimlerle (örneğin parmaklıkların ötesindeki yiyeceğe ulaşmak için köpeğin farklı bir ara hedefe zıt yönde koşarak ulaşması), (3) yeni düzenlemelerle ve (4) bir *bütün* olarak bakabilmeyi kapsar (s. 62).

Senteze dayalı içgörü. Duncker, bu kavrama ilişkin bir örnek olarak matematiğin geçişlilik kuralını sunar. Eğer a > b ise ve b > c ise, a > c'dir. Burada önemli olan, her bir parçanın tek tek taşıdığı mutlak değerler değil onlar arasındaki *göreli* ve *bütünsel* ilişkidir. Buna karşın, örneğin tipik bir psikofizik deneyinde bir katılımcının P şiddetinde bir parlaklıkla P+x şiddetinde bir parlaklık arasında bir fark algılamazken P ile P+2x arasında fark algılaması tabii ki kendi içinde önemli bir bulgudur, ancak bu eylemde herhangi bir senteze

dayalı içgörü söz konusu değildir. Duncker'ın tabiriyle, katılımcı bu "mantıksızlık" karşısında şaşırsa da olsa olsa sinir sistemini bunun suçlusu olarak görür (s. 64). Burada, a > c'dekine benzer bir sentezlemeye yer yoktur. Sentezi tartıştığı bu bölümde Duncker ilginç bir önermede daha bulunur. Analiz, Kantiyen bir tahlil ve mantık silsilesi içerirken, Duncker'a göre sentez, doğrudan dıştaki uyaranların görünümünden doğar. Bunun da Husserl'in fenomenolojisiyle uyumlu olduğunu belirtir (s. 65). Bugünden baktığımızda bunun James J. Gibson'ın doğrudan algı önermesiyle de uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

Duncker'a göre bu *sentezi doğrudan görme/sezme becerisi* hem genellik hem de güvenilirlik vasfını taşır. Bunu çok güzel bir örnekle anlatır. Bir uzam içinde bir ev, bir ağaç ve bir insanı gördüğümüzde ânında evin ağaçtan, ağacın insandan büyük olduğunu kavrarız. Ama daha da ilginci, bunun ardından bir vazo, bir hokka (mürekkep şişesi) ve bir silgiye baktığımızda yine ânında, doğrudan, demin gördüğümüz ilişkiselliği (vazo > hokka > silgi) deneyimleriz (s. 66). Bu tarz sentezler kimi zaman, deminki örnekteki gibi, kolaydır, herkesçe erişilirdir, kimi zaman ise daha zordur. Örneğin, herhangi bir üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olması nasıl "bilinir"? Burada kritik olan şey, katılımcıya bir üçgen sunulduğunda o üçgenle kısıtlanmış kalmayıp onu yeniden yapılandırarak, belki yeni uzantılar ekleyip ona yepyeni bir açıdan, bir istikametten bakabilmesidir (Şekil 10). Bunu başardığı an sorunun cevabı zaten uyarandan doğrudan "okunabilecektir".[12]

12. Bu, Platon'un Menon diyaloglarında Sokrates'in bir köleye bir geometri problemini soru cevap yoluyla çözdürmesini hatırlatır. Sokrates önce bir kare çizer ve ardından köleye, iki misli büyüklükte bir kare için her bir kenarı kaç misli uzatmak gerektiğini sorar. Köle ilk önce iki misli der, Sokrates kölenin cevabını çizer ve bu çizim yoluyla ona cevabının yanlışlığını görünür kılar. Bu yöntemi kullana kullana Sokrates, adım adım, köleye herhangi soyut bir geometri bilgisi öğretmeden onun doğru cevabı bulmasını sağlar. Ancak burada önemli bir fark vardır. Platon'a göre bu bilgi doğuştan herkese verilmiştir, oysa Geştalt kuramcılarına göre bu bilgi zaten doğrudan *uzamda* mevcuttur ve zihinlerimizin sahip olduğu "doğrudan algı" becerisiyle keşfedilebilirdir, eğer örneğin, sunulan geometrik sorun doğru şekilde yeniden yapılandırılırsa. Bu iki bakışın bir anlamda aynı yere varıyor olması

Şekil 10 Duncker 1935: 67.

Matematikteki örnekte söz konusu olan, mevcut ve değişmez bir hakikat iken, Duncker'a göre benzer bir doğrudan sentezi gündelik hayatta da görürüz. Örneğin bir oda düşünelim der. Odanın bir ucunda bir soba, sobanın tam karşısında kapı ve kapının hemen yanında bir komodin vardır. Bu durumda, sobadan kapıya her yürüyüşünde, kişi gayriihtiyari komodinin çok yakınından geçecektir. Bu da bir doğrudan kavrayıştır ve bütünsel bir algıdır, bu şekliyle de bir tip sentezdir Duncker'a göre. Doğal olarak buradaki, geometri örneğindeki gibi mutlak, değişmez bir konumlanış değildir. Odada eşyalar hasbelkader bu şekilde düzenlendiği için bedenin uzamsal ilişkilenişi böyledir (s. 68).[13]

Öğrenme ve Kısmi İçgörü

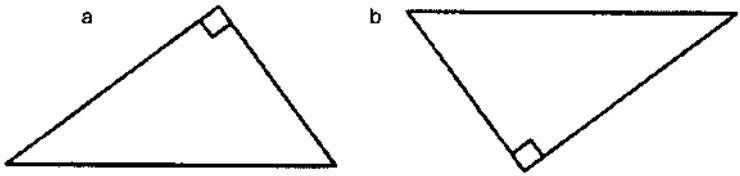
Duncker (s. 75), öğrenme sürecinde canlının, *değişmezlik vasfına sahip ilişkiler* ile öyle olmayanları ayırt edebilmesi gerektiğini belirtir. Örneğin, kimi etkilerle tepkiler arasında belirli bir istikrar varsa burada değişmezlik vasfına sahip bir ilişki söz konusudur. Öte yandan uzam-zamanın içindeki bir ilişkiler örüntüsü, illaki her şeyiyle anlaşılmış olmak zorunda değildir. Duncker'ın buna ilişkin verdiği örnek tıptandır. Gerçekten de hem o dönem hem halen tıptaki

---

da kendi başına ilginçtir (çünkü aslında Sokrates'in de yaptığı, Platon'un yorumuyla "kölenin, her insanın aslında sahip olduğu unutulmuş kadim bir bilgiyi hatırlamasını sağlamak"tan çok, kölenin verdiği her yanlış cevabı görselleştirerek onun adım adım sorunu doğru yapılandırmasını sağlamaktır).

13. İnsanlar mekânlarındaki eşyaların yerlerini uzun yıllar sonra değiştirdiğinde sıkça sağa sola çarpar çünkü hâlâ sentezlenmiş eski zihin haritasıyla hareket ederler.

birçok uygulama "işler" ancak gerçek anlamda tam olarak hangi çoklu etkileşimlerle işlediği meçhuldur. Onun için örneğin ilaçların yan etkileri ancak kullanıldıkça tespit edilir, hatta etkili olduğu düşünülen kimi ilaçlar yıllar sonra piyasadan kalkar çünkü aslında etkili olmadıkları anlaşılmıştır.[14] Bu etkiler baştan bilin(e)mez çünkü bedene giren ilacın o karmaşık sistemle nasıl etkileşeceği bilinmemektedir. Değişmez olanın keşfi ise çokça değişmez *ilişkilerin* keşfidir. Duncker burada da, ilk olarak felsefeci Christian von Ehrenfels tarafından ortaya atılan *Gestaltqualität* (Geştalt özelliği) kavramına atıfta bulunur. Nasıl ki Şekil 11a'daki üçgen tepetaklak edildiğinde (Şekil 11b) halen aynı üçgendir çünkü kenarlar arasındaki ilişki sabittir, benzer biçimde doğada da bu tarz değişmez kalan "iç ilişkiler" vardır.

Şekil 11a-b Kaynak: Wikimedia Commons.

Buradaki en önemli soru, saydamlıktan yoksun bir problem karşısında öğrenmenin nasıl gerçekleşeceğidir. Duncker, Huang'ın 1931 yılındaki bir çalışmasından örnek verir (s. 76). Farklı yaşlardaki çocuklar çeşitli küçük nesnelerin suyla dolu bir kaba konmasını izler. Nesnelerin metal olanları batar, olmayanları batmaz. Çalışmanın kritik kısmında çocuğun gözü önünde metal bir iğne, batmayacak şekilde suya konur ("yüzen iğne deneyi"). Çocuk şaşırır ve kendisine iğnenin neden batmadığı sorulduğunda bu saydamlıktan yoksun durum karşısında kendince nedenler bulmaya çalışır. Bu noktada bir

14. Bkz. Daniel R. George ve Peter J. Whitehouse, "Alzheimer's, Inc.: When a Hypothesis Becomes Too Big to Fail", *Scientific American*, 25 Ağustos 2021, https://www.scientificamerican.com/article/alzheimers-inc-when-a-hypothesis-becomes-too-big-to-fail/.

grup çocuk iğnenin hep yüzeyde kalacak şekilde suya konuşunu izler, diğer bir grup ise bazen batacak bazen batmayacak şekildeki konuşuna tanık olur.[15] Duncker, ikinci gruptaki çocukların iki gösterim arasındaki en masum farkı bile bir anda nasıl iğnenin batması veya batmamasının nedeni olarak görebildiğine dair hayretini dile getirir.

Bir başka örneği Köhler'in bir çalışmasından verir (s. 77). Şempanzelere farklı koyulukta iki gri peçete ve her birinin üstüne konmuş yiyecek sunulur. Öğrenmeleri gereken şey, her sunuluşta, daha açık renkli olan peçetedeki yiyeceği yemektir. Peçetelerin koyulukları sürekli değişir ancak değişmeyen, onlardan birinin hep diğerinden daha açık renkli oluşudur. Şempanzelerin denemeden denemeye yaptıkları hatalı seçimleri gösteren grafik ilk başlarda inişli çıkışlı giderken, denemelerin birinde birden hata sayısı esaslı bir düşüş gösterir. İşte bu an, "içgörü" ânıdır ve öğrenme ortamının muğlaklığına rağmen bu olay gerçekleşebilmiştir çünkü keşfi zor da olsa değişmez bir şey mevcuttur, o da nispeten daha açık renkli olan peçetenin seçilmesidir.

Doğanın barındırdığı neden-sonuç ilişkileri. Duncker'a göre doğadaki neden-sonuç ilişkilerinin ortak bir yönü, Geştalt kuramının yakınlık ilkesini barındırmalarıdır (s. 78-82). Bunun ise iki farklı tezahürü olduğundan bahseder. Biri fenomenaldir, örneğin bir el elektrik düğmesine basar ve ışık söner. Bunu gözlemleyen canlı bir müddet sonra düğmeye basma hareketiyle ışığın sönmesi arasında nedensel bir ilişki kurar. Diğeri ise daha doğrudandır, örneğin birinin eliyle tahtaya vurmasıyla ortaya çıkan vuruş sesi. Bunu gözlemleyen canlı bu ikisi arasında yine bir nedensel ilişki kurar, üstelik bu sefer, etki ile tepki, önceki örneğe göre çok daha doğrudan bir ilişkiye sahiptir (elin tahtaya değme ânı ile sesin elin değdiği noktadan gelişi). Her ikisinde ortak olan ise, neden-sonuç olarak algılananın peş peşe zuhur etmesidir. Belki bundandır ki insan olarak bizler yapılan bir hareketin uzun soluklu etkisini o harekete bağlamakta zorlanırız. Doğaya yapılan herhangi bir müdahalenin binbir çeşit etkisinin, he-

15. Yüzen iğne deneylerinde iğnenin suya batıp batmaması farklı suya konuş biçimleriyle sağlanır.

men değil, ancak adım adım ve zamana yayılarak ortaya çıkmasından dolayı o bağ birçok kişi tarafından bir türlü kavranamaz. Örneğin iklim krizinin ancak onyıllar sonra, etkileri giderek daha barizleşip sayısallaştırılabildikten, yani daha görünür kılındıktan sonra anlaşılmış olması buna bağlanabilir.

İçgüdüsel davranışların yardımıyla sorunları çözme. Duncker (s. 83-85) bu başlık altında bebeklerden örnek verir. Bebeklerin her şeyi tutmaya çalışmaları ve onları sağa sola savurup fırlatmaları veya farklı nesnelere vurmaları önemli bir içgüdüsel davranıştır. Bu davranış adım adım araç kullanımını öğrenmek, keşfetmek için bir olmazsa olmazdır. Duncker (s. 86), içgüdüsel davranışlarda türler arasındaki farklılıklara da işaret eder. Kargalar için, örneğin, ulaşmak istedikleri yiyeceklerin önündeki çalı çırpı gibi engelleri kaldırmak kolayken, Köhler'in bulgularına dayanarak şempanzelerin bunda zorlandığına dikkat çeker. Kargaların buradaki başarısını ise onların içgüdüsel "yiyecek saklama" yetisiyle ilişkilendirir.

Arama-Bulma

Bu konuya ilişkin de Duncker'ın keskin gözlemleri vardır (s. 89-90). Örneğin herhangi bir kalem aradığımızda (1) onu bulabileceğimizi düşündüğümüz bir alanda ararız, yani arama sahasını belirleriz, (2) ararken gözlerimiz "kalem gibi" bir şeklin taramasını yapar, dolayısıyla saha taranırken o imgeye uymayan nesneler görünmez bile, benzeşenlere ise gözümüz takılır ve nihayet, eğer diyelim masada bir kalem varsa, aranan ile bulunan arasında bir "rezonans" oluşur; kalem bulunmuştur.

Bazen ise arananın imgesi mevcut değildir, bir türlü akla gelmeyen bir sözcükte olabildiği gibi. Bir örnek düşünelim: Bir arkadaşımıza bir şey anlatırken "gerçi çok da matah biri değildir" demek isteriz ancak aklımızdaki bağlaç "gerçi" değildir, oraya daha güzel uyacak bir sözcüktür. Sözcük aklımıza gelmez ama biliriz ki "gerçi" gibi iki heceli değil tek hecelidir o aradığımız sözcük. Hatta flu bir ses akışı da vardır (daha uzun sözcüklerde hatta *akış ritmi*) ama öyle fludur ki o da çok yardımcı olmaz. Derken bir müddet sonra birden

aklımıza gelir, aradığımız sözcük "hoş"tur. Buradaki "flu imge" ilginç bir durumdur, özellikle kimi işitsel ipuçları taşıması itibariyle. Bu, "dilimin ucunda" fenomeniyle karıştırılmamalıdır çünkü bu örnekte aranan sözcük dilin ucunda değildir, hatta o boşluğa girecek sözcük hakkında aslında o kadar yetersiz bilgi vardır ki asla bulamayacağımızı düşünürüz. Buradaki arama-bulma, bildiğimiz bir kalemi arayıp bulmaktan farklıdır. Ama genel süreç yine de benzerdir; tek fark, arananın yalnızca *tanınması* (kalem) ile arananın *hatırlanması* ("hoş" sözcüğü) arasındaki farktır.

Diğer yandan "dilimin ucunda" olgusuna dair Duncker güzel bir örnek sunar (s. 101). Diyelim ki bir kişi, *Zamanımızın Bir Kahramanı* romanının yazarı kimdir sorusunun cevabını hatırlamaz ama isminin üç heceli olduğunu ve "ov" ile bittiğini bilir. Doğru cevap hakikaten de Lermontov'dur. 1960'larda Amerikan eksenli psikoloji bu tarz üstbilişsel olguları kaale alıp deneyler yapmaya başladığında, katılımcılara örneğin yalnızca (belki zaman kıtlığından?), bir bilgi sorusunun cevabını bilip bilmediklerini söylemeleri, şayet bilmediklerini söylerlerse sözcüğü, diyelim 7'li likert ölçeğinde, bir tanıma testinde bulabilme olasılıklarını belirtmeleri istenir. Dolayısıyla çok basit iki sayısallaştırma vardır: (1) bilip bilmeme, (2) kesinlikle tanırım-kesinlikle tanıyamam yelpazesinde bir derecelendirme. Geştalt kuramından yola çıkan biri ise bu tarz bir deneyde katılımcıya mutlaka o sözcüğü nasıl aradığını, hangi ipuçlarına sahip olduğunu ve benzeri ek sorular sorar. Ve doğal olarak bunlar katılımcıdan katılımcıya değişecektir, bu farklılıklar ise onların cevabı bulma sürelerini etkileyecek bir unsur olacaktır. Katılımcıya etkin, düşünen, merak eden bir canlı olarak değil, hızlı veri sunan biri olarak bakan bir araştırma perspektifinde bu tarz incelemeler ne yazık ki ıskalanmaktadır.

İmge İnşası

Doğal olarak problem çözmede, imge oluşturma yetisi kritiktir. Bunlar illaki bilindik, deneyimlenmiş imgeler olmak zorunda değildir. Duncker'ın örneğini verecek olursak, "Masanın üstünde, gagasında

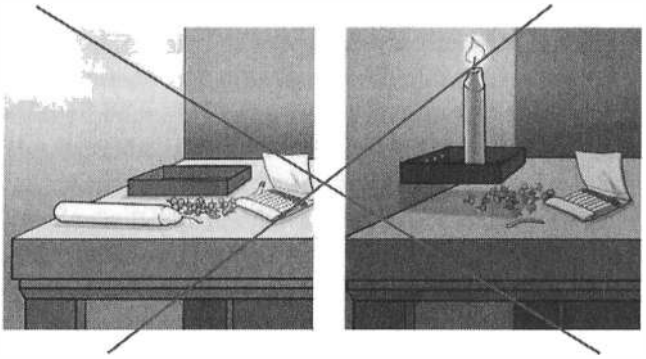
purosu, sarı bir karga hayal et" dendiğinde insanlar genelde bunu rahatlıkla yapar (s. 94). Yepyeni imgeleri hayal etme yetisinin, yaratıcı düşünme için en kritik öğelerden olduğunu düşünebiliriz. Bunun güzel bir örneğini, bir sonraki bölümde bahsini edeceğimiz, matematik alanının en prestijli ödülü olan Fields Madalyası sahibi Maryam Mirzakhani'de görebiliriz.

Duncker'ın Deneylerinden Bir Örnek: Kutu Problemi

Duncker'ın, problem çözme alanında Amerikan psikolojisine en çok etki eden çalışması, "kutu problemi"dir (s. 104-20). Problem şu şekilde kurgulanır: Katılımcıya, görsel deneyler için kapıya, göz hizasında üç tane mumun monte edilmesi gerektiği söylenir. Odada bir masanın üstünde karman çorman duran birçok küçük mandal, kâğıt parçaları, iplikler, kurşunkalemler, kül tablaları, tahta parçaları, alüminyum kâğıdı, boru kelepçeleri ve eskimiş cihaz parçaları gibi "ıvır zıvır" bulunur. Bir de aralara serpiştirilmiş raptiyeler ve farklı şekillerde konumlanmış, birbirinden şekil ve renk olarak hafif farklı, üç küçük kibrit kutusu benzeri karton kutucuk vardır. Katılımcıya, masadaki nesneleri istediği gibi kullanabileceği söylenir ve problemi çözmeye çalışırken yaptığı her şeyi, niçin öyle yaptığını, neleri düşündüğünü, neyi tasarladığını anlata anlata yapması istenir.

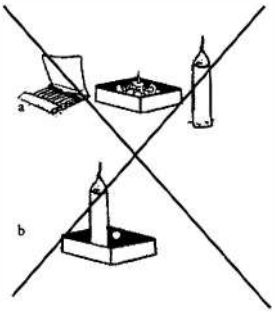
Deneyin değişkenlerine geçmeden önce bu deneyin İngilizce kaynaklarda "mum problemi" olarak geçtiğini, düzeneğin zihinde daha kolay canlandırılması için talihsizce oluşturulan görsellerin (Şekil 12a ve 12b) ise bu düzeneği hiçbir şekilde yansıtmadığını, meselenin en kritik özünü tümüyle ıskaladığını belirtmek gerekir. Daha da kötüsü, kimi makalelerde ve hatta kitaplarda düzeneğin o resme uygun olarak anlatıldığını görüyoruz (örneğin Ashby, Isen ve Turken 1999; Halpern 2013; Isen, Daubman ve Nowicki 1987; Lubarsky ve Thomas 2020). Hatta kimi makalelerin *odağı* Duncker'ın "mum problemi" olmasına rağmen problem eksik ve dolayısıyla yanlış aktarılmıştır (örneğin Glucksberg ve Weisberg 1966; Weisberg ve Suls 1973; bkz. Şekil 12c ve 12d). Oysa burada Almanca aslından okuyup

a

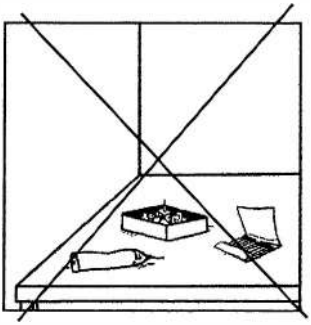
Şekil 12a Kaynak: http//2012e.igem.org/Team:Arizona_State_E/Candle.

b

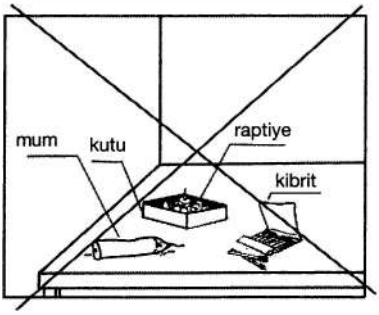

Şekil 12b Kaynak: Wikimedia Commons.

c

Şekil 12c Weisberg ve Suls 1973: 256.

d

Şekil 12d Weisberg ve Suls 1966: 660.

aktardığımız bu kapsamlı çalışma, sadece on yıllık bir gecikmeyle 1945 yılında *Psychological Monograph*'ta Lynne S. Lees'in tercümesiyle eksiksiz olarak İngilizceye aktarılmıştır. Sanırım günümüzde ancak orijinal Almanca makaleyi veya 1945 tarihli İngilizce tercümesini okumuş olan problem çözme ve yaratıcılık uzmanları bu çalışmanın aslında ne yaptığının farkındadır. Karl Duncker'ın meşhur kutu/mum probleminin İngilizce bilimsel literatürde uğradığı bozulmanın incelenmesi bile başlı başına ilginç bir çalışma olurdu herhalde.

Duncker'ın kullandığı düzenekte, sorunu çözebilecek kritik nesneler (üç kibrit kutusu ve raptiyeler) o karışık düzen içinde, masanın üstünde göze batmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Öte yandan can alıcı manipülasyon, Köhler'in çalışmasındaki ağaca "bağlı" duran ağaç dalına benzerdir. Hatırlayacak olursak, Köhler'in bir düzeneğinde, şempanzenin kafesin uzağında eliyle erişemediği muzu kendine doğru çekmek için sopaya benzer uzunca bir şeye ihtiyacı vardır ancak görünürde o uzunlukta bir nesne yoktur. Bu durum çözümsüzdür, ta ki ağaca bakılıp ağaçtaki bir dalın artık ağacın ayrılmaz bir parçası olarak değil, ağaçtan ayrıştırılabilen (koparılabilen) ve ardından sopa gibi kullanılabilen bir nesne olduğu keşfedilene kadar. Bu tarz yapısal "bağlanmışlık"[16] yanında, işleve dayalı "bağlanmışlık" lar da vardır. Bir cetvelin birincil, en belirgin ve "uğruna geliştirildiği" işlevi uzunluk ölçmek iken o cetvelin pekâlâ bir ritim enstrümanı olarak kullanılabilmesi buna örnektir. Duncker deney serisinde bu işlevsel bağlanmışlık ve onun doğurabileceği fiksasyona odaklanır.

Deneylerde sırasıyla beş farklı problem sunulur. Esas değişken, kritik nesnenin işlevsel bağlanmışlığını pekiştirecek bir düzeneğin

16. Duncker'ın kullandığı sözcük *Gebundenheit*'tır. Bu sözcük "bağlanmış olmak" gibi bir anlam taşır ama bir yandan da belirli bir şeye "tutsak" olma anlamını ve buna akraba anlamları taşır. Bu sözcük de hem İngilizceye hem Türkçeye tercüme edilmesi zor bir sözcüktür. Çok tatmin olmaksızın "bağlanmışlık" sözcüğünde karar kılsam da, sanki "rabıta"dan türetilmiş "merbutiyet" sözcüğü Almanca sözcüğe çok daha yakın düşer, ancak günümüzde bu sözcüğü anlayabilecek kişi de pek kalmadı.

olması veya olmamasıdır. Örneğin burada, Duncker'ın en yaygın atıf yapılan problemi olduğu için odağımıza aldığımız kutu probleminde katılımcıların yarısına verilen kibrit kutusu benzeri kutuların her birinin içi doludur. Birinin içinde monte edilmesi istenen küçük ince mumlardan vardır, diğerinin içinde yine çözüm için kritik nesne olan raptiyeler, üçüncüsünün içinde ise kibritler vardır. Bu koşul, bağlanmışlığın pekiştirildiği koşuldur (pB) çünkü kutuların asıl bilinen "bir şeyi içinde barındırma" işlevi görünür kılınmıştır. Katılımcıların diğer yarısı içinse kutuların içleri boştur, söz konusu nesneler masada serbestçe serpiştirilmiş olarak durmaktadır (¬pB). Kritik soru, birinci gruptakilerin çözüme varma konusunda ikinci gruba göre daha çok zorlanıp zorlanmayacaklarıdır. Aynı iki tip koşul diğer dört problem için de uygulanmıştır.[17] Deneyin tasarımına göre katılımcıların yarısı, problem 1 (pB), problem 2 (¬pB), problem 3 (pB), problem 4 (¬pB), problem 5 (pB) şeklindeki dönüşümlü diziyle test edilirken, diğer yarısı problem 1 (¬pB), problem 2 (pB), problem 3 (¬pB), problem 4 (pB), problem 5 (¬pB) dizisiyle test edilir. Ana bağımlı değişken çözülen problem sayısıdır. Eğer katılımcı üç dakika içinde bir çözüm üretememiş ve artık isteksiz ve fikir üretmez hale gelmişse bir sonraki probleme geçilir. Deneyin bulguları Tablo 1'deki gibidir.

Çalışmada nicel verilerin yanı sıra nitel veriler de toplanır. Katılımcıların söyledikleri, tezleri destekler cinsten olur: Pekiştirilmiş bağlanmışlık içinde olan nesneye/nesnelere ilişkin, örneğin deney yürütücüsünün deney bitiminde "Neden kutuları mum altlığı olarak kullanmayı düşünmediniz?" sorusuna "Ama o raptiyelerin kutusuydu" benzeri cevaplar alınır. Yani bir tip işlev sabitliği görülür. Sonuç olarak pekiştirilmiş bir bağlanmışlık düzeneğinde katılımcıların başarı oranı, pekiştirilmemiş düzeneğe göre yaklaşık yüzde 40 daha düşüktür.

Bir başka deneyde kutucukların içine bu sefer kritik çözüm öğe-

17. Hem yer darlığından hem de kutu problemi Duncker'ın deney mantığını aktarmak için yeterli bir örnek olduğundan diğer dört problem tasvir edilmeyecektir. Ancak problemler arası varyasyonu görünür kılmak adına bu diğer problemlerin de özet verilerini beraberinde sunduk.

	Görevler	Katılımcı sayısı	Çözülen problem sayısı	% olarak çözülen problem sayısı
⌐pB	1. Delici problemi	10	10	100
	2. Kutu problemi	7	7	100
	3. Pense problemi	15	15	100
	4. Ağırlık problemi	12	12	100
	5. Ataş problemi	7	6	87,5
	Aritmetik Ortalama:	–	–	*97,1*

	Görevler	Katılımcı sayısı	Çözülen problem sayısı	% olarak çözülen problem sayısı
pB	1. Delici problemi	14	10	71,4
	2. Kutu problemi	7	3	42,9
	3. Pense problemi	9	4	44,4
	4. Ağırlık problemi	12	9	75,0
	5. Ataş problemi	7	4	57,1
	Aritmetik Ortalama:	–	–	*58,2*

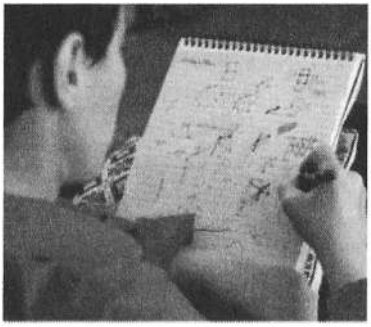
Tablo 1 Duncker'ın 1935 tarihli çalışmasının sonuçları (s. 106).

leri yerine düğmeler ve benzeri alakasız objeler konur. Bu durumda katılımcıların çözüme ulaşmada daha da zorlandığı gözlemlenir. Bunun olası nedenini Duncker, kritik öğelerin (mum ve raptiyeler) araçsal olan öğeden (kutular) uzak kalmış olmalarına bağlar. Kutuların içinde mumlar, raptiyeler ve kibritler olduğunda, katılımcılar onlarla oynarken "kutunun" yakınlığının da yardımıyla bir ilişki hissiyatının doğabildiğinden bahseder. Katılımcı sesli düşünürken "Aa, mumu kutunun zeminine yerleştirebilirim ve bu haliyle kapıya raptiyeleyebilirim" içgörüsünün, rasgele yapılan davranışlar esnasında belirebildiği gözlemlenir. Öte yandan, kutuların içi boş olduğunda "muhafaza etme" işlevi daha az görünür, boş zemin hali ise daha görünürdür ve bundan dolayı bu pekiştirilmemiş bağlanmışlık koşulunda çözüme ulaşmak kolaylaşır.

Özetle, bu deneylerde Duncker, aynen Köhler'in şempanzelerle yürüttüğü çalışmalardaki gibi, problemlerin görsel yerleştirmelerinin çok kritik olduğuna dikkat çeker. Duncker, kullandığı farklı farklı problemlerin pekiştirilmiş ve pekiştirilmemiş bağlanmışlık koşulları arasındaki başarı oranlarına da bakar ve neden kimi problemlerde pekiştirilmiş koşulların çok daha kötü performansa yol açtığını yine ilginç görsel analizlerle anlamlandırmaya koyulur. Bunun yanı sıra asıl işleviyle değil farklı bir işlevle kullanılması gereken bir nesnenin, o yeni işlev için bir de "deforme edilmesi" gerekiyorsa (örneğin, ataş probleminde ataşın bükülüp kanca haline getirilmesi) bunun ek bir zorluğa yol açtığını belirtir. Keza bir nesnenin birden fazla işlevle kullanım sıklığı da kritik bir faktördür. Kimi nesneler gündelik hayat içinde yalnızca tek bir işlevle kullanılırken kimileri birden fazla işlevle kullanılır, bu da bağlanmışlık derecesini etkileyecek bir faktördür. Yukarıdaki cetvel örneğimizi ele alırsak, bir cetvel, asıl işlevi olan uzunluk ölçmenin yanı sıra örneğin birine vurmak üzere bir sopa olarak da kullanılageliyorsa bu, cetvelin bir ritim aleti olarak kullanılmasını da kolaylaştıracaktır.[18]

18. Günümüzde çocuklara sunulan oyuncakların (örneğin oyuncak arabaların ve sanal oyunların) giderek daha kusursuz, hakiki olana daha yakın hatta ondan neredeyse ayırt edilemez olmalarının aslında ne kadar talihsiz olduğunu görmek mümkün. Bu durum şu soruyu doğuruyor: Söz konusu gerçeklik yönelimi çocuğun bir şeyi ona çok da benzemeyen başka bir şey yerine hayal etme yetisini köreltebilir mi? Keza her işlev için özel bir aletin geliştirilip pazarlanmasının da nesneleri farklı işlevlerde kullanma yaratıcılığını aslında öldüren bir şey olduğunu düşünebiliriz.

Bir Matematikçinin Zihni:
Maryam Mirzakhani (1977-2017)

Maryam Mirzakhani

Geştalt kuramcılarının "üretken düşünme"ye dair söyledikleri insana, yaratıcı, kalıpları kırıp dışına taşabilen zihinleri anımsatıyor. Nitekim Wertheimer da 1945 tarihli *Üretken Düşünme* kitabında üç kişinin düşünme biçimini tahlil eder: Gauss, Galileo ve dostu Einstein. Bu vesileyle, 2014 yılında Riemann yüzeylerinin dinamiği ve geometrisi üzerine yaptığı çalışmalarıyla matematik alanının en prestijli ödülü Fields Madalyası'nı alan[19] ve talihsiz bir şekilde 2017 yılında meme kanserinden ölen İranlı matematikçi Maryam Mirzakhani'nin bahsini etmek isterim. Günün birinde Geştalt kuramını kavramış ve düşünme üzerine çalışan bir bilimcinin Mirzakhani'nin yaratıcı düşünme tarzının analizini yapmasını dilerim. Beni bu bölümü eklemeye iten, Mirzakhani hakkında yakın zamanda çıkan *Secrets of the Surface: The Vision of Maryam Mirzakhani* (Yüzeyin Sırları: Maryam Mirzakhani'nin İmgelemi)[20] isimli bir belgesel film oldu. Belgeselde genç matematikçinin okul arkadaşları, meslektaşları ve doktora öğrencileri, onun çözmeye çalıştığı problemlerle ne şekilde ilişki kurduğunu, ne gibi yeniden yapılandırmalarla çözümlere ulaştı-

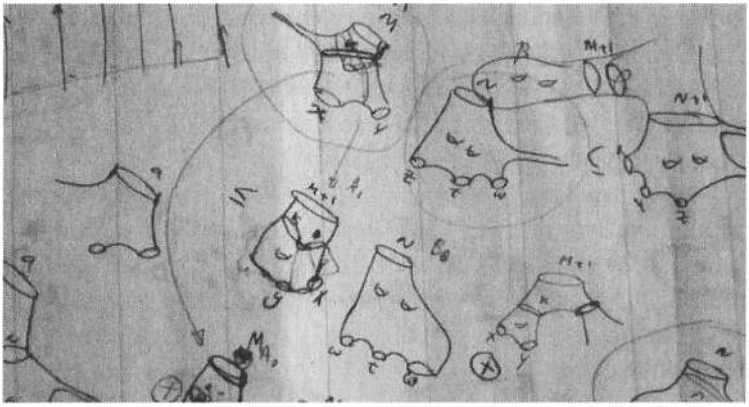
19. Maryam Mirzakhanı bu ödülü alan ilk kadın matematikçidir aynı zamanda.
20. vimeo.com/ondemand/secretsmathfilmsubs.

ğını anlatır. Dinlerken bana çarpıcı gelen ve yukarıda bahsettiğimiz Geştalt kuramıyla çok güçlü bir şekilde örtüştüğünü düşündüğüm kısımlardan örnekler sıralamak isterim. Doğal olarak amaç, matematikçilerin çok daha iyi bileceği ve kavrayacağı düşünce içeriklerinden çok düşünme *biçimine* odaklanmaktır.

Mirzakhani bir problem üzerine düşünürken meslektaşı ona "Ne yaptığını biliyor musun?" diye sorar, Mirzakhani "Yok, bilmiyorum," der. Matematik ve fizik öğretmeni olan arkadaşı Mahshid Pourmand, "Düşünüyordu ve hiçbir yere varamıyordu," ifadesini kullanır. Bu tarz tıkanıklıklarda birçok kişi arayışı sonlandırırken, çözümü bulma umudunu veya inadını kaybetmemiş bir kişinin zihni ilginç bir şekilde arayışa devam eder. Derken bir gün çözüm belirir, belki de en beklenmedik anda ve yerde. Mirzakhani'ye ilişkin bir doktora öğrencisinin söylediği şu sözler önemlidir: "Maryam bütün bu farklı farklı alanların etkilerini görürdü. O alanların çıktılarını anlamak yerine, onların hepsinin birbiriyle ilişkilenişine odaklanırdı."

Belki de Geştalt kuramı açısından en güzel tarifi Maryam Mirzakhani'nin Harvard Üniversitesi'nden bir profesör meslektaşı dile getirir: "Öylesine gelişkin matematiksel hikâyeler tarif etmeye başlardı ki bu anlatılar neredeyse bilimkurgu gibiydi. Bir nevi, keşfedilecek olan teorinin *şeklini* önceden zihninde canlandırmaya çalışırdı."

Maryam Mirzakhani'nin Şekil 13'teki çizimlerine baktığımızda burada adeta nasıl bir zihin ve düşünme biçiminin olduğuna dair ipuçlarını görmek mümkün. Belki günün birinde anaakım düşünme psikolojisi, bu tarz kalıp dışı, yaratıcı, dâhi zihinlerin düşünme biçimlerini onların yazı-çizileri üzerinden ele almayı akıl eder. Sanırım bilişsel psikoloji bu tarz bir çalışma yöntemine eğilirse şu âna kadar yaratıcılık konusunda bulunanlardan çok daha heyecan verici bulgulara ulaşacaktır. Ne de olsa "Bir tuğlayı kaç farklı işlevle kullanabilirsiniz?" gibi sorularla insanların yaratıcılığının ölçülebildiğini düşünmek hayli dar bir bakıştır. Bu bakış darlığının ana nedeni ise kuramsızlıktır; ne de olsa ampirist bakışın açıklamakta en zorlandığı konu yaratıcılıktır. Belki bundan dolayıdır ki bu konu hâlâ anaakım psikolojinin merkezi konuları arasına bir türlü yerleşememiştir. Bu da yine üstünde düşünmeye değer bir ilginçliktir. Umarız

Şekil 13 Kaynak: https://vimeo.com/ondemand/secretsmathfilmsubs.

bu durum tez zamanda değişir ve günün birinde, bildiğimiz kadarıyla insana özel olan yaratıcı düşünme denen muazzam yetinin tam ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını anlarız.

Düşünmede Geştalt: Kısa Bir Değerlendirme

İster şempanzede, ister sıradan deney katılımcılarında, ister "dâhi" diyebileceğimiz kişilerde olsun, üretken düşünmede ortak olan şeyin, verili olanı yeniden yapılandırabilmek olduğunu görüyoruz. Geştalt kuramı, bu yeniden yapılandırmanın, kuramın özünü teşkil eden gruplaşma ve ayrışmayla ilgili bir durum olduğunu vurgular. Dolayısıyla Geştalt kuramının gözlükleriyle baktığımızda yaratıcılık ve üretken düşünme, verili olarak ayrılmaz olanı ayırabilmek ve verili olarak ayrı olanı, sezilen veya kavranan ortak bir benzerlik/aynılık hali üzerinden gruplayabilmek, birlikte bir bütün olarak düşünüp problemin çözümüne varmaktır. Bazen şeyleri rasgele karıştırmak bütünün "anlamını" değiştirmeye yarar; örneğin, daha önce fark edilmeyen "zemin" objelerini "şekil" konumuna getirerek ve/ya öncesinde "şekil" olarak göze batan belirgin ancak çözümü engelleyen objeleri "zemin"e iterek.

Bugünün Geştaltı

BU ALTBÖLÜMDE ana başlıklar halinde Geştalt kuramının bugünün bilimsel arayışlarının neresinde yer aldığına veya alabileceğine değineceğiz.

Bilişsel Psikoloji

Geştalt kuramının doğduğu "pınar" algı alanıdır. Bu alanda, örneğin renk algısının nasıl ortaya çıktığını ve tekil, çok basit kimi şekil algılarının (kenar, köşe, yatay çizgi, dikey çizgi gibi) beynin hangi bölgesinde gerçekleştiğini iyi kötü bilsek de, daha karmaşık şekillerin algısına dair bilgiler hâlâ çok eksiktir. Bu alanda hummalı bilimsel uğraşlar mevcut olsa da, bunların çoğu bulgularını "parçadan entegrasyon yoluyla bütüne varma" bakışı içinde ele alır. Makalelerinde Geştalt ifadesini kullananlar dahi (örneğin, Geştalt kuramının yüzüncü yılı nedeniyle 2012 yılında Wagemans, Elder, Kubovy ve diğerleri ile Wagemans, Felder, Gepshtein ve diğerlerinin kaleme aldığı makalelerde aktarılan güncel çalışmaların büyük çoğunluğu bu gruba girer) en fazla küçük gruplaşmalara ve şekil-zemin ilişkisine dair kimi dar kapsamlı beyin mekanizmaları ve modelleri önerir. Bu arada hepsi, kuramın fenomenal tarafını görmezden gelir veya "kesip atar".[21] Ayrıca Geştalt kuramına dair güncel veriler sunan çalışmalar

21. Fenomenal taraflarıyla ilgilenmese de (dolayısıyla *psikolojik* bir bakış sunmasa da) Geştalt algısı bakımından ilginç önermeler Sayım, Westheimer ve Herzog'da (2010) ve von Gioi, Delon ve Morel'de (2012) bulunabilir. Daha önemlisi, öğreniyoruz ki yapay öğrenme çalışmalarında bile artık modele neyi niçin yaptığı "soruluyormuş" (Aykut Erdem, kişisel iletişim, 2021). Durum buyken deneysel psikolojinin, katılımcılarına neyi niçin yaptıklarını hemen hiç sormaması iyice tuhaf kaçmaktadır.

ve derlemeler, kuramın algıya dair kimi önermeleriyle ilişkilidir, onun diğer zihinsel süreçlere dair önermelerine değinilmez bile. Daha önce de dediğimiz gibi, psikoloji camiası genelde, Geştalt kuramının algı alanının dışında da bilgi ve fikir ürettiğinin farkında değildir. Böylesi geniş kapsamlı bir kuramın bu kadar daraltılmış ve "miyop" bir şekilde sunulmasının nedenleri üzerine düşünmek gerekir. Belki bu, yakın zamana kadar bilimde çok baskın olan, daha dar alanlarda uzmanlaşıp o alanın dışında nelerin yapıldığını takip edememe durumundan kaynaklanmış olabilir. Bunun nadir istisnalarından biri, Bregman'ın, işitsel sistemi aynı anda işitilen birçok uyaranın nasıl birbirinden ayırt edilebildiğini (işitsel akış ayırımı [*auditory stream segregation*]) etraflıca inceleyen, işitsel algı üzerine kapsamlı ve ufuk açıcı çalışmalarıdır (Bregman 1994). Bregman adeta Wertheimer'ın işitsel alanda eksik bıraktıklarını tamamlamıştır.

Diğer yandan bellek ve muhakeme/düşünme/karar verme literatürüne bakıldığında Geştalt tabiriyle hemen hiç karşılaşılmaz. Çok nadiren belki giriş kısmında bahsi edilir ama kuramın içinden bir anlamlandırma ve yeni bilgi ve düşünce üretimiyle en azından anaakım dergilerde karşılaşılmaz.[22]

Gelişimsel Psikoloji

Gelişimsel alanda Geştalt kuramının yine yalnızca görsel algıya dair önermelerinin ele alındığı çalışmalar görürüz: örneğin Spelke, Breinlinger, Jacobson ve Philips'in (1993) çalışması; Quinn, Bhatt ve

22. Eğitim gibi uygulamalı literatürde Geştalt kuramı ve kavramı sıkça yer almaktadır. Ancak burada kastettiğimiz, kuramın (algı alanı içinde hapsolmamış) *kapsamlı teorik yapısını* ele alan ve geliştiren bilimsel üretimlerin eksikliğidir. Aslında tam da bunu yapan inanılmaz biliminsanları var, örneğin Gaetano Kanizsa, Riccardo Luccio, Gerhard Stemberger, Kurt Guss, Anna Arfelli Galli, Ivana Bianchi, Yoshie Kiritani gibi ki bu kişilerin büyük çoğunluğunun Anglo-Amerikan dışı arka plandan gelmeleri dikkat çekicidir (bkz. http://www.gestalttheory.net/cms/index.php?page=gestalt-people). Bu biliminsanlarının, 1979'da kurulan *Gestalt Theory* isimli bilim dergisinin etrafında toplandığını görüyoruz. Ancak önemli olan bu çalışmaların anaakım araştırmacılara ulaşmasıdır ve sorun tam da buradadır. Bunun nedeni ise anaakımın Geştalt kuramını ya hiç bilmemesi veya yanlış bilmesidir.

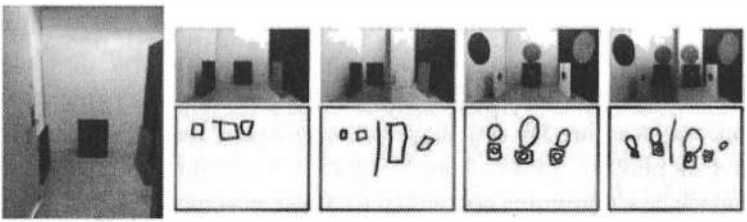
Hayden'ın (2008) çalışması; Bhatt ve Quinn'in (2011) makalesi. Üç makalenin de ortak yanı, Geştalt kuramını bir "doğuştancı" kuram olarak ele almasıdır. Ne yazık ki Amerikan literatüründe kuram, Köhler'in (örneğin 1950) çok açık bir şekilde bakışlarının bu olmadığını tüm nüanslarıyla anlatmasına rağmen, "doğuştancı" ve "evrenselci" olarak yansıtıldığı için bu yanlış bilgi sorgulanmadan günümüze kadar taşınmıştır. Geştalt kuramının önerdiği gruplaşma ve şekil-zemin algısı sanki *doğuştan tam teşekküllü olarak gelen* bir *yukarıdan aşağı* işleme mekanizmasıymış, dolayısıyla *uyaranların özelliklerinden bağımsız olarak işleyen* bir şeymiş gibi yansıtılır. Oysa bu yanlıştır. Belki Geştalt kuramcılarının gelişimsel çalışmaları bilim camiasında biliniyor olsaydı bu yanılgı doğmazdı.[23] Öte yandan farklı kültürlenmelerin bilişsel olarak pekâlâ farklı sonuçlar verebileceğini ta bir yüzyıl öncesinde Max Wertheimer'ın kendisi tespit etmiş ve teferruatlı bir şekilde tahlil etmiştir (Wertheimer 1912). Dolayısıyla Geştalt kuramına dair Amerikan eksenli "doğuştancı" ve "evrenselci" okuması temelinde yanlıştır.

Bahsini ettiğimiz üç çalışmanın çıkarsamalarına baktığımızda, Spelke ve diğerleri, tam teşekküllü Geştalt tipi bir bütünsel algının henüz 3 aylık bebeklerde görülmediğini, 5 ve 9 aylık bebeklerde ise hafif bir eğilim olarak gözlemlendiğini belirtir ve bu bulgularını Geştalt kuramının beklentilerine aykırı bulgular olarak sunar. Quinn ve diğerlerinin çalışmasına baktığımızda ise 3 ve 4 aylık bebeklerin yakınlık ilkesine uygun bir algı davranışı gösterdiğini görürürüz. Öte yandan Bhatt ve Quinn'in 2011 tarihli derleme makalelerinde vardıkları sonuçta yine, Geştalt kuramcılarının "ampirist" diye adlandıracağı, parçaların dikkat mekanizmasıyla adım adım gruplanarak aşama aşama daha büyük ve bütünsel bir algı inşa ettiği çıkarsamasını görürüz. Tam 25 kere "Geştalt" sözcüğünün geçtiği bu makalede de kuramın ana önermeleri ıskalanır ve ampirist bakışın içine "yedirilir". Aynen Spelke ve diğerlerindeki gibi, Geştalt kuramı yine

23. Anna Arfelli Galli'nin 2013 tarihli *Gestaltpsychologie und Kinderforschung* kitabı, 1921-1975 yılları arasında Geştalt kuramına yaslanılarak yapılan çalışmaları aktarması açısından önemlidir. Bildiğim kadarıyla bu eser henüz İngilizceye çevrilmemiştir.

"doğuştancı" pozisyon alan bir kuram ve şekil-zemin ayrımıyla bir tutam gruplaşma ilkelerine indirgenir. Daha ötesi, Geştalt kuramının en önemli önermesi olan, ilk algı ânının parçaları değil *bütünü* işlediği ve tam da bu anlık bütünsel algının, içindeki parçaların nasıl algılandığını belirlediği önermesi gözden kaçar. Kuramın fenomenal algı, *Prägnanz* dinamikleri ve örüntü taşınabilirliği (*transposability*, yani Geştalt karakteri) gibi kavramsallaştırmalarının tartışmasını ise hiç görmeyiz.

Geştalt kuramıyla ilişkilendirilebilecek çok yeni bir çalışma Dillon'ın 2020 tarihli araştırmasıdır. Makalenin başlığı "Duvarsız Odalar: Küçük Çocuklar Objeleri Arka Plansız Çiziyor"dur. Bu başlık hemen Geştalt kuramının şekil-zemin önermesini akla getirir ancak makalede "Geştalt" kelimesi dahi geçmez. Böylece "ilginç bulgular" manzumesine bir bilgi daha eklenmiştir: Dört yaşındaki çocuklar, önlerinde bir yerleştirme gördüklerinde, geniş arka planı değil nesneleri çizer. Oysa Şekil 12'ye Geştalt kuramının gözlükleriyle baktığımızda ta 1915'te Edgar Rubin'in öne sürdüğü şekil-zemin meselesini görürüz. Kuram akamete uğramasaydı bu düzenekteki bir deneyi belki 1950'li veya 60'lı yıllarda görme imkânımız olabilecekken, böyle bir çalışmayı ne yazık ki ancak 2020 yılında görürüz, fakat burada da bulgular herhangi bir kurama yaslandırıl(a)mamış ve "Acaba bu neden böyledir?" gibi açık uçlu bırakılmıştır.

Şekil 14 Kaynak: Dillon 2020: 2.

Nörobilim

Görsel algının nörobilimsel tarafında öyle görünüyor ki, Geştalt kuramına en yakın gelen kuramsal önerme Ahissar ve Hochstein'ın (2004) "Tersine Hiyerarşi Kuramı"dır (*Reverse Hierarchy Theory*). Bu kurama göre beyindeki görsel algı ağı evvela, daha büyük, daha bütünsel olanı algılayarak başlar. Yazarlar, makalenin sonuç kısmında tek bir cümleyle kuramlarının "neo-Geştaltiyen" bir kuram olarak görülebileceğini dile getirir. Nörobilimsel olarak baktığımızda Geştalt kuramının belki de en büyük talihsizliği ve bugüne kadar nörobilim alanında böylesine görmezden gelinmesinin (hatta Ahissar ve Hochstein'ın sözcüğü bir "neo" önekiyle tek bir yerde –s. 463– ve hiçbir şekilde kavramı izah etmeden kullanmalarının) en önemli nedeni, Lashley ve diğerleri ile Sperry ve diğerlerinin, Köhler'in Wallach ile beynin işleyişine dair geliştirdiği alan kuvvetleri teorisini çürüttüklerini düşündüren 1951 ve 1955 tarihli çalışmalarıdır. Köhler bu deneylere itirazını 1965 yılında yayımlanan bir makalesinde ayrıntılı olarak açıklar ama artık "iş işten geçmiştir", Geştalt kuramının beynin işleyiş mekanizmasına dair önerisine çürütülmüş gözüyle bakılır ve kuram nörobilim dünyasında uzak durulması gereken bir kurama dönüşür.[24] Yukarıda belirttiğimiz gibi, Ahissar ve Hochstein'ın Geştalt kuramına bu ancak "mahcup" denebilecek değinişi de belki buna bağlanabilir.

1950'lerden sonra görsel algıya dair ağır basan nörobilimsel önermelere baktığımızda, Geştalt kuramının tam zıddında bir bakış görürüz (ki bu bakış hâlâ anaakımın sahiplendiği tek bakıştır). Bu

24. İlginçtir, bugün sarkacın yeniden farklı bir bakışa doğru yönelmesi hayli olasıdır. Yuste'nin "Nöron Doktrininden Nöral Ağlara" adlı manidar başlığı taşıyan 2015 tarihli önemli makalesinde nöronal çekim ağının bütünsel bir alan olarak aktivite haritasının betimlendiği Şekil 4c'ye bakınca bile bunun ipucunu görebiliriz. Daha evvelinde ise bir sinir cerrahı, psikyatrist ve psikolog olan Karl Pribram'ın (1919-2015) "holonomik beyin modeli" o açıdan ilginç bir bakış açısı sunar. Anaakım nörobilim bu kuramdaki detayları sorunlu bulsa da Pribram'ın beyne elektrofizyolojik olarak bütünsel bir yerden bakması itibariyle ilgiyi hak ettiğini düşünüyorum. Yine bu tarz her unsuruyla bütünsel bir bakışı ülkemizin belki de en önemli bilimcilerinden fizikçi ve nörofizyolog Erol Başar'da görürüz (örneğin bkz. Başar 2010).

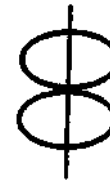
bakışa göre daha karmaşık nesnelerin algısı aşama aşama alt parçalarının algılanması ve sonra o "parça algıların" birbiriyle entegre edilmesi yoluyla inşa olur. Örneğin bu yaklaşıma göre bir bebek, birincil görme korteksinde özel uzmanlaşmış hücre grupları sayesinde (bkz. Hubel ve Wiesel 1964) ilk etapta yalnızca birbirinden kopuk algı "parçaları" duyumsar. Ancak bu önermede eksik kalan, entegrasyonun tüm karmaşıklığı ile *nasıl* gerçekleştiğidir. Ampirist ekolün bu en kritik meseleye dair halen ikna edici bir mekanizma tarifi yoktur. Irvin Rock'un verdiği bir örnekten yola çıkarak Şekil 15'in sağındaki üçgeni ele alalım ve Rock'un değindiği noktayı biraz geliştirelim. Bir bebeğin "köşe algılayıcı hücreleri" sayesinde üçgene her baktığında o köşeleri peş peşe duyumsayıp üçgeni adım adım kavramaya başladığını düşünmek ne kadar mantıklı? Bebek o iç köşelere hep aynı sırada mı bakacaktır? Sürekli farklı sıçralamalarla baktığı takdirde tekil bir üçgen algısına nasıl varabilir? Bu sorgula-

Şekil 15 Rock: 1982: 7.

maya üstelik, çizgi algılayan hücre gruplarını henüz dahil etmedik bile. Ampirist bakışın, yani boş levhaya rasgelelik ve peş peşelik ilkesiyle algının inşa olduğu önermesinin burada yetersiz kaldığını düşünüyorum. Bu yetersizlik sadece görsel alanda değil, örneğin dokunsal ve diğer alanlar için de söz konusudur, hatta eşzamanlı çoklu duyuyla bir nesneyi kavrarken bile parçalardan bütüne nasıl varılacağı meçhuldür, hele ki aynı bebeğin bile duyumsama biçimleri böylesine çeşitliyken. Yukarıdan aşağı işlemeyi dahil eden bilişsel kuramların da keza eksik kaldığını düşünüyorum çünkü örneğin görsel algıdaki "şablon teorisi" (*template theory*) o şablonun ilk etapta gelişimsel olarak nasıl inşa olduğuna dair pek bir şey söyleyemiyor ve bu boşluğunu yine ampirist bakışın "parçalardan bütüne" önermesiyle doldurmaya çalışıyor.

Yine Irvin Rock'a dönelim ve bu sefer Şekil 16'ya bakalım. Eğer, der Rock, yoğun öğrenilmişliğin sonucu olarak basit bir yukarıdan aşağı işleme süreci söz konusu olsaydı "B" harfinin algılanmasını beklerdik. Demin tarif ettiğimiz şablon teorisi tam da bunu öngörürdü, çünkü Şekil 15'te "B" harfinin tüm parçaları mevcut, üstelik "B" şablonu okuma yazma kültüründe çok sık erişilen, dolayısıyla yüksek erişilirlik vasfına sahip bir şablon. Bu koşullarda onun mutlaka tetiklenmesi beklenirdi. Ancak gerçekte B harfi, şeklin içinde bulunmasına rağmen algılanmaz, dolayısıyla her şeyin bilgiye dayalı, yani yukarıdan aşağı işleme bakışıyla da açıklanamayacağı açıktır.

Şekil 16 Rock: 1982: 8.

Uyaranların kendi içinde taşıdıkları dinamikleri titizlikle ve bütünsellikleri içinde incelenmeden, onların fenomenal algı etkileri (örneğin katılımcının benzerlik derecelemeleri vb.) hesaba katılmadan ve keza tüm bunların nörobilimsel yansımaları bilinmeden şekil algısının nasıl gerçekleştiğini yakın zamanda anlamamız pek mümkün değildir. Bu bağlamda, sistemsel nörobilim alanında, Yuste'nin 2015 tarihli makalesinde Şekil 4c'deki lineer olmayan, dinamik alan güçleri modelinin önemli, yeni bir açılım sunduğunu düşünüyorum.

Bilgisayar Bilimleri

Yapay zekâ çalışmalarının obje tanıma, görsel sahne algılayabilme, elyazısı okuma, doğal dil işleme, oyun oynama veya tıbbi teşhis koyma (dolayısıyla bir cins düşünme, karar verme ve "muhakeme yürütme") gibi alanlarda özellikle derin öğrenme modelleriyle ve onların beslenebildiği büyük veri setlerinin yardımıyla bir çeşit "kuantum sıçraması" yaptığını görüyoruz.[25] Belki de daha iyi tanıma yapabilen modelleri diğerlerinden ayıran, peş peşe olmayan, yani birbirinden

"uzak" işlemcilerin arasında (diyelim renk kodlaması yapan bir işlemci ile zemin arka planında belirli bir geometrik şekli kodlayan bir işlemci arasında), hiyerarşik, yani üst düzlem bir işlemci veya işlemci kümesi ile onun tarafından yönetilen kendisinden uzak işlemciler içeren katmanlı bir ilişkiler ağı barındırma olasılıklarıdır.[26] Gözetimsiz derin öğrenme ağları yoluyla yepyeni, gerçekçi insan yüzleri üretmeyi başaran Fleming ve Storrs'un, 2020 tarihli makalelerinde "uzak nedensel faktörler" (*distal causal factors*) tabirini kullandığını görüyoruz.

Bu haliyle derin öğrenmenin belki de Geştalt kuramının önermelerine bir nebze yaklaşan bir yapay zekâ sistemi olduğunu düşünebiliriz.[27] Belki bir bakıma, nasıl ki Geştalt kuramını halen basit, tek bir algoritmayla çözümlemek mümkün olamadıysa, derin öğrenme sistemlerinin de tam olarak hangi düzlemler arasında hangi ilişki ağlarıyla kimi zaman şaşırtıcı derecede başarılı sonuçlar verdiğini bilmiyoruz. Öte yandan derin öğrenme algoritmalarının görsel algıda son derece düşündürücü başarısızlıkları da söz konusudur (örneğin Heaven 2019,[28] Mitchell 2021) ve bu, kanımca, "zamanla düzelir" bakışı fazlasıyla iyimser olabilir. Nihayetinde derin öğrenme ağlarının "öğrenen algoritmaları", halen hayli lineer ve o lineer dizilimde ağırlıklı olarak bir-iki basamak ötesinde (n+1, n+2) ileri/geri beslemeli kodlar barındırmamakta.[29] Gerçekte eğer görsel algı, nonlineer ve dinamik süreçlerle oluşuyorsa bu başarısızlığa şaşırmamalı. Yine yakınlarda çıkan bir yayın, derin öğrenme ağlarının psikolojinin görsel algı ala-

25. Bkz. Fayek, Lech ve Cavedon 2017; güzel bir popüler bilim aktarımı için ise bkz. https://sarkac.org/2020/10/bilgisayarlar-dusunebilir-mi-yapay-zeka-neleri-basariyor/.

26. Bu tarz bir yapıyı dildeki sentaksa benzetebiliriz (bkz. Lewis, Vasishth ve Dyke 2006). Örneğin bu dipnotu koyduğumuz "Belki de daha iyi tanıma yapabilen modelleri diğerinden ayıran, ... katmanlı bir ilişkiler ağı barındırma olasılıklarıdır" cümlesinde de bir hiyerarşik yapı bulunmaktadır. Cümlenin "daha iyi tanıma yapabilen modellerin ... barındırma olasılıklarıdır" şeklindeki ana çatısı tüm diğer öğelerin hem anlamsal hem gramatik olarak nasıl yerleştirilmesi ve çekilmesi gerektiğini belirler.

27. Kitabın ikinci bölümünde bu konuda daha iyimser olduğumu fark ediyorum ancak bu alanlarda okumalar yaptıkça iyimserliğimin azaldığını gördüm.

nındaki araştırma bulgularını hemen hiç açıklayamadığına dikkat çekmekte (Bowers ve diğ., basım aşamasında).

Google Akademik'te "deep learning gestalt" (derin öğrenme geştalt) araması yapıldığında tam 150.000 sonuç çıktığını görüyoruz. [30] Örneğin dikkat çeken makaleler arasında Hörhan ve Eidenberger'in 2020 tarihli "Derin İmge Kavrayışı İçin Geştalt Tanımlamalar" ve keza Amanatiadis, Kaburlasos ve Kosmatopoulos'un 2018 tarihli "Derin Evrişimsel Ağları Geştalt Kuramı Yoluyla Kavrama" çalışmasını sayabiliriz.

Yine de elbette unutmamalı ki, Geştalt kuramı yalnızca duyusal sistem üzerinden algı, bellek ve düşünmeyi ele almaz. Kuram aynı zamanda fenomenal olanı da önemser ve buna bağlı olarak bireyden bireye, bebekten yetişkine, kültürden kültüre değişebilen anlamsal ilişkileri de odağına alır. Bunun derin öğrenme sistemlerindeki karşılığı, şimdilik, olsa olsa, farklı veri kümeleriyle beslenmiş sistemlerin üreteceği farklı çözümler, çıktılar şeklinde olur herhalde. Ancak burada da, gerçek anlamda bir *fenomenal olan*'dan bahsedebilir miyiz, orası meçhul.

28. Bu makaleye Maniatis dikkatimi çekti. Örneğin görsel tanımada derin öğrenme sistemlerinin, bir uyarana yapılan küçük bir müdahale karşısında (bir trafik işaretinin üstüne yapıştırılmış küçük bir çıkartma) devasa tanıma hataları yapabilmesi aslında bu sistemlerdeki büyük bir noksanlığa işaret ediyor olabilir. Bu noksanlığın nedeni, Geştalt kuramının en önemli önermesi olan bütünün parçaların algısını (ve dolayısıyla parçaların bütün içindeki ağırlıklarını) belirlediği önermesinin algoritmaya dahil edilmemiş olması olabilir. Diğer bir deyişle, nasıl ki görgül psikolojinin kapsamlı kuramsal dayanaklardan yoksun halde yapacağı her türlü bilimsel üretim eksik kalıyorsa, derin öğrenme sistemlerinin de yalnızca aşağıdan yukarı, yani yalnızca "tümevarım" yöntemleriyle hakikate ulaşması zor hatta imkânsız olabilir.

29. Bu konuda danıştığım Ali Albert Salah, Residual Neural Networks'ün (ResNet; Artık Sinir Ağları) daha büyük sıçramalar da barındırabildiğinden bahsetti. Bu yeni nöronal ağ mimarilerinde çok katmanlı ağların yarattığı hataları azaltma hedefi güdüldüğü anlaşılıyor ancak, kanımca, buradaki ele alış yine de Geştalt kuramının "saha dinamikleri" bakışından uzak, eski bilgi işleme (*information-processing*) paradigmasının "inceltilmiş" hali gibi görünüyor. Bu paradigmalar meselesini (ve hatta çatışkısını) başka bir yayında daha yakından ele almayı planlıyorum.

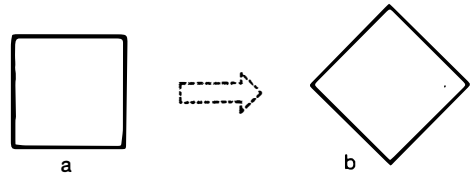
30. 05.12.2022 tarihinde çıkan sonuçtur. Şubat 2021'de bu rakam henüz 92.500 idi.

Sonuç Yerine

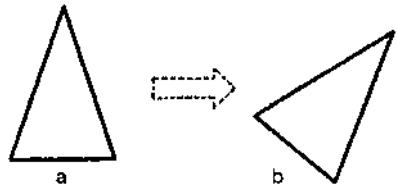
BU ÇALIŞMANIN başlıca amacı, Geştalt kuramının, basit birkaç ilginç görsel algı önermesi olan ve "Bütün, parçaların toplamından farklı/fazladır" ifadesine indirgenen bir okulun çok ötesinde bir kavramsallaştırma olduğunu görünür kılmaktır. İlk bölümde Geştalt kuramının algı alanındaki çalışmalarının yanı sıra kuramsal önermelerini incelemiştik. İkinci ve bu üçüncü bölümde ise, neredeyse yalnızca algı, genelde de görsel algıya indirgenen bu kuramın, bilişsel psikolojinin diğer iki önemli alanı olan bellek ve düşünme alanında ürettiklerini görünür kılmaya ve genişleyebildiği bu alanlarda da hipotez üretimi açısından ne kadar "doğurgan" olduğunu göstermeye çalıştık.

Bu bağlamda Geştalt kuramcılarının aslında çok karmaşık ve pahalı teknolojiye hiç ihtiyaç duymadan birbirinden ilginç, sade ama bir o kadar da zekice deneylerle, algılayan, hatırlayan, düşünen, etkileşen insana hatta genel anlamda canlılara dair birçok şeyi anlamamızı mümkün kıldıklarını görebiliyoruz. Irvin Rock, Goldmeier'ın 1972 tarihli monografisi için yazdığı önsözde psikolojinin giderek psikolojiden uzaklaştığı tespitini yapar (s. 4). Görgül psikolojiye yönelik bu tespitin 1972'den bu yana büsbütün geçerlilik kazandığını görmek mümkün. Rock daha o dönem, psikolojinin giderek kendisinden uzaklaşıp daha "prestijli" alanların (örneğin bilgisayar bilimlerinin, hele ki günümüzde yapay zekâ ve derin öğrenmenin; keza nörobilimsel bağıntılanmalı [*associationist*] modellerin) etkisi altına girerek sterilleştiğinden ve o en temel soruların peşinden gitmeyi unuttuğundan bahseder. Halen cevabı olmayan çok basit bir soru sorar (s. 10-11): Nasıl olur da birçok eksende (dikey, yatay, çapraz) simetrik olan Şekil 17b'deki gibi yan yatmış bir kare, yani bir karo,

başımızı aynı istikamette 45 derece çevirdiğimizde dahi 17a'daki gibi bir kareden çok 17b'deki bir karo olarak görünmeye devam ederken, Şekil 18a'daki gibi yalnızca düşey ekseni etrafında simetrik olan bir ikizkenar üçgen benzer derecede sağa yattığında (Şekil 18b) ve yine kafamızı aynı şekilde sağa doğru eğdiğimizde bu sefer 18a'daki üçgen olarak görünmeye devam eder? İşte Geştalt kuramının, bu basitlikte ama halen açıklanmaya muhtaç olan soruları görünür kılan bir kuram olduğunu düşünüyorum. Psikolojinin görevi belki de temel bir kurama dayalı olarak bunları ortaya çıkarmak ve ardından bizi nörobilimin ve bilgisayar bilimlerinin mevcut modellerini revize etmeye zorlamaktır.

Şekil 17a-b

Şekil 18a-b

Bilimin meşhur "karanlık odadaki fil" analojisini kullanacak olursak, öyle görünüyor ki psikoloji bilimi bir tıkanıklığın içinde. Sanki hangi alana daha fazla para akıyorsa filin o parçasına (diyelim kuyruğuna ve hortumuna) dair sürüyle "bulgular" elde ediliyor ve alelacele o alt alanların kuramları üretiliyor. Bu şekilde günümüzde psikolojide sanki, kendi içlerinde savaş halinde olan farklı farklı kuyruk, hortum, bacak ve toynak kuramları var gibi görünüyor. Daha da acısı, kuyruğun kuramcıları hortumun kuramcılarının, hortumun

kuramcıları kulağın kuramcılarının, kısaca her biri birbirinin –kendi parçalarına dair– ürettiklerinden bihaber görünüyor. Zaten nasıl haberdar olunsun ki böylesi bir bulgu enflasyonu varken. İşte Geştalt sanki tüm file dair bir kurammış gibi görünüyor. Bu fil ise, her ne kadar bölüm boyunca Geştalt kuramının yalnızca bilişe dair çalışmalarını sunmuş olsak da, aslında tüm insana dair.

Wolfgang Köhler'in 1959 yılında Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanı olarak yaptığı konuşmada belirttiği gibi, kuramın algıdan başlamasının en temel nedeni, algının incelemesi en rahat alan olmasıdır (s. 4). Çünkü tek gereken, algılanacak bir uyaran ve algılayan bir kişidir. Köhler, Geştalt kuramcıları olarak amaçlarının, algıdaki çalışmalar yoluyla temel ilkeleri ve dinamikleri keşfetmek ve bu ilkelerin öğrenme, bellek, düşünme ve motivasyon gibi alanlardaki karşılıklarını bulmak olduğunu ifade eder.[31] Motivasyon ve grup dinamikleri alanında ise üç önemli Geştaltçıyı, Kurt Lewin, Solomon Asch ve Fritz Heider'ı işaret eder (s. 4). Bize öyle geliyor ki bu üç ismin sosyal psikoloji alanı içinde ürettiği bilgiler de yeniden ve bu kuram çerçevesinde titiz bir "arkeolojik kazıyla" gün ışığına çıkarılmayı hak ediyor. Ancak kuramın kapsamının bundan da geniş olduğu, Max Wertheimer'ın hakikat (1934), etik (1935), demokrasi (1937) ve özgürlük (1940) üzerine yazdığı makaleler okunduğunda anlaşılacaktır. Bu makaleler, dört dev kavramın Geştalt kuramı içinden yapılmış kavram analizleridir ve bugün okunmaları elzemdir, çünkü bugün –belki anaakım psikolojinin insicamsızlığının da yardımıyla– tehlikeli ve ne yazık ki hayli etkili bir hakikat çarpıt-

31. Aslında birçok önermesini daha iyi aktarmak için müzikten bol sayıda örnek sunan Geştalt kuramının, müzikle hem sentaks hem başka yönlerden benzerlikler taşıyan dili bir psikolojik obje olarak odağına almamış olması şaşırtıcıdır. Bunun belki bir nedeni, dilin kendisine içkin karmaşıklığıdır. Belki bir diğer nedeni de, kuramın hem kurucusu hem ana taşıyıcısı olan Wertheimer, Koffka ve Köhler'in ömürlerinin bu uğraş için yetmemiş olmasıdır. Wertheimer ve Koffka 1940'ların başında, yani dilbilim alanında henüz Chomsky'nin çığır açan sentaks önermesi ortaya çıkmadan ölmüştür. Köhler ise 1967'ye kadar yaşamış, dolayısıyla kimilerince 1959'da kimilerince 1960'larda başlayan "bilişsel devrim"e tanıklık etmiş olsa da kalan enerjisini, Geştalt kuramının izomorfizm önermesinin ipuçlarını beynin işleyiş mekanizmalarında bulmaya yoğunlaştırmış gibidir.

ması bombardımanı altındayız. Tam da bundan ötürü Wertheimer'ın bu dört eşsiz makalesinin Türkçe çevirileri kitaba dahil edilmiştir.

Geştalt kuramının bu şaşırtıcı "genişleme gücü" bile bu kurama dört elle sarılıp onu geliştirmeyi, ama bunu yaparken de kimilerince "fazlalık" olarak kabul edilen fenomenal boyutunu kırpmak yerine merkeze almayı haklı kılar. Bu kitabın, ülkemizin genç biliminsanı adaylarına ilham vermesi, psikolojinin kanımca bir nevi içinde hapsolduğu kimi kavramsal ve yöntemsel paradigmalarına karşı, yepyeni açılım ve olasılıkların ipuçlarını sunması en büyük umudumdur. Bölümü Arnheim'ın 1971 tarihli *Entropy and Art* (Sanat ve Entropi) monografında alıntıladığı, kimyacı Cyril S. Smith'in fizik ve kimya alanlarının parçadan bütüne giden yaklaşımını eleştirdiği bir sözüyle bitirecek olursak, "Maddenin kimyasal açıklaması, Ayasofya'yı farklı tuğla türlerinin tespitiyle açıklamaya benzer" (Arnheim 1971: 25).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"Geştalt Kuramında İnsani Değerler"[1]

Max Wertheimer

Hazırlayan: Esra Mungan

1. 1991 tarihli Almanca çevirinin başlığından alınmıştır. – *e.n.*

Önsöz (1950)[2]

Albert Einstein

MAX WERTHEIMER'ın farklı yerlerde yayımlanan bu makalelerinin tek bir ciltte yayımlanması iyi bir fikir olmuş. Makaleler, tarihsel durumla kısıtlı olmayıp daha genel bir yapıya sahip olsalar da, belirgin, güncel bir ilgiye mazhar olabilecek mantıksal-psikolojik sorunları ele alıyor. Demokrasi, etik, özgürlük ve hakikat üzerine olan bu makalelerde Wertheimer, yüzeysel bakışların yerine bütünsel bir bakış getirmeyi amaçlamaktadır.

Makalelerin arka planında öncelikle, Geştalt psikolojisinin bakış açısından doğan bir düşünme yöntemine duyulan ihtiyaç bulunmaktadır: Bütünü anlamak için sakın ola ki tek tek olguları izole etmeye veya muğlak ya da şiddetli soyutlamalara kalkışma! Ama ikinci olarak da söz konusu makalelerde, kamuoyunu siyasi açıdan önemli fikirler konusunda aydınlatma ve bu yolla kamuoyuna hizmet etme ihtiyacı beliriyor.

Siyasi özgürlük üzerine olan "Üç Günün Hikâyesi" makalesi özellikle hoşuma gitti. Bu makalede, yüzeyselliğin ve tek taraflı yorumun sadece gazetecilikte değil bilimde de görülebildiği çok güzel bir şekilde gösteriliyor. Bana öyle geliyor ki Wertheimer yer yer uygulanma biçimlerindeki eksikliklerinden hareketle formel bilimleri[3] haksızca sorumlu tutmaktadır. Sevgili okur, buyur kendin bak ve gör!

2. Bu önsöz, Max Wertheimer'ın burada yer alan dört makalesinin, 1950'de çıkması planlanmış ancak gerçekleştirilmemiş ABD'deki kitap basımı için hazırlanmıştır (Almanca çevirideki dipnot, Springer, 1991).

3. "Biçim bilimleri" olarak da geçen formel bilimler doğal/temel bilimlerden farklı olarak kavramlar, semboller üzerine kurulu bilim dallarıdır, örneğin matematik, mantık, istatistik, bilişim, teorik dilbilim gibi. – *e.n.*

Hakikat Üzerine (1934)

BİLİMİN KÖKLERİ hakikat[4] iradesinde yatmaktadır. Bilim ancak hakikat iradesiyle ayakta kalır, onun yokluğundaysa yerle yeksan olur. Standardı zerre miktar düşürdüğünüzde bilim ta kalbinden hastalığa duçar olur. Sadece bilim değil, insan da. Bu saf ve asil hakikat iradesi insanın mevcudiyetinin esaslı şartları arasındadır; bu standarttan ödün verdiği takdirde insan kolayca kendisinin trajik bir karikatürü haline gelir.

Şimdilerde bilimin hakikat teorisi açısından karmaşık bir durumu var. Son yıllarda mantıkçılar ve bilgi felsefecileri bilimin meseleleri üzerinde yoğun bir şekilde çalıştılar; birçok zorluk gün yüzüne çıktı; bu zorluklardan bazıları bütün bir bilimsel çabayı tehdit eder göründü. Yeni yaklaşımlar geliştirildi, birçok olumlu çalışma yapıldı. Bu makalede problemlerin sadece bir yönünü, onu da en basit şekilde ele alacağım. Takip eden sayfalar, doğalında, insanın aşikâr olduğunu hissettiği şeylerle alakalıdır; ama teori bu şeyleri de göz önüne almalıdır. Örnekler günlük hayattan verilecektir.

Doğruluğun klasik tanımıyla başlıyorum. Böylece konunun en basit sunumuyla yola çıkmış olacağız, ancak söyleyeceklerim birçok başka yaklaşım için de geçerlidir. Geleneksel tanıma göre, doğru veya yanlış olan önermelerdir. Bir önerme veya ifade, nesnesine karşılık geliyorsa doğrudur, gelmiyorsa yanlıştır. Bu şekliyle hakikat, önermelerin genel bir niteliğidir. Hakikat, önerme ile nesne arasındaki ilişkiyle alakalı bir meseledir.

Bu eski tanıma yönelik eleştirilerle beraber birçok yeni sorun belirir: Mesela, "karşılıklılık" tam olarak ne anlama gelir, ne anlama

4. İngilizce metindeki *truth* kelimesi, bu çeviride bazen "hakikat", bazen "doğruluk" karşılıklarıyla çevrilmiştir. – *ç.n.*

gelebilir? Bir önerme nesnesine "karşılık gelmeli" dediğimizde neyi kastederiz? Veya nesneye yapılan atfın meşru olmayan bir geçiş içerip içermediği sorusu ne zaman sorulur? Bunlar gibi, yeni tanımlara yol açan başka birçok esaslı soru var.

Bu eleştiriler çerçevesinde doğruluk tanımının değişmesi gerektiğine –ve bazı açılardan bu değişikliklerin muazzam önemine– bakmaksızın, eski tanımların basit biçimi bile, içerdiği iddia bakımından, yeterince önemlidir. İstatistik, o veya bu türden yayınlar, ayan beyan yanlış rakamlar içermekteler; bu anlamda, titizlik eksikliği, sorumluluk eksikliği ve beteri söz konusu. Standart sık sık düşürülüyor, özellikle de kimi düşünce alanlarının –kişisel yatkınlıklar veya birkaç bağımsız veri temelinde– külliyen bertaraf edildiği genel ifadelerde. Eski tanımın gerektirdiği şey gerçeklere doğrudan bağlılıktır. Bu da, bir önermenin doğrulanması veya yanlışlanması için olgulara karşılık gelmesi veya gelmemesi anlamına gelir.

Ama hakikat daha fazlasını ister.

Hakikatin hayattaki, yaşayan düşüncedeki ve varlıktaki işlevini düşünecek olursak eski tanım kifayetsiz kalır. Burada nispeten basit tek bir noktaya değineceğim.

Bir örnek: Bir adam, bir yazı masasından bir şeyi çalması için başka birini kiralar; hırsızlık ortaya çıkar; ikinci adamın, evin yakınlarında görüldüğü tespit edilir; iki adam arasındaki bağlantıyı bilmeyen hâkim, birinci adama o eşyayı yazı masasından alıp almadığını sorar; birinci adam "Hayır" diye cevap verir, olayın olduğu gün başka bir yerde olduğunu ispat eder ve serbest bırakılır. Çalıntı eşyayı o adam almamıştır. Tanıma göre, onu oradan almadığına dair ifadesi doğrudur. Ne var ki yalan söylemiştir.

Bu zorluk, hakikatin klasik tanımını mutlak bir şekilde geçersiz kılmaz. Bu zorluğun şüphelinin sorgulanma şeklinden kaynaklandığını söyleyenler olabilir. Soruşturmacı, "Eşyayı masadan aldın mı?" değil, "Bu değerli eşyanın çalınmasının suçlusu sen misin?" diye sormalıydı. Hâkim niye bu kadar aptalca davrandı ki? Oysa hâkimin aptallığı konu dışıdır. Çünkü esas sorun şu ki, adam "Evet, o eşyayı oradan ben aldım" deseydi, klasik tanıma göre *yanlış* bir ifadede bulunmuş olurdu. Eski terminolojide, bu durum "çok soruya tek cevap

verme mantıksızlığı" (*fallacy of many questions*) olarak bilinir. Veya başka bir açıklama düşünülebilir. Birisi çıkıp "almak" kelimesinin sadece fiziksel alma eylemi değil benzer şekilde o eylemin nedeni anlamına da geldiğine dikkat çekebilir. "Almak" kelimesinin iki anlamı mevcuttur. Her iki anlam için de hakikatin eski tanımı, neyin doğru neyin yanlış olduğunu sarih bir şekilde tesis etmektedir.

Ancak, bu tip çözümler, sorunu çözmek yerine ortadan kaldırmaya eğimlidir. Böylece sorundan muaf olunur. Bana öyle geliyor ki bu sorunu çözmenin yolu, onun doğrudan üstüne gitmektir. Soruşturmacının şüpheliye sorduğu soru, boşlukta kendi başına izole bir soru değildir. Bu soru, soruşturmacı, şüpheli ve hırsızlıktan oluşan, iyi tanımlı bir bütünün ayrılmaz parçasıdır. Şüphelinin değerli eşyaları masadan bizatihi almamış olması detayı, bütün bir durum içinde önemli ve özgün bir ilişkiye, konuma sahiptir. Şüpheli gerçekten suçlu olmasaydı ve bütün bu meseleyle hiçbir alakası olmamış olsaydı, o zaman bu ayrıntı, yeni bir bütünlük içinde tamamen farklı bir işleve, farklı bir öneme ve farklı bir role sahip olacaktı.

"Eşyayı masadan ben almadım" ifadesi gerçekliğe tekabül etmekte ama bağlamından koparılmış, bir parça[5] olarak kopuk, ait olduğu bütünün içinde taşıdığı bağlantılara karşı kör bir gerçekliğe tekabül etmektedir; veya (basitçe), şüphelinin masum göründüğü başka bir ilişkisel bütüne tekabül etmektedir. Oysa esas olarak hakikat, her ifadeyi ve eşit derecede ona karşılık gelen nesneyi bir bütünün kısımları olarak hesaba katmalıdır. Bir şey, kopuk bir parça olarak değerlendirildiğinde doğru, ancak ait olduğu bütünün içinde bir kısım olarak bakıldığında yanlış olabilir. Hatta bir yalan bile olabilir. Ayrık bir parça olarak nesne |a|, bir bütünün kısmı olarak nesne $|^{a}_{abc}$ ve başka bir bütünün kısmı olarak nesne $|^{a}_{amn}$ arasında ayrım yapmalıyız.

5. Wertheimer burada *piece* ile *part* ayrımını yapıyor. İlkini ayrık, bir toplamın basit ve taşıdığı önem ve işlev bakımından diğer üyelerinden farksız bir üyesi gibi görürken diğerini, tersine, bir toplama değil bir bütüne ait ve o bütün içinde konumuna göre özel bir işlev taşıyan kısım olarak görüyor. Bundan dolayı *piece* dediği durumlarda "parça", *part* dediği durumlarda "kısım" sözcüğünü kullanmaya gayret ettik. – *e.n.*

Şimdilik, bütünden izole edilmiş doğru ve yanlışı *d* ve *y* ile ifade edelim. Önerme ve nesnesinin, ait oldukları bütünlerin kısımları olarak görüldüğü, yani esas hakikat dediğimiz şeylere de *D* ve *Y* diyelim. Ele aldığımız hırsızlık örneği *dY* formundadır. Doğruluk ve yanlışlık, yalnızca önermenin kendisiyle (*an sich*) alakalı olmayıp aynı zamanda Ö önermesi ve N nesnesinin bir bütünün kısımları olmalarıyla da alakalıdır; yani Ö ve N'nin *bütünlerinin kısımları olarak* taşıdıkları rolleri ve işlevleriyle alakalıdır. Doğruluk burada, sadece önerme ile onun ham ve izole nesnesi arasındaki uyuşmadan oluşmamaktadır. Şayet nesnenin belirli bir örüntünün içindeki bir kısma karşılık geldiği ortaya çıkarsa, o zaman önermenin doğru olabilmesi için yalnızca o kısma karşılık gelmesi yetmez, aynı zamanda bütün içinde oynadığı işleve de karşılık gelmesi gerekir.

Eğer bir durumda her bir parça her bir diğerinden izole edilseydi, eğer dünyamız her bir ânında izole olguların toplamından farklı bir şey olmasaydı, ve eğer sadece "atomik olgularla" işimiz olsaydı, işte o zaman hakikatin eski tanımı, *d* ve *y*, yeterli olurdu. Öte yandan, şayet bu olgular veya veriler, izole olarak değil de bütündeki işlevlerince belirlenmiş halde onun farklı kısımları olarak varlarsa, o zaman bunları kopuk parçalar olarak düşünmek kör ve yanlış sonuçlara yol açar. Bütün kuralları ve genel kanunlarıyla geleneksel mantığın temel planı, birbirinden bağımsız içerikleri basit bir toplama ilişkisiyle ele almaktır. Zaten ancak bunun için uygundur.

İlişkisel ağ ve örtük tanımların ilmi olan lojistik (*Logistik*), sınırlı bir anlamda da olsa içeriği bütünün bir kısmı olarak görmek için bir imkân ve hatta zorunluluk sağlamaktadır. Bu ilim, içeriği ilişkisel ağdaki konum üzerinden tanımlamakla beraber, bu ağı yine de bir toplama işlemi olarak inşa eder. (Krş. lojistikte hakikatin yapısal kuramı hakkındaki yeni yaklaşımlar.) Lojistik, şimdiye kadar parça olarak içerikle kısım olarak içerik arasındaki ilişkiyi araştırma konusunda başarısız oldu. Aslında bir sistemin kısımları olan şeyler sıklıkla sanki sistem içinde ayrık parçalarmış gibi ele alınır. Genel anlamda bilim de aslında, en azından ilk aşamalarında, kendini bu durumda bulur.

Daha fazla ilerlemeden, benzer yapıdaki birkaç başka örneği kı-

saca ele alalım. Bir gazetede şöyle yazar: "Artık X bakanından ne bekleyeceğimizi biliyoruz. Yapmayı planladığı işler şunlar. Bu ayın yirmi yedisinde verilen resmi ziyafette, kendisinin ...ya karşı olduğunu ilan etti." Öfkeli inkâr: "Hakikat şu ki X bakanı o ziyafette bulunmamıştı bile."

Buna benzer sayısız örnek, istatistiksel işlerde ve bilanço tablolarında bulunabilir. Geçtiğimiz onyıllarda *dY* formunda adeta bir teknik geliştirildi, bilançolarla oynama tekniği vs. Bu durum, illaki sadece kasten yanıltıcı grafiklere ilişkin değildir. Farklı siyasi partilere ait dergilerin aynı olgulara dair haberleri, bir psikolog veya bir mantıkçı için *dY*'nin çeşitli biçimleri bakımından hakiki bir hazinedir.

Dahası, *dY* tipi yanlış ifadelere ulaşmak için kimi detayları gizlemelerine bile gerek yoktur. Bütün veriler okuyucu veya dinleyicinin önüne serilebilir, ama öyle bir şekilde serilir ki vurguyu değiştirerek veya ağırlık merkezini oynatarak (*Umcentrierung*) onu kandırır. En basit tekniğe dair bir örnek: Savaş esnasında bazı ülkelerde gazeteler raporlarını, genelkurmayın kullandığı ifadeleri kelimesi kelimesine yerleştirerek dağıtmaya mecbur bırakılmışlardı. Söz konusu gazeteler ise istedikleri etkiyi elde etmek için bu metinlerin farklı kısımlarını kalın harflerle vermiş ve bu şekilde sık sık tamamen zıt izlenimler yaratmışlardı. Hatırladığım bazı vakalarda, raporların farklı raporlar olduğundan öylesine emindim ki kelimesi kelime karşılaştırana kadar aynı olduklarına inanamamıştım. (Krş. kadim "farklı tonlama yoluyla çıkarım yanlışlığı".)

Bunlar *dY* biçimindeki durumlardır. Sadece iki adet doğruluk değeri (*d* ve *y*) yerine, *dY*, *dD*, *yY* ve *yD* şeklinde dört adet kombinasyonumuz var. *dD* ve *yY* durumları zaten açık. Peki *yD* –yani parça olarak yanlış, bütün açısından doğru– durumları da var mıdır? Evet: örneğin, mükemmel bir karikatür. Bir karikatür her bir detayında yanlış olabilir ama yine de temsil gücü, her bir detayı yanlışsız olan bir fotoğraftan daha fazla olabilir. Bunun diğer örnekleri insanlar hakkındaki anekdot ve hikâyeler, uydurulduklarını bilinse de hedefi tam on ikiden vuran olaylar ve devirlerdir. *Se non é vero, é ben trovato*.[6] Ama

6. "Doğru olmasa da iyi bulunmuş" (Giordano Bruno). – *e.n.*

tabii ki *ben trovato* olmalıdır.

Ne var ki, bu tip önermeler tehlike arz eder. Çünkü bir öğenin doğruluğunu tek başına ispatlamak, doğruluğunu bütünün içindeki rolü bakımından ispatlamaktan genelde daha kolaydır. Gerçekten de bütünle ilişkisi açısından doğru olduğu iddia edilen birçok önerme esasında hem tek başına hem de bütünle ilişkisi açısından tamamen yanlıştır. (Krş. bazı bilimsel paradigmaların tarihi.)

Bu durumda, şayet gerçekten neyin doğru neyin yanlış olduğunu bulacaksak, bütünün bir kısmını oluşturan herhangi muayyen bir öğenin rolüne dikkatimizi yöneltmeliyiz.

Bu mecburiyet, zor olduğu kadar da ilginç birtakım problemler üretti. Buradaki temel problem, kısmın, *bütün içinde bir kısım olarak* işlevidir. Bu, Geştalt kuramı için temel bir problemdir. Bunu şöyle ifade edebiliriz. Olgular şu şekillerde görülür: birincisi, öylece tek başlarına, bir toplamın içindeki öğeler, birimler olarak; ve ikincisi, bir bütünün kısımları olarak – ve bir kısım, bir veya birden fazla bütünde yer alabilir. Sıklıkla, aslında bir bütüne ait olan bir kısmın sanki bağımsız, ayrık bir parça olduğu yanılgısı vardır. Bu durumlardaki farklar nelerdir?

Neden sırf iki tür veri değil de iki tür doğruluktan söz ettiğimiz sorulabilir. Çünkü iki tür doğruluk aynı veriyle baş edebilir, ama biri (*D*,*Y*) meseleyi tam kalbinden yakalarken diğeri (*d*,*y*) tali kalır – eğer olgular basit bir toplamanın öğeleri değil de bir bütünün kısımlarıysa.

Kullandığımız yaklaşım –yani eski *d*,*y* ile bağlantılı olarak asıl *D*,*Y* doğruluk fonksiyonunun formüle edilmesi– tek olası kuramsal yaklaşım değildir. Başka yaklaşımlarla da, incelemeye alınan olguların, nesnelerin hakkını verme denemesi yapılabilir. Ele alınan meselelere ancak işaret edilebilir, bu meseleler burada halledilemez. Ancak burada şart olan, kuramın bu nesneleri net bir şekilde tasavvur edebilmesidir. Kurama hangi açıdan yaklaşırsak yaklaşalım, somut araştırma problemleri ancak *kuramsal* bir çözüm bağlamında ciddiyetle üretilebilir.

Geleneksel olarak tanımlandığı ve ele alındığı şekliyle mantıktan uzak görünse de *nesnelerin mantığına* ihtiyacımız vardır. Eğer buna

mantık denmesine dair bir eleştiri varsa, isim konusu önemsiz kalır. Ben bu soruların tam da mantık ilmine ait olduğuna inanıyorum; bunlar sırf psikolojik olgularla alakalı sorular olmayıp hatalı, hatasız, yeterli, yetersiz, doğru, yanlış, mantıklı, mantıksız gibi durumlar ortaya çıkarmaktadır.

Farklı bir yaklaşım bulmaya çalışırken denebilir ki burada doğruluk işlevi ele alınmamıştır. Mesela denebilir ki hırsızlık örneğindeki güçlük, kavramların farklı tanımlarından doğmaktadır. Tek ihtiyacımız olan, dikkatli bir şekilde tanım yapmak ve tanımlarda mutabakata varmaktır diye düşünülebilir. Peki herhangi bir kişi bütün zorlukların sadece net tanım yapma eksikliğinden oluştuğunu varsayabilir mi? Hemen görürüz ki asıl problem çözüme kavuşmamıştır; o zaman esas problem, belli bir bağlamda, hangi tanımın yerinde, doğru, anlamlı olduğudur. Belli bir bağlamda, hangi tanımın seçileceği, hangi şeylerin ele alınacağı meselesi ne keyfidir ne de öznel bir değerlendirme meselesidir. Yanlış, yönlendirici, yersiz ve yetersiz tanım örnekleri mevcuttur. Ve burada, tanımların mantıklı formülasyonuyla alakalı soruda, eğer daha yakından bakarsak yine "parça"ya karşın "kısım" meselesini bulmaktayız. Yapısal olarak bu, yukarıda tartıştığımız meseleyle tamamen paraleldir. (Krş. s. 186-88'deki örnekler.)

Benzer değerlendirmeler soyutlama problemi için de geçerlidir. Mantıksal olarak kötü, hatalı, yanlış, yönlendirici soyutlamalar mevcuttur. Bütün bunlar, kavramların formülasyonuna dair mantık problemleriyle alakalıdır.

Şayet mantık, formel çıkarım kuramından başka bir şey değilse bu problem, şüphesiz, bir anlamda kaybolur. Bu durumda, incelenen olgu ve nesnelerin hakkını veren bir kavramsallaştırma derdi yok olup gider ve modelin gerçeklikle uyumu tamamen bir şans meselesi haline gelir. Fakat örtük ağların formel mantığında da benzer problemler mevcuttur.

Geleneksel mantıkta ve lojistikte *d*,*y* doğruluk işlevi temel bir ilkedir. Bazı en yeni gelişmelere göre, mantıkçılar *değil, ve, veya, takiben* gibi mantıksal sabitleri doğruluk fonksiyonları tablolarıyla tanımlamaktadırlar. Eğer doğruluk fonksiyonlarını çoğaltma yönte-

mini takip edersek ve *D*,*Y*'yi göz önüne alırsak, radikal sonuçlar ortaya çıkar. *dY* ve *yD* durumları, karmaşık özel durumlardır. Çok geçmeden görürüz ki meselenin özü, |a| ile $|^{a}_{abc}$ arasındaki nesnel içerik ilişkisidir. Bunlar ne zaman, nasıl ve hangi şekilde farklıdır? Soyutlama yoluyla değişmez kılınan bir kısmın içeriği söz konusu olduğunda veya ayrık parçaların muhtelif bütünlerde tekrarlanması durumlarında çözümler fazlasıyla kolaydır. Bir farkın olup olmadığını ve bu farkın ne olduğunu –rolde, işlevde, dinamiklerde hatta içeriğin kendisinde– bulmak araştırmalara düşen bir görevdir. Bu ise çok somut ve formel problemlerin tanımlanmasına yol açar.

Eğer |a| ve |b|'yi bir bütünün kısımları olarak gerçek bir ilişkinin içine koyarsak, o zaman bunların başkalaşım meselesini de göz önünde tutmalıyız: $|_{a}| + |_{b}| \rightarrow |^{a}_{ab} + |^{b}_{ab}$.[7] Aynı şey soyutlama için de geçerlidir: Gerçek veya kör bir "soyutlamada", $[|^{a}_{ab} + |^{b}_{ab}] - |^{b}_{ab}$ denklemi, $|^{a}_{a}$, |a| sonucunu verir.[8] İlişkisel ağlar kuramında bu zaten böyledir: Eğer bir kısım gerçekten bir sistemden çıkarılmışsa o zaman geriye kalan ciddi oranda değişir. Yine aynı şey $|^{a}_{abc}$ ile $|^{a}_{amn}$ arasındaki ilişkide söz konusudur.

Genel mantık ilmi, klasik mantıkla aynı sağlam kesinliği talep etmektedir ama klasik mantık, Öklit geometrisinin genel geometri içinde özel bir durum olması gibi, özel bir durumu temsil etmektedir. Klasik mantık büyük oranda dahili işlevsel içeriğin sıfıra yaklaştığı örneklerde uygundur.[9]

Temel bir zorluk şuradan fark edilebilir: $|_{a}|$ veya $|^{a}_{a}$ ve $|^{a}_{ab}$ doğruluk değerlerinin ayrıştırılmasının gerekip gerekmediğini, ve dolayısıyla benzer şekilde $|^{a}_{abc}$ ve $|^{a}_{abcd}$ vs.'deki farklılıkların ayrıştırılmasının gerekip gerekmediğini kaale almamız gerekir. Bu, radikal belirsizliklere yol açmaz mıydı? Bütün veriyi toplayana kadar, daima bir *dD*'nin bir *dY*'ye dönüşmesi tehlikesi altında olmaz mıydık? Ki bütün veriyi toplamak elbette imkânsızdır.

7. Bu denklemde kastedilen, $|_{ab}$ ortamında a| + $|_{ab}$ ortamında b|. – *ç.n.*

8. Çünkü "-$|^{b}_{ab}$" işlemi, "b"nin ortamdan çıkışı anlamına gelir, böylece ortamda artık yalnızca "a" mevcuttur. – *ç.n.*

9. Tahminen burada kastedilen, kapalı, sıfır toplamlı sistemler. – *ç.n.*

Hakikaten de doğruluk değerlerinde başkalaşımlar mevcuttur. Daha yakından bakarsak bunun bir itiraz meselesi değil, bir araştırma alanı meselesi olduğunu görürüz. Öncelikle, şu demek değildir ki birbiriyle alakası olmayan çeşit çeşit olguların salt birbirine eklenmesi, doğruluk değerini bütün noktalarda etkiler. Bütün nesneler aynı şekilde birbiriyle ilişkili değildir; göreli olarak kendi içinde kapalı alanlar, kendi içinde kapalı sorular vardır. Eğer bazı nesne durumlarına yeni olgular eklemeye devam edersek, görürüz ki belirli bir noktada doğruluk değeri aslında daha fazla değişmez. Ve bunun kendi dahili sebepleri vardır. Bir Geştalt veya bir örüntü kendisini sınırlar. Bir parçanın değişmesi genelde diğer parçaların da aynı anda değişmesini gerektirir, oysa mesela değişim Geştalt alanının veya sınırlarının dışında gerçekleşirse bu tarz toplu bir farklılaşma meydana gelmez. Bir Geştalt'ın sınırlarını tespit etme sorunsalı, bir seçim meselesi değildir; aksine, hatalı veya hatasız, mantıklı veya mantıksız olma temelinde bir incelemeye tabidir.

Dahası, şayet burada ele aldıklarımızın sorgulanabilir olduğu durumlar var ise, görüşümüzün bu sebepten dolayı bulanıklaştırılmasına izin vermemeliyiz. Karşımıza gelebilecek *dY* durumları aslında genelde çok barizdir.

Şimdi özel bir durumdan bahsedeceğim. Diyelim ki iki taraf arasındaki bir kavgada çözüm yolu şu şekilde bulunmuştur: Her bir taraf için kendi bakış açısı doğrudan geçerlidir; görünüşteki farklılıkların arasında bir orta yolun bulunması imkânsız görünmektedir; ilk başta bir durumda $|^{a}_{ab}$, diğer durumda ise $|^{a}_{ac}$ bulunmaktadır; taraflar birbirine tamamen karşıdırlar. Çözümü $|^{a}_{abc}$ durumunda buluruz; birinin diğeri tarafından şiddet görmesindense her iki bakış açısını da hesaba katan ortak bir çözüm.

Çözüm usulünün bu biçimi, doğruluk kuramına dair son tartışmalarda ele alınan bireysel sosyal ve kültürel çevrenin tahakkümüne dair sorulara dokunmaktadır.

Burada başlıca kuramsal noktaları gösteren birkaç basit örnek daha eklemek istiyorum.

1. Şu iki müziksel motife dikkat edin:

Solda bulunan motifin devamını re bemol majör, sağdakinin devamını ise re minör olarak düşünelim. (Bununla birlikte, devamları böyle olmak zorunda değil.)[10]

Denebilir ki, ilk iki ton arasındaki ses aralığı aynı. Bu doğru; ama ancak piyano için. Müzisyen, aradaki farkın ıskalandığını ifade edecektir. Sağdaki motifteki ton eksiltilmiş dörtlü (*diminished fourth*), soldaki ise majör üçlüdür (*major third*); soldaki ikinci ton tonik, yani o gamın karar notası, sağdaki ise geçiş notasıdır. Ve eğer sağdaki motifin ikinci tonu re bemol olarak yazılsaydı yanlış ve mantıksız olurdu. Şayet bu farklı kombinasyonlardaki tonları farklı olarak duymuyorsak, o zaman bu motiflerde neyin mündemiç, başka bir deyişle içkin olduğu hakkında kesinlikle hiçbir şey anlamamışızdır.[11] Ve aslında ses sanatçısı veya kemancı bu iki örnekte o sesi oldukça farklı şekilde tınlatır.

Şayet kendimizi sağdaki motifle sınırlarsak ve dinleyici olarak ilk iki tonu tek tek ve bağlamından yalıtılmış halde ele alırsak, yani tonların bütünün içindeki rollerine ve işlevlerine karşı duyarsız kalırsak *dY*'nin bir örneği oluşmuş olur.

10. Müziğin notasyonunda re notasının bemolü, yani yarım nota pesi ile do notasının diyezi, yani yarım nota tizi piyanoda tıpatıp aynı re ile do arasında siyah ara notaya denk gelir. Ancak soldaki örnekte eğer parça re bemol majör gamındaysa oradaki re bemol notası gamın ilk notası, dolayısıyla güçlüsü, yani karar notasıdır (*tonic*). Diğer yandan sağdaki örnekte eğer parça re minör olarak devam ederse aynı nota bu sefer gamın yedinci notasına, dolayısıyla en kararsız notasına denk gelir. Günümüzde müzik psikolojisi araştırmaları, müziksel bağlama göre aynı notaların değişebilen işlevlerini –örtük de olsa– ayırt etme yetisinin, müzik eğitimi almadan, salt ilgili kültürün müziğine maruz kalarak edinildiğine işaret eder (bkz. Bigand ve Poulin-Charronnat 2006). – *e.n.*

11. Krş. *Zeitschrift für Psychologie* 1933 (129): 353 ve sonrasındaki örnekler [M. Wertheimer, *Productive Thinking*, genişletilmiş baskısındaki yeniden basımı, Mary Henle'nin notu].

2. Matematiksel bir serinin birkaç üyesini ele alalım. Bir formül oluşturulmuş olsun. Serinin devamı göz önüne alındığında formülün, serinin yapısının ve değişkenliğinin ne kadar farklılaşabildiği ortaya çıkar. Veya elimizde bir matematiksel seri vardır. Ve biz, o serinin hangi eğri ailesine mensup olduğundan bihaber, onu belli bir formülle tanımlarız.

3. Veya mühendis, ölçümleri sonucunda düz bir çizgiye sahip olduğunu keşfeder. Ancak başka kısımlardan alınan ölçümler gösterir ki mühendis düz bir çizgiyle değil bir hiperbolün asimptotuyla uğraşmaktadır.

Eğer *dY* örneklerini takip eden üstteki yorumu bütün boyutlarıyla göz önüne alırsak başka bir noktaya daha işaret edildiği görülür. Tüm "veriler", bir melodinin bütün tonları veya bir serinin bütün üyeleri eksiksiz bir toplam halinde verilebilir. Yine de hiçbir şey kavranamayabilir. Bütünü sadece münferit parçaların, fragmanların toplamı olarak ele alırsak, ona mündemiç olan anlam görülemeyebilir; ve bu, bütün tekli ilişkilerin toplamı verilse dahi böyledir. *dY* ve *dD*'ye ilaveten elimizde bir de *d(?)* durumları vardır.

Birisi ciddi bir istekte bulunur: "Bana bunun doğrusunu söyle." Cevap, münferit olarak geçerli olan birçok olgu barındırabilir ve soruyu soranı tamamen bilgisiz bırakabilir. Eğer her şeyi toplam olarak biliyorsam, eğer bütünün belirleyici içsel ilkelerini, içsel bağlantılarını ve öğeleri bütün tarafından belirlenen parçalar olarak kavrayamadıysam, anlamakta ve kavramakta başarısız olmuşumdur. Burada da somut meselelerle uğraşmamız gerek, örneğin anlamamaktan anlamaya geçişin neleri barındırdığını kavrama problemiyle. Akılcı bir öngörüde bulunabilmek için aynı tür anlayış gereklidir.

Burada kısaca ikinci bir noktaya değinmek istiyorum. Klasik görüş –ki bu görüşe göre doğruluk veya yanlışlık önerme veya savların özellikleridir– doğruluk ve yanlışlığın anlamlarını yapay bir şekilde kısıtlıyor gibi görünmektedir. Bu mesele, sadece ve öncelikle kimin ne dediğine veya neyi ifade ettiğine dair bir soru değildir. Yanlışlık ve doğruluk –ve hatta kavrayış– duygu ve tutumlardan muaf, salt entelektüel şeyler değildir. Önceki örneklerin çoğunda en önemli şey ifade değil bütün bir duruştur, bir insanın o şeyin bizatihi ken-

disine yönelik tavrıdır. Doğruluk ve yanlışlık, insanların ifadelerinde değil daha çok onların bütünsel davranış şeklindedir; ne yaptığında, başka kişilere ve şeylere karşı gerçek tepkisinde, onlara adaletli davranma, onlarla bir olarak yaşama iradesinde saklıdır. Hakikat ile adalet arasındaki içkin bağ işte tam burada yatar. Davranış ve eylem âleminde mesele, "parça" ile "kısım" arasındaki farkın içinde dönüp durur.

Bilimin kökleri hakikat iradesinde yatmaktadır.

Eğer bilimin talep ettiği şeyin, ne kadar vazgeçilmez olsa da sadece olgulara titiz bir sadakat değil de bundan daha fazlası olduğu aşikârsa (ki bu, bizim burada *D* olarak belirttiğimiz şeydir); eğer bu temele dayanan kararlar, daha zor bir şekilde alınıyorsa; eğer belli bilimsel alanlarda teknik veya kuramsal sebeplerden dolayı kesin kararlar şu anda imkânsızsa; bütün bu değerlendirmeler doğruluk iddialarını zayıflatamaz. Aslında biliminsanının sorumluluğu karşılaştığı zorluklarla artar, hakikat arayışında şaşmaz bir kararlılığa talep büyür. Bu aynı zamanda biliminsanının, şeylere içkin olanla ilişkisinin hakkını vermesi[12] ve arzu ve emirlerle bulandırılmamış bir hakikat iradesini göstermesidir.

Özgür tartışmaya dair bilimin iddialarının gerçek kökeni işte budur: olgulara karşı tavizsiz sadakati muhafaza etme isteği, bilim emekçisinin kendi işine karşı tutumu, tezlerinin en kesin kanıtını bulana kadar çalışmaya hazır oluşu. Bir kavramsallaştırma, çok kolay bir şekilde heva ve hevesten etkilenir ve keza çok kolay bir şekilde, araştırma konusu olmaktan çıkıp bir idole, kendi içinde bir amaca dönüşebilir. Ve bilimin hayatın hizmetinde olması gerektiğini varsaysak bile aracın kendini çürütmesine fırsat vermemeliyiz. İşte bu aracın, yani hakikat arayışının kendisinin, tüm pirüpaklığıyla muhafaza edilmesi küçümsenmeyecek derecede önemlidir.

Fakat tehlikede olan araç değil, insanın ta kendisidir.

Çeviren: M. Aziz Akkaya

12. "Şeylere içkin olanla ilişkinin hakkını verme" ifadesinin Edmund Husserl'in fenomenolojisine atıf olduğunu düşünüyorum. – *e.n.*

Etik Kuramındaki Bazı Problemler (1935)

ESKİ HOMO SAPIENS mefhumu, bazı beceri ve yeteneklerin (her zaman tam anlamıyla gerçekleşmemiş olsalar da) insan için önemli olduğunu ima eder. Bunlar arasında, kavrama ve içgörü yeteneği ve eğiliminin yanı sıra, doğruluğa dair, adalete dair, iyiliğe ve kötülüğe dair ve samimiyete dair bir his bulunmaktadır. İnsan onuru mefhumu, insanın içsel bir görevi olarak bu becerilerin gerçekleşmesiyle bağlantılıdır. Kişi ancak bu şekilde var olabildiği takdirde hakiki bir insandır ve ancak o zaman hakiki anlamda insani bir toplum söz konusudur.

Bu *homo sapiens* mefhumu, insanın körlüklerini ve zayıflıklarını, insanlar ve durumlar arasındaki farklılıkları gözden kaçırmaz. Bu yetilerin çoğu zaman görünmez veya azmanlaşmış olduğunu, gelişimlerinin bazen engellendiğini; her insanın her daim *homo sapiens* olmadığını, kimi zaman kendinin trajik bir karikatürü olabileceğini, bu becerilerin gelişmesine veya gerçekleşmesine müdahale eden koşul ve durumların olduğunu; çoğu zaman bu insani nitelikleri gizleyen ya da onların gelişimine engel olan güçlerin var olduğunu gözardı etmez.

Bugün, *homo sapiens* mefhumuna kökten zıt bir tezle karşı karşıyayız. Bu tez, insandan, yalnızca soluk bir soyutlama, bir kurguymuş gibi söz etmenin yanlış olduğunu ileri sürer. İnsanların, ırkların, kültürlerin kavram ve değerlendirmelerinde temelde birbirinden farklı olduklarını savunur. Bu teze göre, tek bir etikten bahsetmek anlamsızdır, bizler sadece zamanla değişen tarihsel gerçeklerden ibaret olan çeşitli değerlendirme sistemlerine sahibizdir. Tüm değerler temelde görelidir, yerine ve zamanına göre değişir. Çeşitli halkların ve zamanların etikleri için ayrı ayrı aksiyom sistemleri kur-

duğumuz takdirde de hepi topu, farklı etik sistemlerinden oluşan bir toplama sahip oluruz. Her sistem, diğer herhangi bir sistem gibi sadece bir olgudur. Günümüzde pek çok kişi etiğin göreli olma ilkesini bariz bir beyan olarak kullanmaktadır.

Bu tezin ortaya çıkmasında çeşitli faktörler etkili olmuştur. Ben burada sadece iki faktörden bahsedeceğim. Neyse ki, geçtiğimiz onyıllarda, bilimsel araştırmalar yoluyla etnoloji, sosyoloji ve kültürel tarih alanlarında sayısız olguyu keşfetmede hatırı sayılır bir gelişme söz konusu. Bulguların bir araya getirilmesiyle elimizde karşılaştırma yapmak için bir dereceye kadar malzememiz oldu. Hayli farklı ahlaki kavramların ve değerlendirmelerin rapor edildiğini görüyoruz. Kimileri, çeşitliliğin kendini temel bir ilke olarak tescil ettiği, eski teklik/evrensellik fikrinin ise boş bir kurgu olduğu sonucuna varmıştır. Bu bakışa göre, bu eski evrensellik fikri, geliştirildiği zamanın ve yerin koşulları tarafından belirlenmiş tarihsel bir olgu olarak kabul edilmelidir.

Şeklen, modern mantığın bazı yönleri bu gelişmeyi destekledi. Aksiyomlar artık yalnızca, sistem içinden tek bir verinin çıkarımının yapılacağı önermeler olarak görünmeye başladı. Bazıları sorunu şu şekilde formüle ediyor: Bilimin görevi yalnızca, bir alandaki tekil olguları göstermek ve yine yalnızca bu olguları temsil eden genel önermeleri aramak olabilir. Mantık ve matematik dışında, aksiyomların keyfi bir karakteri vardır. Şöyle ki her tür aksiyomun karşıt halleri de geçerli olabilir ve aksiyomlardaki farklılıklar olsa olsa keyfi kararlarla çözülür. Böylece, belirli bir sosyal grubun değerlendirme sistemi bir aksiyom sistemiyle, başka bir grubun değerlendirmeleri başka aksiyom sistemleriyle temsil edilebilir. "Birbiriyle çelişen iki normdan hangisinin diğerinden daha doğru olduğunu mantıksal akıl yürütmeyle veya olguların bilimsel olarak gösterimiyle kanıtlamanın hiçbir yolu yoktur. Bu iki norm arasındaki seçim ancak keyfi olabilir; tüm normlar, tanınma yönünde kesinlikle eşit bir iddiaya sahip olan olgulardır." Dolayısıyla, bizler farklı olgu kümelerini temsil eden farklı etik aksiyom sistemlerine sahibiz, hepsi bu.

Bu durumda şu denebilir: Farklı değerlendirme aksiyomları, bir sistemden diğerine geçerken çelişkili olsa bile, eşit derecede makul-

dür. Eğer normlarda eksi yerine artı, artı yerine eksi koyarak bir etiğin aksiyomlardaki değerlendirme işaretlerini tersine çevirirseniz, eşit derecede makul başka bir etik sistemi elde edebilirsiniz.

Elbette ki bu son ifade doğru değildir. İnsan toplumlarında hem teknik hem beşeri açıdan olasılıkları sınırlayan ortak koşullar yok mudur? İnsanlarda ve toplumlarda özdeş koşullar yok mudur?

Ama öncesinde, biçimsel bir soru sormak istiyoruz: Farklı (çelişik) değerlendirme olgularından ve onların ifadesinden yola çıkarak doğrudan aksiyom heterojenliği çıkarımını yapmak mantıksal olarak yerinde midir?

Değildir. Böyle bir çıkarım ancak şu durumda geçerli olurdu: Amaç, çıplak olguların basit tasnifinin ötesinde bir şey olmasaydı; içeriklerin anlamlarında, tutumların nedensel oluşumunda farklılıklar olmasaydı; tüm olguların eşit teorik değeri olsaydı; veya mevcut olguları psikolojik ya da sosyolojik açıdan teorik bir bakış olmadan ele alsaydım; onları belirleyici bağlarından ayrı görüp karşılaştırsaydım. Oysa değerlendirilmek üzere ele alınan olgular, aynı önem derecesine sahipmiş gibi ele alınamaz. Olguların etki etme gücünde kritik psikolojik farklılıklar vardır. Yalnızca telkin, atalet ve geçici körlükten bahsetmem yeterli olacaktır.

Nispeten basit bir örnek ele alalım. İnsanlar sıkça, kitle psikolojisinin hüküm sürdüğü ortamlarda kalabalıkla birlikte hareket ederler, sonraysa nasıl bu kadar şuursuz davranabildiklerini anlamakta güçlük çekerler. Onlar bunu, kalabalığın kör edici psikolojik koşulları altında yapmışlardır. Bu davranışları ancak, bilinç alanının muazzam şekilde daralması veya gerçek belirleyici faktörlerin alanının daralması sonucunda mümkün hale gelmiştir.

Bu davranış değişimini basitçe, bir etik sisteminden diğerine geçiş olarak tanımlayabilir miyiz? Eğer öyle ise biz, eşit etki gücü olan iki zıt aksiyom sistemine mi sahibiz? Sorunumuz bu tarz bir önermeyle tatmin edici şekilde çözülmüş oluyor mu? Burada bilimin görevi yalnızca, salt olguları ifade etmek ve genellemeleri formüle etmek, farklı aksiyomları öne sürmek mi? Bu farklı davranış biçimlerinin nasıl ortaya çıktığını incelememiz gerekmez mi? Ve bu gibi durumlarda, değerlendirme ilkeleri aynı olmasına rağmen, farklı ko-

şulların farklı davranışlara ve farklı değerlendirmelere yol açması mümkün değil midir? İlgili faktörlerin bazılarına karşı geçici körlük, *aynı* etik ilkeler altında fiili davranışı değiştirebilir.

Bu tarz körlük halleri özel vakalardır. Akla kolayca başka durumlar da geliyor. Bir yanılgı, yanlış bir öneri, halihazırda güncel bir teori ya da yaygın bir batıl inanç veya gelenek sebebiyle (aslında özünde nötr olabilecek özellikte bir) A meselesine/kişisine/topluluğuna/canlısına karşı B tipinde bir değerlendirme veya davranış oluşur, böylece bu koşullar altındaki bir kişi için A, B ile eşdeğer hale gelir. Sonuç, A'nın farklı gruplarda (olumluluk, olumsuzluk veya nötrlük bakımından) farklı anlamlara gelebilmesidir. Öte yandan bu, B'nin temel olarak nedensel ve belirleyici değerlendirilmesinde bir farklılığa karşılık gelmez (çünkü B her zaman, diyelim, olumlu bir değer taşır, yani B+'dır). O zaman elimizde A'nın anlamına dair bir çeşitlilik, bir görelilik, öte yandan belirleyici ilke olan B'de muhtemel bir özdeşlik vardır. Benzer şekilde farklı biyolojik ve sosyolojik koşullar, görünürdeki bir A içeriğinin farklı fiili değerlendirmesini şart koşar. Bu A içeriği ise yalnızca atomik bir olgu olarak ele alındığında aynıdır, öte yandan durumun tamamının içinde oynadığı rol bağlamında ele alındığında farklıdır.[13]

Mantıksal biçim en basit ve çıplak haliyle canlandırılabilir (bkz. Tablo). Bir grupta A nesnesine karşı olumlu bir değerlendirme ve tepki varken başka bir grupta bu olmayabilir. Burada şunu sormam gerekir: İlk grupta A'nın olumlu değerlendirilmesinin sebebi nedir? En basit senaryoda bu koşullandırılmış bir tepki olabilir. A bu şekilde değerlendirilmiştir çünkü, olumlu değerlendirilmiş olan B ile koşullanmıştır ve bağlantılanmıştır.[14] Ve diyelim ki her iki grupta da B aynı temel, olumlu değerlendirmeye sahip.

13. Bu paragraftaki ifadeleri daha kolay anlaşılır hale getirmek için kimi (parantez içi) eklemeler yapılmıştır. 194. sayfadaki tablo, Wertheimer'ın ifadelerini biraz daha anlaşılır kılmaktadır. Tek başına + veya – değer taşıyan uyaranlar kalın harfle, tek başına + veya – değer taşımayan (ancak sonrasında koşullama deneyimi sonucu değer üstlenen) uyaranlar kalın olmayan harfle belirtilmiştir (A ve C). – *e.n.*

14. A'ya tepki "koşullu refleks", B'ye tepki ise "koşulsuz refleks" olabilir.

Tablo 1[15]

	I. Grup		II. Grup	
İlk aşama:				
Kaynaklar (aksiyomlar, koşulsuz uyaranlar ve koşulsuz refleksler)	**B+**		**B+**	
Koşullama deneyimi (nötr uyaran ile koşulsuz uyaranın ilişkilenmesi)	(A)(**B+**)		—	
Olgusal değerlendirme (nötr uyaranın koşullu uyarana dönüşümü ve koşullu refleksi doğurması)	A+		—	
İkinci aşama:				
Kaynaklar (aksiyomlar, koşulsuz uyaranlar ve koşulsuz refleksler)	**B+**	**D–**	**B+**	**D–**
Koşullama deneyimi (nötr uyaran ile koşulsuz uyaranın ilişkilenmesi)	(A)(**B+**)	—	—	(A)(**D–**)
Olgusal değerlendirme (nötr uyaranın koşullu uyarana dönüşümü ve koşullu refleksi doğurması)	A+			A–
Üçüncü aşama:				
Kaynaklar (aksiyomlar, koşulsuz uyaranlar ve koşulsuz refleksler)	**B+**	**D–**	**B+**	**D–**
Koşullama deneyimi (nötr uyaran ile koşulsuz uyaranın ilişkilenmesi)	(A)(**B+**)	(C)(**D–**)	(C)(**B+**)	(A)(**D–**)
Olgusal değerlendirme (nötr uyaranın koşullu uyarana dönüşümü ve koşullu refleksi doğurması)	A+	C–	C+	A–

15. Tablonun daha rahat anlaşılabilmesi için kimi kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmıştır. "+" ve "–" işaretleri sırasıyla çekici/arzu edici ile itici anlamına gelir. Örneğin B+ burada "bir grubun değer verilen mensubu olmak" olabilir, D– ise "grup dışı kalmak" olabilir. Dolayısıyla bir kişi için, eğer kendisine değer verdiğini düşündüğü grupta belirli bir selam verme biçimi (A) varsa o selam verme biçimi de değerli bir şey haline gelir. Öte yandan bu selam biçimi B+ yerine D– grubuna aitse (yani dışlanmışlara aitse) o zaman tersine, değersiz hatta tahammül edilmez gelecektir çünkü selam biçimi bu sefer makbul olmayanla eşleşmiştir. –*e.n.*

Bir A, farklı bir bütünün parçası olduğunda ise rolü ve işlevi değişecektir. Burada söz konusu olan, parçaların basit bir toplama işleminin ötesinde bir durumdur.[16]

Eğer mevcut araştırmaların ışığında elimizdeki çeşitli değerlendirmelere (taşıdıkları kuramsal sorunları da göz önünde bulundurarak) göz gezdirmeyi deneyecek olursak, farklı şeylerin bir karışımı ortaya çıkacaktır. Bir yandan, farklı anlamlar, gelenekler, usuller, teoriler, durumlar sonucu çeşit çeşit değerlendirmeler vardır. Bu olgular, davranış biçimlerinin altında yatan kaynakları ve ilkeleri bize doğrudan göstermez. Öte yandan, (1) eğer gerçek ilkeler, aksiyomlar arıyorsak, çoğu vakada olup bitenin yeterince açıklığa kavuşmadığını görürüz; (2) eğer çelişkili aksiyomların doğrudan temelini oluşturacak çelişkili *normlar* arıyorsak elimizde çok az materyal vardır; (3) eğer temel insan ilişkilerinde birbirine karşıt farklılıklar arıyorsak (örn. yanlış anlaşılmalarla bulandırılmamış, berrak, arkadaşça bir güvenilirliğe karşıt entrika, kurnazlık, bencillik, aldatıcılık halleri; veya bilge bir anlayışa, samimi bir dürüstlüğe karşıt pervasız, bencil, duygusuz vahşilik, bariz, gaddar adaletsizlik halleri) işte burada olgular evrensel, temel özdeşliklere meyledecektir.

Belki de halihazırda bilimsel gelişmelerde bir üçüncü aşamanın başlangıcının izini sürebiliriz. Daha önceki bir dönemde, ilk aşamada etnoloji, Avrupai mefhumları evrensel ve tartışmasız kriterler olarak kullanageldi. Sonrasında farklı toplumlar arasında karşılaştırmalı araştırmalar ikinci aşamaya yol açan zenginliği ortaya çıkardı: Ortada açıkça çeşitlilik ve farklı etik sistemleri vardı. Bugün etnolojinin durumu üçüncü aşamaya neredeyse ulaşmıştır. Bir taraftan, bir şeylere değer biçme süreçlerinde bir sürü biyolojik, sosyolojik, dini ve tarihi komplikasyonları hesaba katmamız gerektiğini; tekil değerlendirmelerden kural ve aksiyom çıkarımları yapmanın acelecilik olduğunu; görünen farklılıkların mutlak surette aksiyomlardaki farklılıklara işaret etmediğini öğrendik. Diğer taraftan (doğruya-yanlışa, adalete-adaletsizliğe dair anlam kötülemeleriyle karmaşıklaştırılmamış) insan ilişkileri durumlarında olgular, karşıt normlar-

16. Krş. Max Wertheimer, "Hakikat Üzerine".

dan çok temel özdeşlik göstermeye meyillidir.

Bilimsel etiğin problemleri son derece karmaşıktır. Eğer bu problemler bilimsel olarak incelenecekse onların birbirinden farkını ayırt etmeli ve adım adım tevazu ile ilerlemeliyiz. Fiili değerlerin belirlenme sürecinde, onlara yol açan nedenlerdeki farklılıkları incelemeliyiz. Ayrıca değerlendirme olgularının mantıksal yapılarındaki farklılıkları da incelemeliyiz. Ben burada bu zengin alan içinden sadece bir sorunu, mevcut teorilerde sıklıkla göz ardı edilen bir sorunu ele almak istiyorum.

Değerler hakkında hepsi aynı şemaya uyuyormuş gibi hiçbir ayrım yapmadan konuşmak alışılagelmiş bir durum. Genel şema şu şekildedir: Bir elimizde bir nesne, bir içerik vardır; diğer elimizde öznel hisler, öznel değer yargıları vardır. Nesneye yalnızca bir değerlendirme eklenir, bu değerlendirme olumlu ya da olumsuz olabilir, belirlenmesi özneldir. Mantık açısından bakıldığında, değerlendirmeler nesneden bağımsız keyfi ve harici olarak belirlenir.

Bu şema için aşağıdaki örnek kullanılabilir.

Bir yemeğin iyi olduğunu söylerim çünkü bana göre lezzetlidir, ya da modadır, ya da başkaları öyle söylüyordur, ya da bu yemeği tercih etmek artık "havalı" olarak addedilmiştir vesaire...

Bu değerlendirme benim için doğru başkası için yanlış olabilir. Değerlendirme, öznenin nesneyle ilişkisine, yani kişinin nesneye ilişkin öznel duygularına bağlıdır, biçilen değer nesneye içkin değildir, tamamen harici ve keyfidir. Mantıksal yapı şu şekildedir: A nesnesi *ve* eklenen artı veya eksi değerlendirmesi.

Bu örnekle aşağıdakini karşılaştırabiliriz:

Bir yargıç suçludan rüşvet aldığı için ya da bu karar kendisine veya mensup olduğu bir gruba fayda sağlayacağı için suçsuz olduğu apaçık birini mahkûm eder. Ya da fakir ve aç bir çocuğa yesin diye bir parça ekmek verilmiştir ancak ergen bir zorba gelip ekmeği elinden alır ve futbol topu olarak kullanır.

Bu tür durumları anlamaya çalışırken bir önceki örnekte kullandığımız "nesneye içkin olmayan, özne tarafından yaratılmış, keyfi değerlendirme" bakışını kullanırsak, bir anlaşılırlık sorunu olur, bir terslik vardır; meseleyi netleştirmek şarttır, örnekteki olay birçok

problem barındırır. Buradaki olay lezzet örneğindekiyle aynı mıdır? Burada objektif bir durum ve davranış, bir eylem vardır ve ilk önce bu eylemin mevcut durum içinde nasıl konumlandığını hissetmek, görmek, kavramak gerekir. En önemli soru, nesneden bağımsız bir öznel değerlendirmeden çok, olayın içindeki ilişkiler, eylemin durumun gerektirdikleriyle ne kadar örtüştüğü, durum ve eylemin *birbirine dair* hali, durum ve hareket arasındaki ilişkidir. Fiili davranış, (1) durumdan bağımsız bir şekilde, nesneye gerçekte ne kattığı göz ardı edilerek belirlenebilir veya (2) durumu ihlal edebilir veya (3) durumun yapısına uygun, durumun gerektirdiklerini yerine getiriyor olabilir. Burada, çeşitli objektif özelliklerimiz bulunur, ki bunlar durumun *içindeki* ilişkilerle ilgili özelliklerdir. Fiili davranışın belirli bir örneğinin bu üç sınıftan birine ait olup olmaması benim görmem ya da görememem, öznel değerlendirmemle alakalı değildir. Ben olumlu da olumsuz da değerlendirsem bu, üçünden hangisinin söz konusu olduğunu, bahsi geçen davranışın oynadığı rolü ve onun durum içindeki konumunu zerre kadar değiştirmez. Her şeyden önce bu nokta iyi anlaşılmalıdır. Eğer biri gerçek bir durum karşısında bunu göremezse ve ona göre davranırsa bu, o kişinin farklı bir etiğe sahip olduğu anlamına değil, buradaki esas meseleye karşı kör olduğu anlamına gelir.

Pek çok teorisyen için, mantıksal yapıdaki bu farkı açıkça görmek ve teoriyle olan ilişkisini anlamak zordur.

Burada ilke olarak ne vardır? Mantıkta veya matematikte çelişki ilkesi gibi belirleyici ilkeler vardır. Bu keyfi, öznel bir konu değil, madde ve onun ilişkileriyle alakalıdır.

Ancak, etik sorular için (bu farklı alanda doğal olarak tamamen farklı olacak olan) karşılaştırılabilir ilkeler var mı? Birçok teorisyen bunu reddediyor. Böyle ilkelerimiz yok, iddiasındalar. Dahası, tüm değerlerin temel öznelliği nedeniyle, bu tür (genel) ilkeler için teorik bir olasılık yok gibi görünüyor onlara.

Belki de sorunun formülasyonu fazla dar tutuldu. Belirli değer problemleri için diğer alanlardaki değer problemleriyle özdeş ilkelerin olması mümkün değil mi? Ve bu durumda mantıksal düşünmeye dair bazı ilkeler hepsine ortak olan bir ilkenin özel bir hali oluyor

olmaz mı? Teorik çalışmalara yol açabilecek bir yaklaşımdan bahsedeceğim. Bu yaklaşım teorik kavramlarda bazı radikal değişiklikler içeriyor, ancak diğer yandan, her daim amaçlanan bir şeyi daha doğrudan formüle ediyor gibi görünüyor. Burada meselenin sadece bir tarafının kabataslak çerçevesini sunabilirim.

Toplama yapan biri, yedi artı yedi eşittir on beş diyebilir. Bu olur; bu tür toplamalar gerçek olgulardır. Ve der ki, "Ben buna iyi diyorum çünkü on beş sayısını seviyorum", ya da "çünkü iki tamsayı toplandığında sonucun her zaman beş ile bölünebilir olmasını öngören bir ilke oluşturdum", ya da –ara sıra bir garsonun hesabı toplamasında olabileceği gibi– "on beşe dair özel bir menfaatim var".

Bu örneklerde, on beşin belirlenmesi, nesnelere kördür ya da nesnel durumun yapısal olarak gerektirdiği şeyi ihlal eder. Eğer ben bu durumda on beşi tercih ediyorsam, onu olumlu değerlendiriyorsam, o zaman on beşin yanlış olması konu dışıdır.

Burada yapısal olan nedir? "Yedi artı yedi eşittir..." durumu, içinde eksiklik, boşluk (*eine Leerstelle*) barındıran bir sistemdir. Boşluğu çeşitli şekillerde doldurmak mümkündür. "On dört" şeklindeki bir tamamlama duruma karşılık gelir, boşluğa uyar, bütünün içindeki işleviyle bu sistemce yapısal olarak talep edilen şeydir. Durumun hakkını verir. Diğer tamamlamalar, on beş gibi, uymaz. Doğru değildir. Bu tarz tamamlamalar, kaprisle, bu boşluğun yapıda sahip olduğu işleve ilişkin bir körlük ya da ihlal ile belirlenirler.

Burada, "sistem", "boşluk", farklı türlerde "tamamlama", "durumun talepleri" ve "gereklilik" gibi kavramları görüyoruz.[17]

Eğer iyi bir matematiksel eğride bir boşluk, eksikli bir yer varsa durum buna benzerdir. Burada genellikle eğrinin yapısı tarafından belirlenen, tek uygun çözüm çıkar; diğer tamamlamalar doğru değildir. Bu, kadim "iç gereklilik" kavramı ile bağlantılıdır. Ve yalnızca mantıksal işlemler, sonuçlar vb. değil, aynı zamanda olaylar, eylemler, varlık da bu mânâda anlamlı veya anlamsız, mantıklı veya mantıksız olabilir.[18]

17. Bunlar oldukça karmaşık kavramlardır; bu kavramların matematik, bilim ve Geştalt kuramındaki son gelişmelerle bağlantılı olduğunu söyleyebilirim yalnızca.

Şöyle ifade edebiliriz: Belli bir durumda, içinde boşluk (*Leerstelle*) olan bir sistemde, belli bir boşluk doldurmanın (*Lückenfüllung*) yapının hakkını verip vermediği, "doğru" olup olmadığı, çoğunlukla sistemin yapısı tarafından belirlenir. Yapısal olarak belirlenmiş gereklilikler vardır. Bazı berrak vakalarda hangi tamamlamanın durumun hakkını verdiği, hangisinin hakkını vermediği, hangisinin gereklilikleri ihlal ettiği konusunda kesin kararlar mümkündür.[19]

Rüşvet alan hâkimin durumu, yapısal olarak ilk matematiksel örneğimize benziyor. Burada yine boşluklu bir sistemle karşı karşıyayız. Hâkim, apaçık masum olan adamı şahsi menfaati veya grubunun menfaati nedeniyle mahkûm ederse, bu davranışı öznel olarak tercih edebilir, ancak bu, kararının haksız olduğu gerçeğini değiştirmez.

Bu durum geleneksel mantığa çok yakındır; ama bu ilkeyi başka durumlarda da görebiliriz. Burada aç bir çocuk oturuyor; şurada da tek tuğlası eksik küçük bir ev inşa eden bir adam. Benim de bir elimde bir parça ekmek, diğer elimde de bir tuğla var. Aç çocuğa tuğlayı veriyorum ve yumuşak ekmeği adama götürüyorum. Burada iki durum, iki sistem var. Bu paylaştırma şekli, boşluk doldurma işlevlerine kördür.[20]

Bu vakalar ilkeyi bir başlangıç niteliğinde açıklamaya hizmet edebilir. Doğal olarak, birçok ek adım gereklidir (ve tek bir ilkeyle görev tamamlanmaz). Öncelikle "belirleme", "gereklilik" vb. terimlerin açıklığa kavuşturulması gereklidir.[21]

Boşluğu olan böyle bir sistem, daha kapsayıcı bir sistemin bir parçası olarak düşünüldüğünde, bir sonraki adım işin içine girer.

18. Bu, bildiğimiz geleneksel mantık kuramının sınırlarını bazı açılardan aşar.

19. Mantıksal düşünmenin bazı temel ilkeleri, bu ilkenin özel durumlarıdır. Bu nedenle, durumun koşullarına kör bir önerme sunmamalısınız; yapıya veya halihazırdaki verilere duyarsız davranmak doğru değildir; çelişki yasasında, sistemde zaten bir artı A varsa, A olmayanın doldurulmasına mantıksal olarak izin verilmez. Bu, genel ilkenin en açık özel durumundan başka bir şey değildir.

20. Ya da tahkir sebebiyle olmuş olabilir. Tahkiri olumlu olarak değerlendiren insanlar olabilir, ancak bu, söz konusu paylaşım şeklinin durumun hakkını vermediği gerçeğini değiştirmez.

21. Burada buna giremem. Sadece, "olan" ve "olması gereken" şeklindeki yaygın, basit ikiliğin revize edilmesi gerektiğinden bahsedebilirim. Böyle bir düzende "belirlemeler", "gereklilikler" nesnel niteliklerdir.

Kritik bir anda eğer bir gangsterin belirli bir görevi yerine getirebilmesi için bir tabancaya ihtiyacı varsa o zaman ihtiyacıyla birlikte gangster, mantıksal olarak, istekleriyle birlikte daha büyük bir sistem olan insan topluluğunun işlevsel bir parçasıdır. Eğer her daim daha büyük bütünlere sonsuz bir geri dönüş (ve bunun sonucunda belirlemelerde değişiklikler) olsaydı, o zaman ilkenin uygulanış biçimi tehlikeye girerdi. Ancak bu, basit bir genellemeyle çözülemeyecek fakat araştırma konusu olacak bir noktadır. Görünen o ki, çoğu durumda bütünün genişlemesiyle birlikte sınırsız değişiklikler olmaz, çoğu zaman genişleme etki etme biçimini değiştirmez. Ve birçok durumda çatışan alanların ortak yönü, daha geniş ve daha genel bir alanı kapsamalarıdır.

Konu her ne olursa olsun, kuram gelişiminde sonraki adımların formülasyonu ve bahsedilen ilkenin diğer ilkeler arasındaki yeri ve sıralaması ne olursa olsun, burada neyin söz konusu olduğunu anlamak gerekir.

Mantıksal düşünceye, duygulardan, tutumlardan, eğilimlerden zoraki olarak ayrılmış tamamen entelektüel bir alan olarak bakmanın âdetten olduğunu söyleyebilirim. Bahsedilen ilke, yalnızca belirlenimlere ilişkin savların statik bir listesi değildir, dinamiklere de değinir. Mantıksal işlemler ve olgular duygularla, tutumlarla ve gerçek davranışla çok ilgilidir; onları içerir. Mantıksal işlemler, düşünen biliminsanının durumunda olduğu üzere, samimiyet gibi, ele alınan malzemenin hakkını verme iradesi gibi şeyleri içerir ve gerektirir.

Şu ek örneği verebiliriz: Genç, idealist bir parti üyesi, belirli bir ırkın üyelerini olumsuz değerlendirir ve bunu tutkuyla yapar. Bu gibi durumlarda, "Bir değerler sisteminde bu ırkın üyeleri olumlu, bir başkasında olumsuz olarak değerlendirilir" gibi bir formülü sunmak yeterli değildir. Belki de bu genç adam, bu ırkın zehirli bir yılan olduğu gibi kötü maksatlı, iftira dolu bir telkinle, propagandayla bu duruma getirilmiştir ve onun için böyle davranıyordur. Aslında A'ya (bu ırkın üyelerine) göre değil, bu ırkla özdeşleştirmesi öğretilen bir B'ye (zehirli yılana) göre davranır. Buradaki asıl sorun sadece genç adamın davranışında değil, körü körüne özdeşleştirmeye mecbur edilmesinde yatmaktadır. Bu, bahsedilen ilkenin doğal bir sonucunu

içermektedir. Kör yargılara zorlama, zihinsel alanın uygunsuzca daraltılması, kör odaklanışın tetiklenmesi, gerçek durumu görme olasılığını hileyle ortadan kaldırmak, insanı, sorunlarımızın çözümü için gerekli önkoşullarından mahrum eder.

Bahsedilen ilke, birçok olağan adalet tanımından radikal derecede farklıdır. Birçok geleneksel tanım, adaletin özünden kopuk dışsal, tuhaf kriterler kullanır.[22]

Tekrar ediyorum, formüle edilen ilke aşikâr bir çözüm sunmaz. Daha ziyade bir araştırma alanı için bir başlangıç tezidir. Bu alan basit bir çözüm değil, araştırma gerektirir ve her doğru düzgün bilimde olduğu gibi, en somut, şeffaf örneklerin incelenmesiyle başlamak gereklidir. Bunun için, kelimenin bilimsel anlamıyla, "berrak vakalardan" başlamalıyız. Rölativistler bu tür örneklere karşı çıkıyorlar; bunların göreliliğe karşı kanıt teşkil etmediğini çünkü "çok bariz" olduklarını söylüyorlar. Ama bu bir çelişkidir. Gerçekte, bilimsel çalışmaların başlangıcında en çok ihtiyaç duyulanlar en bariz olanlardır. Doğru, çoğu vaka çok daha karmaşıktır. Söz konusu içerikleri, matematiksel örneğimizdeki yedi gibi,[23] tanımlamak çoğu zaman o kadar kolay değildir, ancak bu, asıl sorunumuzu gölgelememelidir.

Burada bahsetmediğim daha birçok sorun var. Örneğin, durumun bir boşluk olgusu içermediği, boşluğun bir insan fikri, bir kurgu, yeni bir amaç vb. tarafından yaratıldığı vakalar da vardır. Bu gibi vakalarda amaç, teorik olarak durumun bir parçasıdır ve doğru olanın gerekliliklerine tabidir. Elbette bu kısa açıklama bu sorunu çözmez; burada başka bir ilke söz konusudur. Ayrıca pek çok teorisyen için tuhaf bir şekilde ön planda duran sözde çatışma vakalarını da ele almadım. Onlar komplikasyonlar sunarlar. Bazıları, somut insan durumlarının, bahsedilen ilkeyi kullanmaya hiç imkân vermeyecek kadar karmaşık olduğuna inanabilir. Ancak en azından, olumsuz taraftan baktığımızda ciddi ve zalim ihlaller olduğuna dair hiçbir şüphe

22. "Devlet kanun yapar" şeklindeki bir ifadeyi, "Devlet, adaleti gerçekleştirme, keşfetme, güvence altına alma girişimidir" ifadesiyle karşılaştırın.

23. Wertheimer, *a.g.y.*

yoktur; ve olumlu taraftan bakacak olursak –kapsamlı bir cevap için fazlasıyla karmaşık olan durumlarda– olabilecek en doğru bilgi ve vicdana göre (*nach bestem Wissen und Gewissen*) hareket etmek önemli bir rol oynamaktadır.

Mantıktaki hakikat problemlerinin karmaşık olduğu gerçeği önümüzde bir zorluk olarak görülebilir. Cevap ne olursa olsun, matematiksel örneğimizde on dördün doğru cevap olduğunu söyleyen o mütevazı hakikat duygusu yeterli olabilir. Tüm yaygınlaştırılmış veya fiili değer normları bunun gibi olabilse ne güzel olurdu.

Sorunun psikolojik yönü hakkında birkaç söz. Bu "gereklilikler", bu adalet ve adaletsizlik "nitelikleri" vb., insan için psikolojik gerçekler midir?

Bu yönde çok az gerçek araştırmamız oldu, ancak şu kadarı açık ki, insanların, bu gereksinimleri her zaman canlı bir şekilde hissettikleri veya gördükleri ve buna göre hareket ettikleri varsayılamaz. Bazen insanın gerçek niteliğinin *homo sapiens* değil, *insipiens*[24] olduğu izlenimi edinilebilir. Bu gereksinimlerin bir insan için canlı ve etkili olup olmaması, tarihsel faktörler, *Standort*'unun[25] koşulları, bedenindeki salgı bezlerinin durumu gibi birçok faktöre bağlıdır. Ancak, sık sık olageldiği gibi, bu tür faktörleri, her iki alandaki (psikoloji ve mantık) değerlendirme gereklilikleri ve kafa karıştırıcı koşullarla kastedilenle karıştırmamalıyız. Psikoloji alanındaki son gelişmelere göre bazı sonuçlar, bu tür gereksinimler doğrultusunda gerçek psikolojik vektörlerin olduğunu gösteriyor gibi görünmektedir. Bazı deneysel psikoloji araştırmalarının sonuçları, insanın tüm eylemlerinin merkezinde "ego" (ego çıkarlarının tek taraflı tatmini için çabalama) olduğunu ileri süren eski ilkenin yanlış olduğunu göstermiştir. Bunu algı psikolojisinden bir benzetmeyle açıklayalım. Algıda dünyanın merkezinde her zaman bireyin bulunduğu doğru değildir. Bir odanın özel bir yerinde duruyorsam, o zaman duvarlar çizginin dışında değil, ben duvarlara göre çizginin dışındayım. Ego her zaman nesneler için koordinat sistemini belirlemez, ancak ego genellikle kendisini nesnelerin koordinat sistemine göre konumlan-

24. *Lat.* aptal –*ç.n.* 25. *Alm.* konum –*ç.n.*

dırılmış bir uzamın parçası olarak hisseder. Düşünme ve eylem üzerine yapılan deneylerde de benzer gerçekler bulunmuştur. Vektörler genellikle gerçek durumlarda benmerkezci çıkarlardan değil, durumun gerekliliklerinden doğar.

Bu bağlamda başka birçok psikolojik mesele de düşünülebilir. Sadece şundan bahsedeceğim:

"Geçişlerin", örneğin bir kitle ortamındaki psikolojik durumdan, söz konusu koşullar ortadan kalktığında meydana gelen "uyanış"a geçişin incelenmesi önemlidir. Ve çoğu insan için hayatlarının somut bir durumunda kendilerini uyanmış hissettikleri anlar vardır; ne kadar dar, kör, çarpık bakıp davrandıklarını hissettikleri anlar; gözlerinin açıldığı ve eski davranışlarının ancak, ellerinden gelenin en iyisi, en güzeli, en değerlisi kaybolup gittiği, kendilerinden çalındığı için mümkün olabildiğini hissettikleri anlar.

Ayrıca şu gibi deneyimler vardır: Birisi, belli bir kastın seçkin bir üyesi olan ve davranışları kastının değerlendirmelerini açıkça yansıtan birini tanır. Derken önemli bir anda dış kabuk düşer ve birden, bu dış görünüşün arkasından, basit, iyi, biraz toy bir adam çıkar ve o ciddi görünümlü tavırlarının aslında iğreti, yapay bir giysi olduğu anlaşılır. İnsanlarda katmanlar var gibi görünüyor ve mesele insanın iç katmanlarının gerçekte ne olduğu sorusudur. Bu meselemize ilişkin karşıt tezler söz konusu. Bu iç katmanlara nüfuz etmek bazen zor, hatta imkânsız olsa da, ben iyimser tezin doğru olduğuna inanıyorum.

Deneyimler, durum açık, şeffaf, basit ve gerçekse ve körlük vb. halleri yoksa koşulların çoğu zaman o kadar zor olmadığını gösteriyor gibi. Açık, gerçek adaletsizlik gibi basit insani durumlarla karşı karşıya kaldıklarında insanların tepkilerinin yoğunluğu sıklıkla şaşırtıcıdır.

Her halükârda buradaki sorular, yalnızca insanların çıplak eylemlerine dair tutulmuş istatistikler aracılığıyla karara bağlanamaz. Burada daha derin bağlantılar ve tespitler üzerine bir çalışma gereklidir. Ancak, yukarıda bahsedilen iyimser psikolojik tezin yanlış olduğu ortaya çıksa bile; çoğu insanın, içsel doğalarında bu gerekliliklere kör ya da düşman olduğu gösterilse bile, bu, ilkenin çürütül-

mesi anlamına mı gelirdi? Gelmezdi. O zaman ortada iki cins insan olurdu, bu gereklilikleri canlı bir şekilde gören bir cins ve bunlara kör veya düşman olan bir cins. Çünkü az da olsa iyi insanlar vardır. Ama ben karamsar tezin yanlış olduğuna inanıyorum.

Biz burada zengin ve geniş bir alandan sadece birkaç konuyu ele aldık. Sonuç olarak durumu şöyle formüle edebiliriz:

"Görelilik" farklı "anlamların", farklı biyolojik, ekonomik, kültürel, sosyolojik, tarihsel vb. koşulların zengin alanında önemli bir yere sahiptir ve modern sosyoloji, etnoloji ve kültürel tarihin yaptığı gibi bu olguları incelemek, bir kavrayışa ulaşmak için elzemdir. Ancak gerçek aksiyomları elde etmek ve ana etik sorunları incelemek için, yalnızca olgusal değerlendirmelerden genelleme yaparak aksiyomları formüle etmek yeterli değildir. Değerlendirmelere yol açan nedenlere, etki eden faktörlere ve yapısal koşullara odaklanan çalışmalara ihtiyaç vardır; nedensellik, belirleme, genetik gelişim hakkında psikolojik araştırmalara ihtiyaç vardır; değerlendirme biçimlerindeki mantıksal yapılara dair çalışmalara ihtiyaç vardır.

Etnoloji, sosyoloji ve kültür tarihinin büyük bir liyakate sahip olduğunu kanıtlamış olan modern yöntemlerinin, gerçek etik problemlere ilişkin aceleci, yüzeysel bir göreciliğin ötesine geçeceğini ve yalnızca olgusal değerlendirmeleri değil, aynı zamanda yapısal rolleri, içsel nedensellikleri, içsel belirlenimleri de kapsayan çalışmalara yol açacağını düşünüyorum.

Çeviri: Hatice Tapar, Arta Güzeldemirci

Demokrasi Üzerine (1937)

BİR KİŞİ BİLİMSEL AÇIDAN demokrasinin ne olduğunu anlamak istediğinde şöyle bir durumla karşı karşıya kalır: Bir yandan demokrasinin ne olduğu hakkında basit bir uzlaşma var gibi gözükür, bu tanım bilindik "halkın yönetimi", "çoğunluk idaresi", "ifade özgürlüğü" vb. karakteristik özellikleri kapsar. Öte yandan, daha yakından baktığımızda, farklı kişilerin demokrasiye has meseleleri ele alışında, fiili politik durumlardaki, yargı kararlarındaki ve bilimsel tartışmalardaki tavır ve argümanların yönünde ve teamülünde meselenin kalbine inen büyük farklılıklar olduğunu görürüz. Bazen açık çelişkiler vardır: Bir tartışmanın iki ayrı tarafında yer alanlar, esas olarak kendilerinin gerçek demokratik talepleri ilerlettiklerini iddia eder; yargıçlar bir demokratik ilkenin neyi talep ettiği konusunda çelişir; demokrasi hakkında yazılmış bilimsel bir kitap, "Kitap bilimseldir bilimsel olmasına ama bahsettiği şey hiçbir şekilde demokrasi değildir, demokrasiye dair yanlış bir kavrayışa sahiptir," denerek eleştirilir. Burada, tür itibariyle ayrışan envai çeşit faktör mevcuttur. Bunlar arasından bazıları mantıksal metodolojik problemlerdir ki bu yazı bunlarla ilgili olacak.

Demokrasinin ne olduğunu belirtmenin bilindik metodu eski ve geleneksel olandır. Nesneleri aynı türden nesnelerle kıyaslamak, demokrasiyi diğer yönetim biçimleriyle kıyaslamak, benzerliklerini ve farklılıklarını bulmak, bunları formüle etmek ve işte bunun sonucunda demokrasi kavramının özelliklerini bir adet rakam, onu ayırt eden öğelerin dökümü, yani bir "ve-toplam"ı olarak tarif etmek – *genus proximum, differentiae specificae*.[26] Bu eksiltmeli soyutlama

26. Aristoteles'in tanım kavramına atfen bu Latince ifade, "en yakın kategori

ile kavrama has öğeleri ayırma metodunun kimi meziyetleri var kuşkusuz ve çoğunlukla da *kesin yöntem* olarak gözükmekte, fakat bu yöntemin barındırdığı tehlikeler de var. Bu metotla tanımlanmış bir öğenin, körlemesine –yani hiyerarşik mantıksal yapı içindeki rolüne referans verilmeksizin– kullanılması muhtemeldir; bu ise tek yönlü bir bakıştır, böyle bir yaklaşımda zihinsel ufuk yapay olarak daraltılmıştır. Bu tarz bir öğeler dökümü yeterli değildir.

Buna karşın başka bir metot mevcuttur ki bu, öğelerin yapısal fonksiyonunu ve bütün fikrin hiyerarşik yapısını araştırmaktan geçer. Bu metot kesinlikle çok daha zordur. Eldeki sorular konusunda karar vermek, eksiltmeli soyutlamadaki kadar kolay değildir, fakat kullanılması elzem olan metot bu metottur.

Başa çıkılması gereken formel problemleri görünür kılmak adına birkaç örnek üzerine düşünelim. Bu örnekler tamamen, formel problemleri göstermek için verilmiştir; maddesel içeriklerinin doğru ve yanlışlığı bizi bu makalede ilgilendirmeyecektir.

Demokrasiyi diğer yönetim biçimleriyle kıyasladığımızda görürüz ki demokraside insanlar oy vermeli ve çoğunluğun iradesi karar vermelidir. Bize denir ki bu işte demokratik prosedürdür. Fakat daha yakından baktığımızda, "çoğunluğun hükmü"nü bu hükmün demokrasideki işlevini hesaba katmadan düşündüğümüzde, kendimizi –ve bazen başkalarını da– bunun ne anlama geldiği konusunda karanlıkta bırakırız.

Farklı şeyler dikkate alınmalıdır; birincisi oy, özgürce verilmelidir, tehdit ya da sindirme ile değil. Verilen oyun özgür bir oy olması gerektiği eklemesi rastlantısal değildir, aksine bu ekleme, yapının içinde mantıksal olarak belirleyici bir konuma sahiptir. İkinci olarak, oy verenin mümkün olduğunca tam ve doğru bilgiye erişimi olmalıdır ve özgür ve açık bir tartışma ortamı bulunmalıdır. Yine bu da rastlantısal bir ekleme değildir. Üçüncüsü, "Büyük sorunlar kafa sayarak çözümlenemez, sadece neyin doğru neyin yanlış olduğuna

---

ve belirli fark" anlamındadır: bir kavramın ya da şeyin ait olduğu üst kategorinin, ve o kategorinin diğer üyeleriyle ne şekilde ayrıştığının incelenmesi. Diğer bir deyişle ortaklıklarla ayrışma noktalarının tespiti. –*e.n.*

başvurularak çözümlenebilir."[27] Bu cümle demokratik bir beyandır. Bu eğilimde olmayan bir çoğunluk ("eski demokratlar" diye bildiğimiz tipteki kişiler gibi) demokratik bir duruş içinde değildir.

Bu gereklilikler başka gereklilikleri de içerir. Oy verenin tam bilgiye sahip olması özgür ifade talebinin kökenlerinden biridir, bu bağlamda demokrasi kavramının merkezine götüren bir araçtır. Ve bir araç olarak sadece elimizdekilerin en iyisi olarak görülür, yüzde yüz etkili değildir, bu da mantıksal ilginç bir durum teşkil eder. Dahası, sahici demokraside özgür iradeyle oy verme, sadece oy verenin kendi çıkarlarını, kendisinin ya da grubunun kâr amaçlı çıkarlarını koruması için bir araç olarak görülemez. Oy vermek, kendi haklarını korumak için bir araçtır, kişisel çıkarlarını korumak için değil. Oy veren, sadece kendisi için değil toplum için de doğru olan kararı vermekle yükümlü görülür. Bazı zamanlar vardır ki haklar ve kişisel çıkarlar uyuşur; ama iki çıkar grubu arasındaki çoğunluk idaresi, eski demokrasi fikrinin ve tutumunun ancak bir karikatürüdür. Demokrasideki çoğunluğun yönetimi aynı zamanda azınlıklara yönelik özgün bir tutumu da ima eder. Azınlıkların haklarını basitçe görmezden gelmek ya da çiğnemek, onların söylemlerine ve ihtiyaçlarına kendini kapamak demokratik bir tutum değildir. "Ne olmuş, çoğunluk bizde!", demokratik bir tutum değildir. Çoğunluğun iradesi gerekçesiyle azınlıklara yönelik haksız bir karar demokratik bir tutum değildir. Son olarak, mağlup edilmiş bir azınlık, boyun eğmek, "Çoğunluğun iradesi böyle, çoğunluk konuştu, durum karara bağlandı" tutumunu tanımak zorunda değildir. *Şu an için* karar verilmiştir. Ama azınlık vazgeçmek durumunda değildir. Eğer azınlık kararın yanlış veya haksız olduğuna ikna olmuş ise, durumu düzeltmek, daha iyi argümanlar bulmak, çoğunluğun doğruyu görmesi için daha açık bir anlatım yapmak sorumluluğunu taşır.

Tüm bunlara karşın biri, demokratik karar verme yolunun *çoğunluk* ile olduğunu öne sürebilir; bu süreçte çoğunluğun ister istemez azınlık grubun hedeflerini ve argümanlarını bertaraf edeceğini,

27. Burada kastedilen, örneğin temel haklarla ilgili bir içeriğin çoğunluk oyuna sunulmasının demokratik bir eylem olamayacağıdır. –*e.n.*

azınlığın ihtiyaçlarına, eğilimlerine ve görüşlerine karşı oy vereceğini savunabilir. Konuların halledilmesi ve karara bağlanması gerektiğinden, çoğunluğun iradesi ile karar almak demokratik yoldur, denebilir. İşte burada mantıksal olarak çok ilginç bir sorunla karşılaşırız. Burada tabii ki demokratik süreç işletilmiştir. Ama bu, çoğunluk ilkesinin içeriğinin –tek başına ele alındığında– demokratik bir ilke olduğu anlamına gelmez. Bazı durumlar gösterir ki çoğunluk ilkesi, gerçekten istenene ulaşmada teknik bir araçtan fazlası değildir. Bir karar alma zorunluluğuyla karşılaşıldığında, bilge bir demokrat, bir azınlığa ait hedefler çoğunluğun oyu ile zalimce geçersiz kılındığında mutlu olmayacaktır. Daha iyi bir yol görmemekle beraber, bu hoşuna gitmez. Ona göre bu, gerçek bir çözüm değildir. Kendi çapında çoğunluk kuralı demokratik bir hedef değildir, teknik bir araçtır, sadece teknik mânâda bir çözümdür, mevcut olanın en iyisidir ama mükemmel değildir. Mantıksal bir bakış açısından, gerçekten demokratik olan, çoğunluk ilkesinin *içeriği* değildir; asıl hedef olan daha adil kararlara ulaşmayı sağlayan teknik bir araç olarak *işlevidir.* İstenen, çoğunluğun iradesi değil daha iyi kararlardır. (Oyun başka bir kaynağı daha vardır: insanın bir efendiye tabi olmaması ve kendisinin sorumlu olması ilkesi.) Böyle bir öğeyi çoğunluk ilkesi olarak almak için, bu ilkeyi kendi başına belirtmekle tatmin olamayız. Daha ileri gidip onun bütünün hiyerarşik düzeninde oynadığı role bakmalıyız. Bunu yapmadan bu ilkeyi asla anlayamayız.

Burada uzlaşma yönteminin de, yani iki muhalif tarafın bir ya da daha fazla temsilcisiyle somut tartışmalar yoluyla adil bir karara varmaya çalıştığı yöntemin de –bu yöntemde ilgili tarafların kafa sayımı yapılmasa da– demokratik olduğunu ekleyebiliriz.

Burada söylenenin, fiili prosedürlerde birtakım sonuçları vardır. İnsanlar çoğunlukla, kendi yollarının demokratik yol olduğu inancı ve katı kanaati ile hareket ederler; fakat bu sadece yüzeysel olarak demokratiktir çünkü inançlarının işlevsel anlamlarına kördürler. Demokratik zümrelerin tartışmalarında bir üyenin şöyle dediğini duymak işten bile değildir: "Bu konuyu neden tartışalım ki? Siz sadece küçük bir azınlıksınız. Çoğunluğun isteği açıktır. Demokratik yolla devam edip oylamaya gidelim. Eğer bu konuda oylamaya gitmeye

karşıysanız, kuralları uygular ve önce tartışmayı kapama üzerine bir oylamaya gideriz. Bu formaliteyi istiyorsanız, buyrun, ama ne işe yarar? Biliyorsunuz ki iki durumda da çoğunluk bizde." Sıkça bu, demokrasinin kör ve hoyratça kötüye kullanımıdır. Başka bir örnek vermek gerekirse, güçlü bir demokratik dalganın etkisi altında bazıları hızlıca oylamaya geçilmesini ve hızlı bir meclis oluşumunu talep ederler. Diğerleri ise oylama için gerçek demokratik bir hazırlığa ihtiyaç olduğunu; kuvvetli, tek taraflı medya tarafından uyutulan insanların gözlerini açmak için serbest propagandanın gerekliliğini vurgularlar. İlk gruptakilerin dediği olur ve bu kişiler bu yolun doğru, demokratik yol olduğunu vurgularlar. Ve nihayetinde, son yıllarda bazı insanlar, gerçek demokratlar bile, basitçe (sözümona) çoğunluğun iradesine boyun eğmek zorunda oldukları fikri tarafından uyutulmuşlardır.

Şimdi gelin demokrasi fikrinin oy vermeyle ilişkili bir başka öğesini ele alalım (ki zaten demokrasi fikrinin hemen bütün öğeleri oy vermeyle ilişkilidir). Basın özgürlüğü ilkesinin, tek yönlü, kendi içinde, izole bir öğe olarak değerlendirildiği tartışmalar, argümanlar, iddialar, mahkeme kararları vardır. Kimi zaman basın özgürlüğü, ticari girişimlere veya bireylere kâr amacı gütme özgürlüğünün özel bir durumu olarak ele alınır. Buna salt ifade özgürlüğünü eklediğimizde sonuç kolayca, kendi haline bırakma, bildiğini okuma hakkına dönüşebilir. Yine böyle bir durum kolayca, işletmecilik kafasıyla alternatif bilgilere erişimi kısıtlama, kendisinin veya ait olduğu zümrenin bencil çıkarları doğrultusunda tek taraflı yayın yapma, kurduğu kudretli gazeteler zinciri yoluyla kendi keyfi propagandasını yapma ve herhangi bir yaptırıma maruz kalmama ve suçlanmama hakkı gibi sonuçlar doğurabilir.

Basın özgürlüğü demokraside kesinlikle çok önemlidir, ama anlamı birey ve bireysel haklara dair sonuçlarıyla kısıtlı tutulmamalıdır. Basın özgürlüğünün ayrıca kamuya daha iyi bilgi sağlamak gibi toplumsal bir işlevi de vardır, zira her şey bir yana bilgi gerçek anlamda oy kullanımı için hayatidir. Altta yatan fikir şudur: Çoğu insan buna hakkı olduğu için kendini ifade edecektir ve bu da, rakamların artması önyargıyı azaltacağından, daha iyi bilgiyle sonuçlanacaktır.

Demokrasi, insanların adil oy verebilmesi için neyin önemli olduğunu bilmelerini gerektirir. Basın özgürlüğünün olmazsa olmaz bir özelliğidir bu, ama yukarıda bahsi geçen ticari girişimlerin ifade özgürlüğünden çok farklıdır. Bu bağlamda özgürlük, bir amaca hizmet eden araçtır.

(Tarihsel olarak basın özgürlüğü liberalizmin iyimser *laissez faire*[28] görüşüyle bağlantılıdır. Denebilir ki kamusal bilgi araçlarına yönelik tatminsizlik, bugüne dek kendi araçlarından mahrum bırakılmış grupların kendilerini ifade edebilmelerine olanak sağlayacak bir kanal açacaktır.)

Öne sürülen çoğu iddia sorgulanabilir. Doğrulukları ve yanlışlıkları tarihsel ve başka tür incelemelere tabidir. Burada onları basitçe, mantıksal-metodolojik soruna örnek olarak kullanacağız. Her bir örnek, kanımca, tek bir öğeyi kendi içinde veya tek taraflı belirlenmişlik içinde ele almak ile o öğenin bütün yapının içindeki işlevini anlamaya çalışmak arasındaki büyük farkı gösteriyor. Şu sorular sorulmalıdır: Bu öğeler nasıl ilişkilenmiş, nasıl belirlenmiş, nasıl konumlanmışlardır? Rolleri ve işlevleri nedir, işlevsel pozisyonları nedir? Hangi öğeler merkezi, hangileri çeperdedir? İçerikleri diğer öğeler tarafından belirlenmiş midir, hangi öğeler tarafından ve nasıl belirlenmiştir? Burada her bir öğenin, bütünün hiyerarşik yapısı içindeki konumlarını kafamızda canlandırmalıyız.

Eğer demokrasi kavramına farklı öğelerin basit bir toplamı olarak bakarsak, ya da daha iyisi, eğer demokrasinin içerdiği çeşitli öğelere bakarsak, başta iki mantıksal olasılık olduğunu görürüz. Ya tüm bu öğeler, aralarındaki ilişkilere bağlı olarak basit bir "ve-toplam"a karşılık gelir; ya da söz konusu olan, parçaların bütün içindeki göreli konumları ve işlevleriyle hiyerarşik bir yapıdır. Bu soru, tarihsel kaynakların ve nedenlerin sayısı ve çeşitliliği gibi sorulardan farklıdır. Bu sorular kesinlikle önemlidir, fakat bu farklı faktörlerin etkisine bakmak, "Burada ayrık parçalardan oluşan bir 've-toplam' mı var, yoksa bütünsellik vasfı taşıyan bir yapı mı?" diye sormaktan farklı bir sorunsallaştırmadır.

28. "Bırakınız yapsınlar" diye adlandırılan serbest ekonomi modeli. –*e.n.*

Olası bir soru olarak şu sorulabilir: "Meselenin özü nedir? Yapısal bir merkez var mı?" Burada çeşitli hipotezler mümkün. Bilimsel açıdan bu hipotezler keyfi ya da tek taraflı olarak seçilmemelidir; yapısal merkezi keşfedebilmek, iç ilişkilerin hakkını verebilmek için materyalin bütününe bakmak gerekir. Farklı olası odak noktaları araştırılmalı, ilişkiler ağı üzerinden değerlendirilmeli, ardından her bir hipotez artı ve eksileri göz önüne alınarak karşılaştırılmalıdır. Bu noktada kendimi sınırlayarak, bir hipotez üzerinden yapısal bir problemi örneklemek üzere sadece bazı basamaklara değinmekle yetineceğim.

Eğer büyük demokrasilerin gerçek başlangıçlarına bakarsak – mesela örneğimiz ABD ya da Fransa olsun– esas meselenin krala ya da krallığa karşıtlık *olmadığını* görürüz. Karşıtlık, aslında adaletsizliğe, kralın şahsi ya da toplumsal alandaki adaletsiz uygulamalarınadır; arzu edilen de, bir hükümdarın keyfi, adaletsiz uygulamalarına tabi olmamaktır. Dolayısıyla hipotezimizde odak olarak, daha adaletli bir düzen kurmayı ve garanti altına almayı düşünebiliriz. Bu düzende kararlar keyfi değildir, adalet ve akla dayalı olarak alınır; yani baskı, şiddet ve hileye karşı şeffaf, dürüst bir süreç arayışı vardır. Böylece anlarız ki yönetim şeklini değiştirmek asıl öncelik değildir.

Yönetim şeklini değiştirmek, asıl amacı gerçekleştirmek için atılan ikinci mantıksal adım olacaktır, zira krallıkların keyfi, adalete ve akla dayanmayan, toplumsal yararı gözetmeyen uygulamalar içerme tehlikesi daha yüksektir. Dahası halk tarafından yönetim ve parlamento düşüncesi, haksızlığa uğrayan insanların sesini duyurmaya hakkının olabilmesi, uygulamaya itiraz edebilmesi ve karar veriliş süreçlerine dahil olabilmesi için doğmuştur. Kronolojik açıdan keyfi uygulamalara karşı adalet ve akıl ilkesi, krallığa karşı halkçılık ilkesinden daha eskidir. Benzer şekilde, hipotezimizin yapısal odağını da bu ilke oluşturur. Bu yapı içerisinde halkın iktidarı, oy verme, çoğunluk kuralı gibi öğeler, odaktaki fikir tarafından belirlenmiş ikincil öğeler olarak nitelenir. Bu ikincil parçaların içeriği merkezi fikrin ışığında değerlendirilmelidir. Örneğin oy vermek, halkın aydınlanmış oyu şeklinde anlaşılmalıdır. Bu tarz bir oy, anafikrin mantığı iti-

bariyle, bilgiye açık erişim ve ifade özgürlüğü gibi amaca araç teşkil eden öğeleri gerektirir. Başka öğelerde de böyledir; örneğin güçler ayrılığı fikri de mantıksal olarak merkezi fikirce belirlenir. Olası bütün sonuçlar incelendiğinde net olarak görülür ki, demokrasinin çoğu karakteristik özelliği ve kurumsal düşünceleri, merkezindeki kavramlar olan mantık ve adaletin yanı sıra, insanlığa inanç, *homo sapiens* olma fikri ve benzerlerinin ışığında bakıldığında birbiriyle uyum içindedir.

Odağı tespit etme sorunu şu tür sorulara yol açar: Kararlara katılan, kendi görüşleri doğrultusunda özgürce oy kullanan, *contrat social*'deki[29] bireyin hayati önemdeki özerkliği genel yapı içinde nereye konumlandırmalı? Bunu, bahsettiğimiz bir önceki odak fikirle[30] uyumlu bir başka odak fikir olarak, bir öncekinin *yerine* başka bir odak fikir olarak ya da bir öncekinin etrafında *ikincil* bir nokta olarak düşünmek mümkündür. Bu olasılıkların her biri, en azından vurguda, birbirinden biraz farklıdır. Şayet "bireyin doğuştan gelen haklarını" merkez alırsak biraz daha farklı bir tablo elde ederiz. Yalnızca kısaca şunu söyleyeceğim: İki ilke arasındaki ilişkiler üzerine yapılan çalışmalar, özerklik ilkesinin yapısal olarak ikincil, ilk ilkenin özel bir istikametteki sonucu olduğunu gösteriyor gibidir, tıpkı eşitlik ilkesinin de (kanun önünde eşitlik vb.) ilk ilkenin hususi bir sonucu olarak göründüğü gibi.

Başka bir sorun da liberalizmin *laissez faire* uyum teorisi kapsamındaki "müdahale etmeme" mânâsındaki "özgürlük" kavramının içeriğine ilişkindir. Bu fikrin hem politik hem ekonomik anlamda benzer bir biçimsel önemi vardır (krş. fizikteki Boltzmann ilkesi). Belki de burada gerçekten bir "ve-toplam"ı mevcuttur. Birincil ilke olan "adalet ve akıl" ilkesi açısından bu tarz fikirlerin, örneğin "keyfi özgürlük" fikrinin, "keyfi teşebbüs özgürlüğüne müdahale etmeme" gibi mantıksal olarak tuhaf kaçan bazı özellikleri vardır. Öte yandan "keyfi özgürlük" fikrinin aynı birincil ilkeye çok yakın düşen özellikleri de vardır. Bu karmaşık problemi burada doğrudan ele ala-

29. Jean-Jacques Rousseau'nun toplumsal sözleşme önermesine atıf. –*e.n.*
30. Yani "adalet ve akıl" ilkesiyle. –*e.n.*

mayız. Yalnızca bir noktaya değineceğim: Gözüpek hakikate, nesnel akla, adil kararlara yönelik irade, insanın ve insan zihninin özgürlüğünü gerektirir; ancak bu, girişimde *laissez faire*'in uyum teorisi ve benzerlerini içermemektedir.

Bu ve diğer özelliklerden bağımsız olarak, bir kısımlar[31] hiyerarşisinin söz konusu olduğu mantıksal bir demokrasi yapısı var gibi görünmektedir. Resimdeki birbirinden farklı öğelerin; demokrasinin etik ve eğitsel amaçları, hakikat iradesi, açık fikirlilik iradesi, adil olma iradesi, dürüstlük iradesi ve benzerlerinin bütün resim içindeki işlevleri bakımından nasıl anlam kazandıklarını görmek çarpıcıdır. Bu şekilde bakıldığında demokrasinin özü, bir yönetim biçimi ya da bir kurumlar toplamı değildir; esas özü, yalnızca devlet meselelerinde değil, genel anlamda insan ilişkilerinde, yaşama dair belirli bir tutum, bir davranış olarak belirir. Bu tavır, çıkarlar uğruna mücadeleden çok yargıç veya jüri üyesinin rolleri ile bazı karakteristik benzerlikler taşımaktadır. Devlet, bir yönetim organı olarak değil; kanun yapmayan ancak kanunu yerine getiren, kurallar koyarak onu gerçekleştiren, adaletin ve aklın garantörü olarak görülür.

Öğelerin yapısal işlevine ilişkin çıkarımları test etmeye çalışmak amacıyla bu tarz şemaların farklı kısımlarını, bu kısımların birbirleriyle ilişkilerini ve kısım olarak belirlenişlerini çözmek gerekecektir. Bu tür hipotezleri test etmek ve farklı yapısal hipotezleri karşılaştırmak için yöntemler mevcuttur. Yapısal tezler, yapısal odak noktaları genellikle körlemesine kurulur. Çoğu zaman, zihinsel alanı yapay olarak daraltarak, parçaları kendi başlarına önemli şeylermiş gibi göstererek belirlenmiş ifade ve argümanlarla karşılaşırız. Muhakkak ki bazı mahkeme kararları, bazı siyasi tavırlar ve argümanlar, bütün içindeki işlevlerinden koparılmış ve tek taraflı belirlenmiş olmasay-

31. Hatırlatmak amacıyla tekrarlayalım: Wertheimer'ın makaleleri Türkçeleştirilirken, İngilizcedeki ve Geştalt kuramının kavram dünyasındaki *piece* sözcüğü "parça" olarak, *part* sözcüğü ise "kısım" olarak çevrilmiştir. Buradaki ayrım, bir şeyin kendi başına tüm diğer şeylerden ayrık olarak bir varlığa sahip olması, bu varlığın başka şeylerle yan yana gelişinden etkilenmemesi ("ve-toplam") ile bir şeyin başka şeylerle birlikte daha büyük, bütünsel bir yapıya ait olması ve bulunduğu konuma ve işleve göre anlam kazanmasına dair ayrımdır. –*e.n.*

dı farklı yönde sonuçlanırdı.

Bazı teorisyenler, bu şeylerin mantıksal yapısına yönelik bu tür araştırmaların nedenlerini sorabilirler. Onlara göre bunların tamamı ikincil şeylerdir: "ideoloji", "rasyonelleştirmeler", "bunların arkasındaki gerçek güçleri aramalıyız". Bu görüşü burada tartışmayacağım. Söyleyeceğim tek şey, bunların kesinlikle yalnızca birtakım fikirler olmadığıdır; bunlar, insanların gerçek tavır ve davranışlarıyla hayat bulurlar. Üstelik fikirlerin "arkasındaki gerçek güçleri" incelerken, fikirlerin ne olduğunu ve yapısal olarak nasıl ilişkili olduklarını net bir biçimde görmek eşit derecede gerekli görünmektedir. Son olarak, benzer biçimsel sorunlar, güçlerin incelenmesinde de ortaya çıkar.

Bir nokta daha eklemeliyiz. Tartışmamızdaki temel nokta, kendi içinde veya tek taraflı bir belirlenmişlik içinde görülen bir öğe olarak demokrasi ile hiyerarşik yapının bir kısmı olarak demokrasi arasındaki farktır. Burada, siyasi demokrasi içindeki öğeleri ele aldık. Demokrasinin yapısını, toplumsal alanın daha geniş yapısında işleyen bir kısım olarak tasavvur ettiğimizde, ki böyle tasavvur etmemiz gerekir, soru tekrarlanır. Çeşitli daha geniş bütünlerin içinde bir yapı olarak demokrasi biraz farklı görünmektedir.

Diyelim ki tezimiz ana hatlarıyla doğru. Diyelim ki demokrasi hiyerarşik bir yapı ve belirli bir dereceye kadar gerçekleşmiş halde. Şimdi bu siyasal demokrasi kendi başına bir yapı olarak değil, toplumsal alanın, daha geniş bir bütünün içinde bir kısım olarak görülmelidir. Yapısal sorunu göstermek için belirli bir basitleştirmeyle bir sonraki adıma dair bazı ipuçları vereyim. Sınır dönemini[32] düşünün. Bunu, üretim koşullarının, ekonomik yaşam koşullarının, bireyin olanaklarının vb., en basitinden tüm insanlar için sunduğu apaçık olanaklar sebebiyle bir bütün olarak iyi işleyiş, mütekabiliyet ve bir tür dengeye yol açtığı bir çeşit toplumsal alan olarak tasavvur edebiliriz. Yaşam koşulları, mantıksal ve yapısal olarak, demokrasinin tutumlarıyla, amaçlarıyla ve düzenlemeleriyle tam anlamıyla uyum

32. ABD'nin İç Savaş döneminin bittiği 1865 ile 1890 yılları arasındaki dönem (*frontier period*). –*e.n.*

içindeydi. *Laissez faire* de dahil olmak üzere ayrık bir "kısım sistem"[33] olarak demokrasi diyebileceğimiz şey, koşullarla uyum içinde, ortaya çıkan sorulara yanıtlar sağlamış, bunlarla tatmin edici bir şekilde baş etmiştir. Şimdi, demokrasinin bir kısım olarak yer aldığı, (daha büyük) toplumsal alandaki önemli bir değişikliği düşünün. Ekonomik "kısım sistem"deki büyük değişiklikleri, büyük kapitalist şekillenişleri, endüstrileşmeyi, işçi kitlelerini, bunalımı, işsiz yığınlarını vb. düşünün. Gerilmeler ve basınç ortaya çıkar. Bir sistem olarak demokrasi yeni sorunlarla baş etmek zorundadır. Toplumsal alanın bir kısmındaki (örn. ekonomik) dengesizlik, gerginlik ve gerilim, bir "kısım sistem" olarak demokrasi için önemsiz değildir. Bütünde, yani tüm sistemin dinamiklerinde, sorunlar baş gösterir.

Sınır döneminde Boltzmann ilkesi büyük ölçüde kolayca işledi. Birey yalnızca kendi fırsatlarına sahip olmakla kalmadı, diğer insanlar da aynı fırsatlara sahip oldu. Öyle ki, kendi ekonomik çıkarlarınızı tatmin ederken, aynı zamanda kamu yararı için de görevinizi en iyi şekilde yerine getirmiş olduğunuzu hissedebiliyordunuz. Ancak toplumsal alanın önemli kısımlarında büyük değişiklikler meydana geldiğinde demokrasi sisteminin bu alanın içinde eskisi gibi işlemesi artık o kadar kolay değildir. Bu "kısım sistem"le ilgili olarak gerilimler ortaya çıkar. Artık yeni sorunlar vardır. Eski fikir, *laissez faire* ilkesiyle birlikte, artık zorlukların üstesinden o kadar kolay gelemez ve yeni alana uyum sağlayamaz. Oysa sınır döneminin toplumsal alanı içinde, o ilkenin sorgulanmadan işler halde olması çok daha kolaydı. Burada mesele, bir sistemin işleyişini daha geniş bir sistemin kısmı olarak tasavvur etmek, daha geniş alandaki kısımların değişiminden "kısım sistem" için ortaya çıkan sistematik sonuçları incelemektir.

Geniş alandaki değişimin ardından demokrasi işlemeye devam eder, ancak basınç altındadır. İçindeki öğeler yapısal olarak biraz farklı bir anlam kazanır. Örneğin, girişim özgürlüğü veya sözleşme

33. Wertheimer *part-system* tabirini kullanır. Demokrasiyi kısım-sistem olarak tanımlarken onu içinde yer aldığı daha büyük bir bütünün içinde bir sistem olarak tanımlar. –*e.n.*

özgürlüğü, işveren ile emekçi kitle arasındaki yeni ilişkilerin içinde oldukça farklı bir anlama gelir. Uç bir durumu ifade etmek gerekirse, girişim özgürlüğü veya sözleşme özgürlüğü, karşılıklı özgürlüğün olduğu bir ortamda ayrı şeylerdir, bunların tek taraflı araçlar olarak işlediği bir ortamda ayrı şeyler. Müdahale etmeme ilkesi, şayet gerçek bir mütekabiliyet ile sonuçlanmıyorsa, yeni bir anlam kazanır. Saf politik bir demokrasi ile hayatın artık değişmiş gerçekleri içindeki bir demokrasi arasında bir fark ortaya çıkar. Mantıksal olarak bazı eski öğeler karşılıklı denge içinde iyi bir biçimde işlemekteydi. Şimdi bu eski öğeler, demokratik ilkenin yeniden tesis edilmesi için dikkate alınması gereken yeni gerçeklerle karşı karşıyadır.[34] Yeni koşullarla yüzleşmeden, tam da demokrasinin ilkeleri ışığında neyin gerekli olduğunu sormadan, söz konusu öğelerin eski anlamlarına katı biçimde sarılmak, bir tip körlük anlamına gelir. Yeni durumda, demokrasinin yeniden toplumsal alanın bütünsel sistemi içinde işler hale gelebilmesi için karşılanması gereken dinamik sistemik ihtiyaçlar vardır.

Bu sorunla ilgili olarak, yapısal açıdan farklı şeyler ifade eden farklı tutumlar mevcuttur. Birincisi: Bir dakika, bizim değiştirecek bir şeyimiz yok ki; bizler eski anlamlara sıkı sıkıya bağlı kalmalıyız; hava değişecek, koşullar yakında düzelecek, eski anlamlar kolaylıkla yeniden işleyecek. İkincisi: Sistemin yeniden demokrasinin içsel anlamının talepleriyle uyumlu çalışabilmesi için çeşitli öğeleri iyileştirmemiz gerekiyor; "gerçek demokrasinin, artık yalnızca yüzeysel anlamda özgürlük olan eski siyasi ve bireysel özgürlüklerden daha fazlasına ihtiyacı var". Toplumsal bilinç fikri, demokrasi içindeki öğelerin yeni anlamlarından doğar. Üçüncü tutum ise şudur: Demokrasi yeterli olmadığı için reddedilir. Bazıları bununla, bir süre sonra gerçek demokrasiyi mümkün kılmak için demokrasiyi geçici olarak askıya almayı kasteder. Diğerleri ise, demokrasinin var olma

34. Buna örnek olarak Büyük Buhran dönemi sonrasında Keynes önlemlerinin getirilmesini gösterebiliriz. –*e.n.*

35. Wertheimer burada büyük olasılıkla bir demokratik cumhuriyet olan Weimar Cumhuriyeti'nin Hitler'in 1933'te şansölye seçilmesinden sonra anayasayı askıya almasını ve totaliter rejime geçişini ima etmektedir. –*e.n.*

hakkını inkâr ederek tamamen farklı ilkeler ortaya koyar.[35] Bu farklı tutumların savunucularının, mantıksal alanı keyfi ve yapay olarak farklı şekillerde odaklandırıp daraltmak yerine, yapısal soruna mantıksal olarak tutarlı ve dürüst bir şekilde bakmalarını sağlamak daha iyi olacaktır.

Özetlemek gerekirse, eksiltmeli[36] bir soyutlamayla öğeleri belirtmek ve tartışmak yeterli değildir. Bu öğelerin yapısal işlevlerini dikkate almalıyız. Metodolojik yaklaşım, yalnızca eksiltmeli bir soyutlama ile ele alınan öğeleri karşılaştırarak farklı hükümet biçimlerini karşılaştırmak olmamalıdır; aynı zamanda, nesnenin iç yapısını incelemek ve sistemi daha büyük bir alanın içinde işleyen bir yapı olarak görmek olmalıdır.

Çeviri: Begüm Güven,
İlhan Emre Akman,
Feyza Elif Önder

36. Yani bağlamsallığından koparılmış. – *e.n.*

Üç Günün Hikâyesi (1940)[37]

DÜNYANIN DURUMU KARŞISINDA özgürlük kavramının temellerini açığa kavuşturmak isteyen iyi bir adamın üç gün içinde başına gelenleri anlatacağım.

Adam şunlara şahit olmuştu: Özgürlük kavramının ideolojik değer kaybı artmış; özgürlüğün insancıl anlamı yanlış, çağdışı ve işe yaramaz ilan edilmiş; ve bu eski fikrin halen var olan ışıltısı ise genelde başka amaçlar için kullanılmıştı. Bazı insanlar ne kaybettiklerinin farkında bile olmadan özgürlüğü tamamen gözden yitirmiş gibiydi. Gerçek durumların karmaşıklığı karşısında kafası karışan birçok kişi kararsız bir hale gelmiş, özgürlük kavramı, özgürlüğün anlamı, değeri ve gerçekliği konusunda temel bir belirsizliğe düşmüştü. Özgürlüğe derinden bağlı insanlar bile gerçek argümanlar karşısında kendini çaresiz hissediyordu. Adamın başına gelen de buydu işte; somut durumlarda bu konuda kafa karışıklığı hissetmiyordu fakat bu kavrama dair kökten bir açıklığa ihtiyaç duyuyordu. Özgürlük özünde nedir? Var olması için neyi şart koşar? Özgürlük neden benim için o kadar değerli? Adam alçakgönüllü, ampirik bakışa sahip, açık fikirli, bilgiye susamış biriydi.

Elbette arayışının bu üç günü onun için yalnızca bir başlangıçtı. Sadece bazı meselelere değinebildi, sonuçta *bu* insanlarla tanışması ve *bu* kitapları okuması şans eseriydi. Bunlar sadece belli bakış açılarını temsil ediyorlardı ve ortaya çıkan tartışmaların hiçbir şekilde eksiksiz olma iddiası yoktu. Yine de bana göre adamın deneyimledikleri, birçok açıdan karakteristik özelliklere sahip, süregiden düşünce akımlarındaki temel bazı eğilimlerin tipik bir örneğiydi.

37. Bu makalede Wertheimer'ın noktalama, tırnak, tire ve paragraf aralığı kullanımına sadık kalınmıştır. – *e.n.*

O günler adamın kafasının gitgide daha da karıştığı dramatik günlerdi. Fakat bu üç günün sonunda meselenin kendisi için bir miktar açıklığa kavuştuğunu, daha önce sadece kalbinin kendisine söylediğini şimdi daha açıkça görmeye başladığını hissetti.

Bizzat bu sorun hakkında çalışmalara gömülmüş bir sosyoloğa ulaştı ve ona sorusunu yöneltti. Sosyolog çok kibardı. Adama modern sosyolojinin araştırmalarından bahsetti, toplumların tarihini anlattı, özgürlük fikirlerinin bu toplumlarda nasıl geliştiğini ve özgürlüğün onlar için ne anlama geldiğini açıkladı; adama özgürlük fikirlerinin ve bu fikirleri hayata geçirme yollarının birbirinden ne kadar farklı olduğunu ve dahasını anlattı. Adamımız duyduklarının zenginliği karşısında hayranlığa kapıldı. İşte burada dürüst ve samimi bir yaklaşıma sahip kişilerin olduğunu hissetti; bunlar ciddi çalışmalardı ve gitgide daha da umutlandı. "Siz doğru kişisiniz," dedi. "Eminim siz de dünyanın gerçek durumu karşısında kendinizi benim gibi hissediyorsunuzdur," diye ekledi ve sosyoloğa kendini nasıl hissettiğini anlattı.

"Duygularınızı paylaşıyorum," dedi sosyolog. "Ben de geleneksel değerlerimize gururla ve tutkuyla bağlıyım."

"Ama neden?" diye sordu adam. "Özgürlüğü sizin için bu kadar değerli kılan nedir ve özgürlük temelde ne anlama gelir?"

"Halkımızın geleneklerine canıgönülden bağlıyım," dedi sosyolog. "Ama bana özgürlüğün temellerini soruyorsanız cevaplayayım: Yaptığımız çalışmalar gitgide daha da açıkça gösterdi ki bir insanın sahip olduğu standartlar, değerlendirmeler, amaçlar, üyesi olduğu sosyal grup ve toplum tarafından belirlenir. Tarihin farklı dönemlerinin, farklı toplumların ve farklı ulusların farklı görüşleri vardır. Etik standartlar görelidir."

Uzun bir sessizlik oldu. Bir süre sonra adamımız usulca sordu: "Hepsi bu mu? Yani diğerlerinin iddia ettiği doğru mu hakikaten? Özgürlüğe dair fikirlerimiz belli bir zamana ait, belki şu an modası geçmiş, tarihi standartlardan mı ibaret? Temel standartlar yok mu; özgürlüğün gerektirdikleri bir peri masalından başka bir şey değil mi?"

"Peri masalı değil," dedi sosyolog, "fakat belirli tarihi, kültürel, sosyal ortamlarda gelişmiş ve o ortamlara uygun fikirler."

"Bu kadar mı?" diye sordu adamımız. "Değişik sistemler arasında karar vermek mümkün değil mi? Özgürlükle ilgili soruları cevaplarken insanlarda temel olan hiçbir özelliğe atıfta bulunmuyor muyuz, insanların nasıl olması gerektiğine dair hiçbir koşul, insanlar için öngörülen hiçbir gereklilik yok mu? İnsanların kurduğu toplumlarda istenen, gerekli özellikler yok mu?"

"Burada oldukça zor konulara değiniyorsunuz," dedi sosyolog. "Bazı arkadaşlarım bu sorularınıza şöyle cevap verirdi: Özgürlük savaşı her zaman belirli somut kısıtlamalara veya zorlamalara karşı verilmiştir ve bu savaş zorunlu olarak farklı zamanlarda farklı anlamlara gelmiştir. Toplum, kuralları ve kurumlarıyla özgürlüğe ister istemez izin verirken zaman içinde farklı açılardan değişen çeşitli kısıtlamalar getirir. Temel standartlardan bahsetmeme izin verecek hiçbir aksiyom yok. 'İnsan' veya 'toplum'dan bahsetmek sadece soluk bir soyutlamadan ibarettir."

Adamımız gitgide afallıyordu. "Bu muydu," dedi, "arkadaşlarınızın yazdığı ve düşündüğü? Ve anlattığınız şey, şu sıralar karşı karşıya olduğumuz siyasi liderlerin, kasıtlı ve etkili bir biçimde yeni ve farklı ulusal ya da ırksal etik anlayışları ilan etmelerine yol açan faktörlerden biri değil miydi?"

"Sosyologların görüşlerinin rolünü abartmayın," dedi sosyolog alçak sesle. "Size söylediğim gibi, bu anlattığım çoğu arkadaşımın bu konuda aldığı pozisyon. Ve elbette kendi bilimsel bulguları ışığında samimiyetle bu sonuçlara vardılar. Yani onların cevabını hafife alamayız. Yine de şahsen, sorularınızı onların cevaplarıyla geçiştirmek istemem. Bunların samimi sorular olduğunu hissediyorum; biz sosyologlar yalnızca çeşitli kültürlerdeki farklılıklarla yüzleşmekle kalmamalı, aynı zamanda insanı insan yapan özellikleri, toplum dinamiklerinin ortak ve temel özelliklerini de aramalıyız – bir insan doktrini ve bir toplum doktrini kurarak. Bu yönde yaklaşımlar oldu. Özgürlük probleminin bu bağlamda önemli bir rol oynayacağı konusunda size katılıyorum. Ama bunlar bilimsel Ütopyalar dostum; herhangi bir gerçek kavrayıştan, hatta gerçek bir yaklaşım yönteminden bile uzağız. Bu yöne doğru ilerleyen ve bu sorunla boğuşan bazı genç sosyologlar var.

"Ama eğer özgürlüğün, benim tercih edeceğim gibi belirli bir toplumun gerçekliği açısından yapılmış bir tanımını değil de başka türlü bir tanımını istiyorsanız, cevabım şu şekilde olurdu: kişinin yapmak istediği şeyi yapmasının önünde kısıtlamaların, zorlamaların, dış engellerin olmaması – ve belki buna bir de dayatılmış içsel ketlemelerin yokluğunu da eklemeliyim... Gerçi böyle bir tanımın elbette somutluktan yoksun olduğunu söyleyebilirim."

Adamımız sosyoloğa teşekkür etti. Üzgün, kafası karışmış ve sersemlemiş hissediyordu. Eve geldi, oturdu ve arayışı çerçevesinde sipariş ettiği bir kitaba uzandı. Ünlü bir yazarın 1936 tarihli bir romanıydı.[38] Kendini, kitabı hakkıyla okuyamayacak kadar örselenmiş hissediyordu. Belli bir sayfa gözüne çarptı. Gitgide daha da heyecanlanarak şu cümleleri okudu:

Anthony ... son not defterinin sayfalarını çevirdi ... okumaya başladı.

"Acton, İnsanlığın Tarihi'ni Özgürlük Fikrinin Tarihi açısından yazmak istedi. Ama Özgürlük Fikrinin Tarihi'ni aynı zamanda Kölelik Gerçeğinin Tarihi'ni yazmadan yazamazsınız...

"Ya da Köleliklerin. Çünkü, Özgürlük Fikrini gerçekleştirmeye yönelik birbirini izleyen teşebbüslerinde, insan sürekli olarak bir kölelik biçimini bir başka kölelik biçimine dönüştürmektedir...

"Doğaya köle olmayı kaldırın; köleliğin başka bir şekli ânında ortaya çıkar. Kurumların altında kölelik...

"Bütün modern tarih, Kurumlardan Özgürleşme Fikrinin Tarihi'dir. Aynı zamanda da Kurumlara Köle Olma Gerçeğinin Tarihi...

"Kurumlar, Özgürlük Fikri'ni gerçekleştirme saikiyle değiştirilir. Yeni kölelik biçiminin gerçekliğini anlamak belli bir zaman alır...

"Balayı yirmi-otuz yıl kadar sürebilir. Sonra ... anlaşılır ki ... yeni kurumlar da eskileri kadar köleleştiricidir. Ne yapılmalı? Yeni kurumları daha yenileriyle değiştirin... Vesaire – şüphesiz ki sonsuza dek.

"Herhangi bir toplumda özgürlük olgusu, yalnızca çok az sayıda birey için geçerlidir... Onlar için kurumlar, istedikleri egzersizleri gerçekleştirmeleri için somut bir çerçeve görevi görür."

Anthony kitabı kapadı, bir satır daha okuyamayacağını hissetti. Yazarın o dönem için yazdıklarının günümüzde daha az doğru göründüğün-

38. Aldous Huxley'nin *Eyeless in Gaza* kitabının kastedildiği anlaşılıyor. –*e.n.*

den değildi bu. Kendi tarzlarında ve kendi düzlemlerinde doğruydular. O zaman neden her şey düpedüz yanlış ve hatalı görünüyordu?

"Düpedüz yanlış ve hatalı," dedi adamımız hararetli bir şekilde. "Bir insanın böyle iddialarda bulunması nasıl mümkün olur!" diye kendi kendine sordu. Okudukları inanılır gibi değildi. Aynı zamanda, garip bir biçimde, son yıllarda şu ya da bu vesileyle karşılaştığı kimi sözleri hatırlatmıştı bunlar ona; bu akıl almaz ifadeler bir şekilde o sözlere temel teşkil ediyordu. Şimdi açıklığa duyduğu hasret tutkulu bir dürtüye dönüşmüştü. Mutlaka ama mutlaka tüm bunların içyüzünü anlamalıyım. Her nasılsa, bu garip bir çarpıtmaydı – gerçekleri bu şekilde görmek, onları kör ve yanlış bir yöne itiyor gibi görünüyordu. Bu resmin temellerinde yanlış olan *neydi*?

Bir sonraki kitabı eline aldı. Bu, meşhur bir psikanalist tarafından kültür hakkında yazılmış 1928 tarihli bir kitaptı.[39] Kitabı baştan sona okudu. İçindeki bazı temel ifadelere tekrar tekrar döndü. Oraya buraya serpiştirilmiş farklı yönde kimi açıklamalar olsa da kitabın geneli, ucu dosdoğru önceki romanda karşılaştığı o afallatıcı pasajlara çıkan temel varsayımları çıplak bir şekilde ifade ediyor gibi geldi.

... bütün kültürler zorlama ve içgüdülerden feragat üzerine kurulu olmalıdır.

... zorlamayı ve içgüdülerin bastırılmasını bırakmak ... altın çağ olurdu, ancak böyle bir durumun gerçekleşip gerçekleşemeyeceği şüphelidir.

... kültürün ruhsal alanı... hüsran... yasaklar... yoksunluk... altında ezilen içgüdüsel istekler her çocukta yeniden doğar.

... Bu içgüdüsel istekler, ensest, yamyamlık ve cinayet istekleridir.

... Dış zorlamanın yavaş yavaş içselleştirilmesi, gelişimimizin gidişatına uygundur.

... Her çocuk bize bu dönüşümün bir modelini sunar; çocuk ancak bu şekilde ahlaki ve sosyal bir varlığa dönüşür.

... Bunun [dış zorlamanın yavaş yavaş içselleştirilmesinin] gerçekleştiği insanlar, kültürün düşmanı olmaktan savunucusu olmaya geçerler.

... [fakat] çoğu insanın bu kültürel yasaklara uyması ancak dış güçlerin zorlaması sebebiyledir, ve doğrusu sadece, o güçler etki ettiğince ve

39. Freud'un *Bir Yanılsamanın Geleceği* kitabı kastediliyor. –*e.n.*

bir korku objesi olarak kendini hissettirdikçe yasaklara uyar. Bu aynı zamanda sözde ahlaki kültürel gereklilikler için de geçerlidir.

... Yarattığı baskıdan ve içgüdülerin reddini talep etmesinden ötürü kültüre karşı gelişen düşmanlıktan bahsettik. Kültürün koyduğu yasakların kaldırıldığını hayal ettiğinde insan, istediği kadını cinsel objesi olarak seçebildiği, rakibini veya isteklerinin önüne geçen herhangi birini tereddüt etmeden öldürebildiği, diğer insanların rızasını almadan mallarına sahip olabildiği bir dünyayı hayal ediyor demektir: Ne kadar muhteşem, nasıl da bir hazlar geçidi olurdu hayat!

... [fakat] yalnızca tek bir insan, kültürün bu kısıtlamalarını kaldırarak sınırsızca mutlu olabilir ve bu insan tüm güç araçlarını kendinde toplayan bir tiran veya diktatördür...

"Bu doğru olabilir mi?" diye haykırdı adamımız. "İnsan bu mudur? Toplum? Özgürlük? Özgürlük gerçekten de içgüdüsel dürtüler üzerindeki içsel veya dışsal sınırlamaların yokluğundan mı ibaret? Özünde insan, cezalandırılma korkusuyla güdülenmiş ya da zorla içselleştirilen alışkanlıkların dayatmasıyla mı belirlenmiştir?"

"Bir filozofla görüşmeliyim!"

Ertesi gün bir filozofla görüşmeye gitti ve sordu: "Bana lütfen özgürlüğün ne olduğunu açıklayabilir misiniz, felsefi olarak?"

Filozof gülümsedi. "Bu," dedi, "felsefenin çağlar boyu tartıştığı eski ve ünlü bir konudur. İsterseniz size çalışabileceğiniz çok sayıda kitabın ismini verebilirim – felsefe tarihine ilgi duyuyor musunuz? Günümüzde de bu sorularla uğraşan birçok filozof vardır, fakat isterseniz size kısaca modern felsefenin bu konuyu ele alışını kendi anladığım biçimde açıklayıp sorunun aslında modern felsefe tarafından nasıl cevaplanmış olduğunu anlatabilirim.

"Özgürlük, özgür irade, özgür seçim kavramı çeşitli dinlerde ve felsefelerde önemli bir rol oynamıştır. Bu bir hüsnükuruntuydu. Bilimdeki ve felsefedeki modern gelişmeler gösteriyor ki özgür davranış diye bir şey yoktur. Davranışları nedensellik yönetir, ya da bizim formüle ettiğimiz şekliyle, bütün davranışlar determinizm ilkesi altında ortaya çıkar, yani nedenleri tarafından belirlenir; bir davranışın nedensizce ortaya çıkması gibi bir şey yoktur, ne olacaksa zo-

runlu bir şekilde olur. Bir insan, eğer davranmakta veya düşünmekte özgür olduğunu düşünüyorsa; davranışlarının, seçimlerini belirleyen güçlerin zorunlu sonucu olduğunu anlamıyorsa bir körlük içerisindedir.

"Psikolojinin modern ders kitaplarına bakabilirsiniz. Çoğunda, özgür irade, özgür karar gibi terimlerden bahsedildiğini bile göremezsiniz.

"Determinizm ilkesi hakkında tartışmalar oldu. Bazı kişiler, modası geçmiş eski fikirleri kurtarmaya uğraşıp bir çeşit psikolojik indeterminizmi savunmaya çalıştı. Fakat günümüzde bu fikirleri savunulabilir bulan çok az kişi kalmıştır. Bugünlerde bazı filozoflar fizikteki son gelişmelerin, yani belirsizlik ilkesi, istatistik ve olasılık kuramının, indeterminizme dayanak sağladığına inanıyor. Fakat bu kavramların modern fizikteki anlamının ve rolünün yanlış anlaşılmaması gerekir: Bu kavramlar bir miktar belirsizliğe ve tesadüfi olaylara izin verseler de özgür iradenin varlığına dayanak sağlamazlar."

Adamımız derin düşüncelere daldı. "Düşününce," dedi, "determinizmin felsefi keşfinin önemli sonuçlarını anlamaya başlıyorum. Cinayet işleyen bir insana bakınca, mesela, onu cinayet işlemeye götüren sebeplere bakmayı unutmamalıyız. Bunu yaparsak, bu fiilinin, kontrolünün ötesinde olan faktörlerin sonucu olduğunu görebiliriz. Kişinin fiilini, nedensel determinizminin faktörleri çerçevesinde anlamaya çalışmalıyız."

"Evet," diye cevapladı filozof, "fakat unutmayın ki bahsettiğimiz şey, yalnızca dış güçlerin varlığını saptadığımız durumlarda geçerli değildir. Eskilerin tabiriyle özgür iradesiyle, özgür kararıyla hareket ettiğini düşündüğü, onu dışarıdan zorlayan hiçbir faktörün olmadığını sandığı durumlarda da geçerlidir. Böyle bir durumda da indeterminizm açıklaması tamamen yüzeyseldir. İnsanın davranışları bu durumlarda bile, içindeki belirleyici güçler, arzuları, içgüdüleri, edinilmiş alışkanlıkları tarafından belirlenir."

"Peki bu önemli bir faktör değil midir," diye sordu adamımız alçakgönüllülükle, "nihayetinde kararını gerektiren herhangi bir durumda belirleyici güçlerden habersizse insan, pratik anlamda bir se-

çim yapması, bir davranışa karar vermesi gerekmez mi? Her şeyin belirlenmiş olmasının, karar verildikten ve eylem tamamlandıktan sonra geçmişe bakan biri için değeri olabilir; ama eylemden evvel bunun bir değeri olabilir mi ki? Dolayısıyla determinizm ilkesi, özgür iradeye ilişkin meseleleri belki de ortadan kaldırmıyor olabilir."

"Bazıları," dedi filozof, "yine modern fizikteki gelişmelerle bağlantılı bir şekilde, problemimizi çözmek için bu geçmiş ve gelecek faktörünü kullanmaya çalışıyor. Ama bunun problemimizi çözmeye bir yardımının olamayacağını görmüyor musunuz – hatta bu, tam da insanın kendisi hakkında yanılmasının sebebi bile olabilir, kendini özgür sanmasının sebebi yani. Doğrusu şu ki insanın kendini özgür sanmasının sebebi aslında, özgür görünen kararlarının yasaların öngördüğü şekilde ve zorunlulukta belirlendiğinin farkında olmamasıdır."

Adamımız bu cevap karşısında huzursuz oldu ama meseleyi tam olarak açıklığa kavuşturamadığı için sıradaki soruya geçti. "Peki determinizm fikri biraz tehlikeli değil mi?" diye sordu. "Determinizm ilkesine gerçekten inanan ve bu ilkeye içtenlikle bağlı yaşayan biri sadece felsefi düşüncelerini değiştirmekle kalmaz aynı zamanda davranışlarını da değiştirir diye tahmin ederim. Bu insan kaderci biri olur ve gerçekten karar vermesi gereken durumlarda 'Her şey olacağına varır' diyerek karar verme derdinden tamamen kurtulurdu."

"Doğru," dedi filozof gözlerinde kurnaz bir pırıltıyla. "Ama neyse ki insanlar kendi iradelerinin varlığına inanıyor; bir insan felsefi olarak determinizme inanıyor olsa bile, bu ilkeyi gerçek durumlarda kullanmaz. Öte yandan, yorumunuzda determinizm ilkesinin derin bir doğrulamasını görebilirsiniz: Bu ilkeye inanıp inanmamanız bile belirleyici bir faktör olabilir."

Adamımız birden sandalyesinden ayağa fırladı. "Şimdi," dedi heyecanla, "lütfen bir soru daha sormama izin verin. Eğer her şey belirlenmiştir diyorsak bu, özgürlüğe dair sorduğumuz gerçek sorulara ilişkin herhangi bir şeyi değiştirir mi? (Buna belki tek istisna kaderciliğin ortaya çıkması sorunu olabilir.) Her eyleme, davranışa, tutuma, özelliğe 'Bu belirlenmiştir' dediğimizi farz edelim, özgürlüğe dair ortaya attığımız bütün somut problemler tamamen aynı

kalmaz mıydı? Determinizm veya indeterminizm tartışmaları gerçek problemimize bir çözüm sağlamıyor, doğrusu soruyu muğlaklaştırıyor. Özgür eylemin özü, asla belirlenmemiş olması mıdır? Yoksa bütün eylemler belirlenmiş ise, aslında hiç özgür insan yok mudur?"

"Bu tür pratik sorunları felsefi sorunla karıştırmayalım," dedi filozof. Bu noktada, adamımız bütün kalbiyle filozofa yaşadığı sorunları, dünya karşısında kendini bulduğu durumu, sosyologla yaptığı buluşmayı ve okuduğu kitaplardaki ifadeleri anlattı.

Filozof şöyle dedi: "Sizin gibi ben de siyasi özgürlük yanlısıyım. Elbette devletin bireylerin özgürlüğünü ne kadar kısıtlayıp kısıtlamaması gerektiği sorusu çok önemli bir soru. Bu sorular ile sosyologların ve siyasetbilimcilerin uğraşması uygun olur; yine de buluştuğunuz sosyoloğun söylediklerinin ve kitaplarda karşılaştığınız ifadelerin tamamının temelinde aslında, çağımızda keşfedilen determinizmin ta kendisi olduğunu, tüm soruların özünde buna dayandığını görmüyor musunuz?"

Adamımız bunun farkına vardı ve daha da şaşkına döndü.

Ertesi gün kendi kendine, "İşte şunları öğrendim," deyip öğrendiklerini sıraladı:

1) Özgürlük diye bir şey yoktur çünkü her şey belirlenmiştir, her şey nedenlerin sonucudur. Ya da,
2) Özgürlük, dışsal kısıtlamaların, zorlamaların yokluğu veya insanın aklına esen arzuların peşinden gitme özgürlüğüdür. Ya da,
3) Arzular zorla içselleştirilmiş standartların sonucu olabileceğine göre, özgürlük, bu içgüdüsel dürtülerin peşinden herhangi bir ketleme olmaksızın gidebilmektir.

Aniden bu bağlamda duyduğu her şey adama tamamen yabancı, dar görüşlü, yetersiz göründü; yüzeysel, aşırı basitleştirilmiş, yanlış yönlendirilmiş, özgürlüğe dair gerçek sorunlara tümüyle duyarsız, ne insan doğasına ne de toplum doğasına uygun, her ikisini de gözden kaçıran görüşlerdi bunlar. Bütün bu terimleri ve tanımları bir kenara atmak, gerçek durumla yüzleşmek, kafasını kurcalayan so-

runu hayatın tamamını göz önüne alarak yeniden ifade etmek istediğini hissetti.

"Önce," dedi tutkuyla, "kendi gözlerimle nelere şahit olduğumun ayırdına varmalıyım. Kendi tecrübemde, özgür olan ve olmayan insanlar ve çocuklar görmedim mi? Bunlarda esas olan neydi? Kişisel deneyimlerim tabii ki istatistiksel genellemeler yapmak için yeterli değil; bunu şu an zaten yapmak da istemem. İstediğim şey, gördüklerimi kavramak ve anlamlandırmak."

Buna dair çok sayıda vaka hatırladı. Sonra şöyle dedi: "Bazen birini görürsün, hayatını idame ettirme şekli, hayata karşı tutumu, yaşamın halleriyle başa çıkarkenki davranışları sana işte bu insan özgür diye hissettirir, bir özgürlük atmosferinde yaşadığı izlenimini verir. Çocukları gözlemlerken de böyle olur.

"Öte yandan, bir adamı veya çocuğu görürsün ve güçlü bir şekilde şunu hissedersin: Davranışında özgürlük yok – dünyasında özgürlüğün zerresi yok."

Böyle uç örneklerde karşı karşıya gelinen duyguyu kelimelere dökmek kolay değil, diye düşündü. Bir düşüneyim – bu örnekler somut anlamda nedir?

Özgür kişi, diye hatırladı, dürüst, açık fikirli, içtenlikle ilerleyen, durumla özgürce yüzleşen, yapmak için doğru hamleyi arayan ve sonuçta nereye gideceğini bulabilen biridir.

Bunun tersi olan insanlar ise –sıklıkla gördüğü çocukları hatırladı– ketlenmiş, itilmiş, ya da savrulmuş, emir üzerine veya korkutma ile hareket eden, fikri tek yönlü, sınırlı sayıda davranış, düşünme ve hatta durum değerlendirme kalıplarına zincirlenmiş kişilerdi; davranışlarının ve hareketlerinin kıvrımları, özellikle de yeni bir durumla karşı karşıyaysalar, bu belirtileri gösteriyordu. Çoğunlukla, sanki dış etkilerin hazin ürünleri veya zihinlerinde beliren herhangi bir isteğin köleleri gibi görünüyorlardı. Sıklıkla robot gibiydiler; bir şekilde sakat, temel yetilerden yoksun bırakılmış, dar kafalı, katı, sabit, mekanik varlıklar; hareketleri ve duruşları ipe bağlı bir kuklayı anımsatıyordu. Yetişkinler daha da beterdi. (Günümüzde gördüğü kölecibaşları bile özgürdür denebilir miydi? Hayır, onlar buraya aitti.) Kuşkusuz, bu şekilde köleleşenlerin birçoğu asla açıktan ürkekçe

davranmıyordu – tam tersi vahşi ve kibirli oluyorlardı. Fakat yine de aynı tutsaklığı sezmek mümkündü, özellikle de zırhlarının beyhude olduğu yeni bir durumla karşılaştıklarında...

Hele ki *geçiş hallerini* gözlemlerken nelere tanık olmuştu!

Bir çocuk veya yetişkinin, hayatını bir köle gibi yaşadıktan sonra gerçek özgürlük havasının olduğu bir sosyal alana geldiği durumlarda nasıl da harikulade olayların meydana geldiğini gözlemlemişti! Uzun bir hastalıktan sonra sağlığa kavuşmaya çok benzerdi bu gerçekten.

Adama aniden bütün mesele, birtakım standartlara veya değerlendirmelere bağlı felsefi okulların problemi gibi değil de, bir hijyen problemi gibi göründü – problem, sağlık koşullarını çalışan bir biyoloğu gerektiriyordu. Bunu çözmek bilimsel araştırmanın görevi, diye düşündü. Ama önceki tezlerle değil. Hangi koşullar, hangi kurumlar özgürlüğe izin verir? Peki hangileri özgür olmamaya neden olur? Ve değişim için nasıl bir bedel ödenir?

Bunun, bir seçim, bir arzu, bir "içgüdüsel dürtü" vb. parçalar halinde görülmemesi gerektiği artık onun için açıktı. İnsanın dünyaya, diğer insanlara, üyesi olduğu gruba, kendi anlık isteklerine karşı bütünsel tutumu söz konusuydu. Ve sadece negatif özgürlükle ilgilenen o tezler birden ona şöyle demekmiş gibi göründü: Büyüyüp olgunlaşma, büyümenin önündeki engellerin kalkmasıdır; güzellik, çirkinliğin yokluğudur; iyi düşünme, hatasızlıktır; hakiki başarı, kısıtlamaların yokluğuna bağlıdır; iyilikseverlik ya da arkadaşlık, düşmanlığın yokluğundan başka bir şey değildir; adalet, keyfi koyulmuş adli kurallardan ibarettir. "Karşı karşıya olduğumuz sorun," dedi, "böyle parça parça ve olumsuzlama üzerinden çözülebilecek bir sorun değil."

Bir süre sonra, iki tür davranıştan birinin açıkça görüldüğü bazı durumlardaki deneyimlerini düşünürken buldu kendini. Tartışmaları hatırladı. İnsanların karşı argümanlarla ve yeni gerçeklerle karşılaşırkenki yaklaşımları nasıl da farklıydı! Bazı insanlar karşı argümanlarla ve yeni gerçeklerle özgür, açık fikirli, içten bir şekilde yüzleşir, dürüst bir şekilde ilgilenir, bunları gereğince dikkate alır. Diğerleri bu yetiden tamamen yoksundur; bu insanlar bir şekilde kör

ve katı kalır; kendi inandıkları aksiyomlara sarılır, argümanlarla ve gerçeklerle yüzleşemezler; ya da bunu sadece onlardan bir şekilde kurtulmak için yaparlar – argümanlarla ve gerçeklerle tam anlamıyla yüz yüze gelemezler. Onlarla özgür bireyler olarak başa çıkamazlar; kendi konumları içinde daralmış ve hapsolmuşlardır.

Bir an kendi kendine itiraz etti: Neden özgürlük sorunlarını bütün bu özelliklerle bağdaştırıyorsun? Karşılaşılan durumlarla açık gözlerle yüzleşmeye ve dürüstçe başa çıkmaya karşıt olarak kör veya dar görüşlü olma meseleleriyle ilişkilendiriyorsun onları? Evet, diye karar verdi, tam da bunu yapmalıyım; bunlar özgürlüğün anlamı ve hayattaki gerçekliğiyle en yakından ve derinden bağlı olan şeylerdir.

Peki tarihte, insanların özgürlük için dürüstçe savaştığı zamanlarda durum nasıldı? O insanlar hükümetlerinin keyfi, kasıtlı eylemlerine karşı savaştılar, adil ve dürüst bir muamele görmek için. O insanlar özgürlüğü bu şekilde tasavvur ediyor ve bu yüzden seviyorlardı. Özgürlük, aklına geleni yapabilmek, istediği kadar tek taraflı ve kör davranabilmek, karşıdakini isteyerek gaddarca, serbestçe hırpalamak özlemiyle hedeflenmedi. Özgürlüğü öven ve sevenler aynı zamanda tam da, herkes için aydınlanma talep edenler, adil mahkemeler ve adil kanunlar için savaşanlar değil miydi?

Önceden yazdığı üç önermeyi hatırlarken birden gözlerindeki perdenin açıldığını hissetti. Asıl soru şuydu: Hangi tutumlar, kurallar ve kurumlar özgürlüğe götürür – ve hangileri özgür olmamaya? Asıl sorun, birinci önermede ortaya atılan sorun değildir. Çünkü orada bütün belirlenimlerin, nedenlerin ve etkilerin özgürlüğe karşı faktörler olduğu söylenmiştir; oysa asıl sorunumuz hangilerinin özgürlüğe karşı olduğunu belirlemektir. Nedenler ve sonuçlarla ilişkili bir meseledir bu; bazıları insanları özgür kılarken diğerleri tutsak kılar!

"Ne saçmalık!" dedi. "Bir insan körse veya olayları çarpıtılmış haliyle görüyorsa, onun gözlerini açtığında, onu bilgiyle donattığında, görmesini sağladığında, evet, sonuçta onun durumunu güçlü bir şekilde etkilemiş, değiştirmiş ve belirlemiş olursun, ama özgürlüğünü kısıtlamış mı olursun?

"Ve uzun vadede insanların, körleşmemeye veya körleştirilmemeye yönelik sağlıklı bir arzuları yok mudur? İnsanlarda, tanrıya

şükür, bu tür eğilimler yok mudur? Ya toplumsal dinamiklerde?"

Not ettiği iki ve üç nolu önermeler hakkında düşünüp kendi kendine şöyle söyledi: Özgürlüğü kısıtlamaların ve zorlamaların yokluğu olarak tanımlamak bir ölçüde doğrudur; doğallık ve içtenlik zedelendiğinde veya yok edildiğinde bir bedel ödenir. Buna karşın zorlama kavramının kendisi, kasıtlı ve keyfi güç kullanımı anlamına gelir. Özgürlüğün gerektirdiği kendiliğindenlik ve içtenlik özellikleri, "insanın aklına esen arzular"ya da "içgüdüsel dürtüler" ile layıkıyla açıklanamaz. Mutluluk hakkında o âna kadar okudukları, mutluluğun kendisini değil kaba bir karikatürünü çiziyordu.

"Kültürel kurumlar zorunlu olarak özgürlüğü kısıtlar, engeller" savı şimdi şaşılacak derecede yüzeysel görünüyordu kendisine. Gerçek eğitim sunmayı hedefleyen kurumların, toplumun inşa ettiği yolların özünde özgürlüğü kısıtlamak mı vardır? Keza, hukukun ve mahkemelerin gelişimi de böyle midir – keyfi bir şekilde dayatılan birtakım yasalar olarak değil de adil ve haklı bir dünya için gerekli olan güveni bir ölçüde mümkün kılmak olarak anlaşıldığında? "Kısıtlama kısıtlamadır," demek eksik bir düşünce tarzı değil mi? Birinin bir çocuğu fidye için kaçırıp hapsetmesindeki kısıtlama ile başka birinin çocuğa yardım etmek için suçluyu bundan alıkoymasındaki kısıtlama aynı şey mi? Zulmün ve gaddarlığın doğuşunda, görüş açısının daralmış, bakışın körleşmiş olması faktörü yok mu?

Dahası, yetişkinlerde ve çocuklarda diğer insanlara karşı iyiliksever, içten, adil olma eğilimi yok mu? Bunlar "zorlama ve korkutma ile içselleştirilmiş kurallar"dan başka bir şey değil mi gerçekten de? Büyüdüğüne şahit olduğu çocukları hatırladı – bu körlemesine genelleme, onların sevecenliklerine, gerçek bir kavramaya yönelik arzularına ve zalim bir adaletsizlik karşısında düştükleri dehşete hiç de uymuyordu.

"Gereken," dedi, "eğilimlerin, yönelimlerin ve bunların çocuk gelişiminde, yetişkinlerde ve toplum dinamiklerindeki rollerinin araştırılması – aceleci tanımlar ya da gerçeklere kör genellemelerin varsaydığı 'içgüdüsel dürtüler' ile bu olmaz. Felsefe sorunlarının modern bilimin sorunları haline gelmesi gibi, bunu yapmak da ampirik araştırmanın görevidir. Daha önce felsefi okullara bağlı olarak

geliştirilen eski önermeler şimdi bilimsel araştırmalar tarafından çalışılmalı ve tartışılmalı. Şüphesiz, yüzeysel istatistiksel çalışmalar bu konuda yeterli olmayacaktır çünkü burada söz konusu olan, insan ve toplum dinamiklerini içeren daha derin sorunlardır. Peki ya bu hassas eğilimler genelde zayıfsa, doğuşları ve gelişimleri tehlikedeyse ya da diğer güçler tarafından tamamen etkisizleştirildilerse, o zaman ne yapılmalı? Bu durum onların tam zıtlarını kabul etmeyi, onları görmezden gelmeyi, hatta varlıklarını hepten reddetmeyi haklı kılar mı? Bu konuda birtakım olumlu gelişmeler oldu. Ve bunlara destek gerek."

Araştırmak için harikulade konular! diye düşündü.

Derken kendini yine dünyanın gerçek durumu hakkında düşünürken buldu. Bütünsel bir bakışla dünyada olup bitenleri göz önünde bulundurarak o sabah yazdığı üç önermeyi tekrar okudu. "İnsanın aklına esen arzular"a ve "içgüdüsel dürtüler"e odaklanan yaklaşım biçiminin tamamı asıl sorunu acımasız bir şekilde gözden kaçırıyordu. Mesele bu muydu? (Muhtemelen bu körlemesine kısıtlamalardı esas olarak bu dürtüleri doğuran ve besleyen.)

O üç önerme yerine, diye düşündü, temel sorunlar işte şunlar:

İnsanların adaletsizliğe, tahakküme, vahşete maruz kalması; adalet ve nezaketle muamele görme ümidinin ellerinden alınması; zaman içinde adım adım gelişmiş ve belirli bir adalet ve hakkaniyet sağlamış kurumların yıkılması.

İnsanların adaletsizliklere karşı, mağdurlara yardım etme imkânından mahrum edilerek, sessiz kalmaya zorlanmaları; hatta doğru olana vâkıf olmalarına rağmen kendi istekleri hilafına bu eylemleri bizzat yapmaya zorlanmaları.

Dahası, kasıtlı bir şekilde çarpıtılmış bilgilerle insanların ve hatta çocukların bakış açılarının daraltılması, ruhlarının zehirlenmesi, ve böylece özgür olmanın önkoşullarının, bunun sonucunda da insanda ve toplumda insancıl olanın ellerinden alınması.

Özgürlüğün onun için neden bu kadar değerli olduğunu şimdi daha iyi hissediyordu.

Vardığı yerin henüz bir başlangıç olduğunu düşündü. Yüzleşilmesi gereken diğer sorunların olduğunu gördü: insanların açlık so-

nucu yaşadığı fiziksel ve ekonomik sorunlar, geçim imkânlarının vahim eksikliği; hakiki bir işbirliği kurmanın önündeki engeller (yaşadıkları, kopuk bir bireyciliğe dair meseleler değildi elbette); gruplar arası adalet meseleleri; bir grubun üyesi olarak kabul edilen bireyin, salt grubun amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmakla kalmayıp grubun amaçlarıyla aktif bir şekilde yüzleşmesinin ve onları değerlendirmeye tabi tutmasının önemi meselesi vb. Fakat o âna kadar edindiği kavrayışlar bu ve bunun gibi yakıcı sorunları çözmek için hepten faydasız değildi. Asıl görev, diye düşündü, bu sorunlarla, üretken ve samimi şekilde, özgür bir insan tutumuyla yüzleşmektir; bu sorunları çözmek için gerekli olan yardımın ancak bu şekilde geleceğini hissetti.

İleriki adımları sabırsızlıkla bekliyordu.

Sonra defterini aldı ve daha önce yazmış olduğu üç önermenin altına şunları yazdı:

"Mantıksal açıklama. Mantıken yaşadıklarım şunlar oldu: Bu üç önermede özgürlük bölük pörçük ele alınıyor, adeta kendi başına bir şey olarak, hayattaki rolünden ve işlevinden kopuk ve sadece negatif olarak tanımlanıyor. Özgürlük (1) sosyal alanda olan bir durumdur – ve son derece önemlidir. Böyle bir durumu incelerken onu kendi başına bir şey olarak görüp tanımlamamalıyız; özgürlüğü hayattaki rolü, işlevi, diğer durumlarla etkileşimleri *içinde* ve insana ve topluma yönelik sonuçları açısından tanımlamalıyız. Özgürlük, mantıksal olarak (2) sadece bir durumdan ibaret değildir; önemli olan insanın ne olduğu ve nasıl geliştiği ile toplumun ne olduğu ve nasıl geliştiğidir. Özgürlük, hayattaki tutum ve davranışların, insanın düşünce ve hareketlerinin bir Geştalt özelliğidir. (Özgür olan ile özgür olmayan arasındaki farkı düşünün, bu farkın tanımını yapmak elbette temel özellikleri ortaya koymak için ilk yaklaşımdı.) Yani mantıksal açıdan, bir durum olarak özgürlük (1) ve bir Geştalt özelliği olarak özgürlük (2) iki ayrı parça gibi değil, birbirleriyle yakın ilişkileriyle görülmeli. Bir durum olarak özgürlük tek bir faktördür, ama bir karakter özelliği olarak özgürlük açısından çok önemli bir faktördür. Bir insanı (hatta köpeği) zincirlemenin sonuçları vardır.

Elbette, zincirler altında olsalar bile bazı insanların kalpleri özgür kalır, zincirleri kırıp atacakları ânı beklerler. Fakat bu zincirler bazı insanları köklerine kadar köleleştirir. Ve bir durum olarak özgürlük ile bir karakter özelliği olarak özgürlüğün etkileşimi incelenerek kaba kısıtlama ve zorlamanın gerçek anlamı anlaşılır – hem kurban hem zorba için olan sonuçları açısından."

Önemli olan aceleci ve şık bir tanım yapmak değil, sorunlarla gerçekten yüzleşmektir.

Çeviren: Ümit Sincar

Kaynakça

Agrillo, Christian, Michael J. Beran ve Audrey E. Parrish (2019) "Exploring the Jastrow Illusion in Humans (Homo sapiens), Rhesus Monkeys (Macaca mulatta), and Capuchin Monkeys (Sapajus apella)", *Perception* 48 (5): 367-85.

Ahissar, Merav ve Shaul Hochstein (2004) "The Reverse Hierarchy Theory of Visual Perceptual Learning", *Trends in Cognitive Sciences* 8 (10): 457-64.

Akkurt, Ezgi (2019) "Kullanıcının Yapı Cephelerindeki Görsel Algısında Gestalt Kuramı'nın Etkileri: Diyarbakır'da 3 Farklı Bulvar Değerlendirmesi", Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Allen, Frank ve Manuel Schwartz (1940) "The Effect of Stimulation of the Senses of Vision, Hearing, Taste, and Smell Upon the Sensibility of the Organs of Vision", *The Journal of General Physiology* 24 (1): 105-21.

Amanatiadis, Angelos, Vasileios G. Kaburlasos ve Elias B. Kosmatopoulos (2018) "Understanding Deep Convolutional Networks Through Gestalt Theory", *IEEE International Conference on Imaging Systems and Techniques (IST)*, 312-17.

Arnheim, Rudolf (1959/1961) "Yesterday and Today", *Documents of Gestalt Psychology* içinde, haz. Mary Henle, Berkeley, CA: University of California Press.

— (1971) *Entropy and Art: An Essay on Disorder and Order*, Berkeley, CA: University of California Press.

Asch, Solomon E. (1956) "Studies of Independence and Conformity: I. A Minority of One Against a Unanimous Majority", *Psychological Monographs: General and Applied* 70 (9): 1-70.

Ashby, F. Gregory, Alice M. Isen ve And U. Turken (1999) "A Neuropsychological Theory of Positive Affect and its Influence on Cognition", *Psychological Review* 106 (3): 529-50.

Bahrick, Harry P. (1998) "Loss and Distortion of Autobiographical Memory Content", *Autobiographical Memory: Theoretical and Applied Perspectives* içinde, haz. Charles P. Thompson, Douglas J. Herrman, Darry Bruce, J. Don Read, David G. Payne ve Michael P. Toglia, Mahwah, NJ: Erlbaum.

Barlow, Allen R. (1981) "Gestalt Therapy and Gestalt Psychology", *The Gestalt Journal* 4 (2): 1-15.

Bartlett, Frederic C. (1932/1977) *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge, Britanya: Cambridge University Press.

Başar, Erol (2010) *Brain-Body-Mind in the Nebulous Cartesian System: A Holistic*

Approach by Oscillations, New York, Dordrecht, Heidelberg, Londra: Springer.

Bhatt, Ramesh S. ve Paul C. Quinn (2011) "How Does Learning Impact Development in Infancy? The Case of Perceptual Organization", *Infancy* 16 (1): 2-38.

Blesser, B., R. Shillman, C. Cox, T. Kuklinski, J. Ventura ve M. Eden (1973) "Character Recognition Based on Phenomenological Attributes", *Visible Language,* 7 (3): 209-23.

Bower, Gordon H. ve David Winzenz (1969) "Group Structure, Coding, and Memory for Digit Series", *Journal of Experimental Psychology* 80 (2): 1-17.

Bowers, Jeffery, Gaurav Malhotra, Marin Dujmovic ve diğ. (basım aşamasında), *Behavior and Brain Sciences.*

Bregman, Albert S. (1994) *Auditory Scene Analysis: The Perceptual Organization of Sound,* Cambridge, MA: MIT Press.

Bruner, Jerome S. (1990) *Acts of Meaning*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Buhusi, Caitlin V. (2020) "Episodic Time in the Brain: A New World Order", *Learning and Behavior,* 189-90.

Carmichael, Leonard, Homer P. Hogan ve A. A. Walter (1932) "An Experimental Study of the Effect of Language on the Reproduction of Visually Perceived Form", *Journal of Experimental Psychology* 15 (1): 73-86.

Chan, Jason C. (2009) "When Does Retrieval Induce Forgetting and When Does It Induce Facilitation? Implications for Retrieval Inhibition, Testing Effect, and Text Processing", *Journal of Memory and Language* 61 (2): 153-70.

Cohn, Neil ve Joseph P. Magliano (2020) "Editors' Introduction and Review: Visual Narrative Research: An Emerging Field in Cognitive Science", *Topics in Cognitive Science* 12 (1): 197-223.

Craik, Fergus I. M. ve Endel Tulving (1975) "Depth of Processing and the Retention of Words in Episodic Memory", *Journal of Experimental Psychology: General* 104 (3): 268-94.

Damasio, Antonio (2018) *The Strange Order of Things: Life, Feeling, and the Making of Cultures*, New York: Vintage.

Dillon, Moira R. (2020) "Rooms Without Walls: Young Children Draw Objects But Not Layouts", *Journal of Experimental Psychology: General*, 150 (6): 1071-80.

Draaisma, Douwe (2004) *Why Life Speeds Up As You Get Older: How Memory Shapes Our Past*, Cambridge, Britanya: Cambridge University Press; Türkçesi: *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer*, çev. Gürol Koca, Metis, 2008.

Duncker, Karl (1945) "On Problem-Solving", *Psychological Monographs, No. 270*, 58 (5): i-113.

— (1966 [1935]) *Zur Psychologie des Produktiven Denkens*, Berlin: Springer-Verlag.

Ebbinghaus, Hermann (1964 [1885]) *Memory: A Contribution to Experimental Psychology,* New York City, NY: Dover Publications.

Ellis, Willis D. (haz.) (1938) *A Source Book of Gestalt Psychology*, Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner and Company.

Fayek, Haytham M., Margaret Lech ve Lawrence Cavedon (2017) "Evaluating Deep Learning Architectures for Speech Emotion Recognition", *Neural Networks* 92: 60-68.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin F. (1938) "Pierre Janet: Geştalt Nazariyesi", *Ülkü* 11 (66): 486-500.

Fleming, Ronald W. ve Katherine R. Storrs (2019) "Learning to See Stuff", *Current Opinion in Behavioral Sciences* 30: 100-8.

Galeano, Eduardo (2006) *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, çev. Atilla Tokatlı ve Roza Hakmen, Çitlembik.

Gibson, James J. (1992) "Conclusions From a Century of Research on Sense Perception", *A Century of Psychology as Science* içinde, haz. Sigmund Koch ve David E. Leary, Washington, DC: American Psychological Association.

Glucksberg, Sam ve Robert W. Weisberg (1966) "Verbal Behavior and Problem Solving: Some Effects of Labeling in a Functional Fixedness Problem", *Journal of Experimental Psychology* 71 (5): 659-64.

Goldmeier, Erich (1982) *The Memory Trace: Its Formation and its Fate*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Goodwin, C. James (2005) *A History of Modern Psychology*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Gottschaldt, Kurt (1926) "Über den Einfluss der Erfahrung auf die Wahrnehmung von Figuren", *Psychologische Forschung* 8 (1): 261-317.

Grossberg, Stephen (2016) "Cortical Dynamics of Figure-Ground Separation in Response to 2D Pictures and 3D Scenes: How V2 Combines Border Ownership, Stereoscopic Cues, and Gestalt Grouping Rules", *Frontiers in Psychology* 6 (2054): 1-17.

Guberman, Shelia (2017) "Gestalt Theory Rearranged: Back to Wertheimer", *Frontiers in Psychology*, 8 (1782): 1-8.

Günay, Baykan (2007) "Gestalt Theory and City Planning Education", *METU Journal of the Faculty of Architecture* 24 (1): 93-113.

Hafting, Torkel, Marianne Fyhn, Sturla Molden, May-Britt Moser ve Edvard I. Moser (2005) "Microstructure of a spatial map in the entorhinal cortex", *Nature* 436 (7052): 801-6.

Halpern, Diane F. (2013) *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*, New York, NY: Psychology Press

Hashtroudi, Shahin, Susan A. Ferguson, Virginia A. Rappold ve Linda D. Chrosniak (1988) "Data-Driven and Conceptually Driven Processes in Partial-Word Identification and Recognition", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition,* 14 (4): 749-57.

Henle, Mary (1978) "Gestalt Psychology and Gestalt Therapy", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 14 (1): 23-32.

— (1978) "One Man against the Nazis: Wolfgang Köhler", *American Psychologist* 33 (10): 939-44.

— (1992) "Rediscovering Gestalt Psychology", *A Century of Psychology as Science* içinde, haz. Sigmund Koch ve David E. Leary, Washington, DC: American Psychological Association.

Hochberg, Julian (2003) "Acts of Perceptual Inquiry: Problems for Any Stimulus-Based Simplicity Theory", *Acta Psychologica* 114 (3): 215-28.

Hörhan, Markus ve Horst Eidenberger (2020) "Gestalt Descriptions for Deep Image Understanding", *Pattern Analysis and Applications* 24: 89-107.

Hubel, David H. ve Torsten N. Wiesel (1964) "Effects of Monocular Deprivation in Kittens", *Naunyn-Schmiedebergs Archiv für Experimentelle Pathologie und Pharmakologie*, 248 (6): 492-97.

Irzık, Gürol (2011) "Hans Reichenbach in Istanbul", *Synthese* 181 (1): 157-80.

Isen, Alice M., Kimberly A. Daubman ve Gary P. Nowicki (1987) "Positive Affect Facilitates Creative Problem Solving", *Journal of Personality and Social Psychology* 52 (6): 1122-31.

Jolliffe, Therese ve Simon Baron-Cohen (1997) "Are People with Autism and Asperger Syndrome Faster than Normal on the Embedded Figures Test?", *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 38 (5): 527-34.

Kanizsa, Gaetano (1976) "Subjective Contours", *Scientific American* 234 (4): 48-53.

Kaygusuz, Canani (2014) "Gestalt Kuramı ve Öğrenme", *Eğitim Psikolojisi* içinde, haz. Alim Kaya, 8. Basım, Pegem.

Koç, Hakan ve İhsan Bulut (2014) "Gestalt Kuramının Öğrencilerin Harita Okuma ve Yorumlama Beceri Düzeyleri Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir İnceleme", *Marmara Coğrafya Dergisi* 30: 1-19.

Koffka, Kurt (1936 [1935]) *Principles of Gestalt Psychology*, Londra: Kegan Paul.

Köhler, Wolfgang (1920) *Die Physischen Gestalten in Ruhe und im Stationären Zustand*, Braunschweig: Vieweg & Sohn.

— (1921) *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, Berlin: Julius Springer.

— (1938) *The Place of Value in a World of Facts,* New York City, NY: Liveright.

— (1950) "Psychology and Evolution", *Acta Psychologica* 7: 288-97.

— (1959) "Gestalt Psychology Today", *American Psychologist* 14 (12): 727-34.

Kuhn, Thomas S. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, ILL: Chicago University Press; Türkçesi: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı, 2021.

Kunst-Wilson, William R. ve Robert B. Zajonc (1980) "Affective Discrimination of Stimuli That Cannot Be Recognized", *Science* 207 (4430): 557-58.

Loftus, Elizabeth F. (1975) "Leading Questions and the Eyewitness Report", *Cognitive Psychology* 7 (4): 560-72.

Loftus, Elizabeth F. (2005) "Planting Misinformation in the Human Mind: A 30-Year Investigation of the Malleability of Memory", *Learning and Memory* 12 (4): 361-66.

Loftus, Elizabeth F. ve Hunter G. Hoffman (1989) "Misinformation and Memory: The Creation of New Memories, *Journal of Experimental Psychology: General* 118 (1): 100-4.

Lubarsky, Stuart ve Aliki Thomas (2020) "Thinking Inside the Box: Using Old Tools to Solve New Problems in Virtual Learning", *Medical Education* 55: 108-11.

Luccio, Riccardo (1999) "On Prägnanz", *The Form of Shapes* içinde, haz. Liliana

Albertazzi, New York: Kluwer.
— (2019) "Perceptual Simplicity: The True Role of Prägnanz and Occam", *Gestalt Theory* 41 (3): 263-76.
MacLeod, Colin M. (2020) "Zeigarnik and von Restorff: The Memory Effects and the Stories Behind Them", *Memory and Cognition* 48: 1073-88.
Mandler, George (2011) *A History of Modern Experimental Psychology: From James and Wundt to Cognitive Science,* Cambridge, MA: MIT Press.
Mastroianni, George R. (2006) "Kurt Gottschaldt's Ambiguous Relationship with National Socialism", *History of Psychology* 9 (1): 38-54.
McCloskey, Michael ve Maria Zaragoza (1985) "Misleading Postevent Information and Memory for Events: Arguments and Evidence Against Memory Impairment Hypotheses", *Journal of Experimental Psychology: General* 114 (1): 1-16.
Mitchell, M. (2021) "Why AI is Harder Than We Think", *arXiv preprint*, arXiv: 2104.12871.
Mundy, Matthew E. (2014) "Testing Day: The Effects of Processing Bias Induced by Navon Stimuli on the Strength of the Müller-Lyer Illusion", *Advances in Cognitive Psychology* 10 (1): 9-14.
Mungan, Esra ve Ece Kaya (2020) "Some Time Violations Go Less Noticed: Gestalt Grouping? A Brief Report", *Timing & Time Perception* 1 (aop) 1-13.
Navon, David (1977) "Forest Before Trees: The Precedence of Global Features in Visual Perception", *Cognitive Psychology* 9 (3): 353-83.
Neisser, Ulric (1976) *Cognition and Reality: Principles and Implications of Cognitive Psychology*, New York City, NY: Freeman.
Nickerson, Raymond S. ve Marilyn J. Adams (1979) "Long-Term Memory for a Common Object", *Cognitive Psychology* 11 (3): 287-307.
O'Keefe, John ve Jonathan Dostrovsky (1971) "The Hippocampus as a Spatial Map: Preliminary Evidence From Unit Activity in the Freely-Moving Rat" *Brain Research* 34: 171-75.
Özbenli, Taner (2022) *Muzaffer Şerif ve Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri*, İletişim Yayınları.
Palmer, Stephen E. (1992) "Common Region: A New Principle of Perceptual Grouping", *Cognitive Psychology* 24 (3): 436-47.
— (1999) *Vision Science: Photons to Phenomenology*, Boston, MA: MIT Press.
Pearce, Marcus T. (2005) *The Construction and Evaluation of Statistical Models of Melodic Structure in Music Perception and Composition*, Londra: City University of London.
Peterson, Mary A. (2015) "Low-Level and High-Level Contributions to Figure-Ground Organization", *Oxford Handbook of Perceptual Organization* içinde, haz. Johan Wagemans, Oxford: Oxford University Press.
Platt, Richard D., Steven C. Lacey, Adam D. Iobst ve David Finkelman (1998) "Absorption, Dissociation, and Fantasy Proneness as Predictors of Memory Distortion in Autobiographical and Laboratory Generated Memories", *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition* 12 (7): S77-S89.
Premack, David ve Guy Woodruff (1978) "Does the Chimpanzee Have a Theory

of Mind?" *Behavioral and Brain Sciences* 1 (4): 515-26.
Quinn, Paul C., Ramesh S. Bhatt ve Angela Hayden (2008) "Young Infants Readily Use Proximity to Organize Visual Pattern Information", *Acta Psychologica* 127 (2): 289-98.
Raichle, Marcus E., Ann M. MacLeod, Abraham Z. Snyder, William J. Powers, Deborah A. Gusnard ve Gordon L. Shulman (2001) "A Default Mode of Brain Function", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 98 (2): 676-82.
Restle, Frank (1970) "Theory of Serial Pattern Learning: Structural Trees", *Psychological Review* 77 (6): 481-95.
Rock, Irvin (1972) "Foreword", *Similarity in Visually Perceived Forms* içinde, Erich Goldmeier, Madison: International Universities Press, s. 3-13.
— (1984) *Perception,* New York City, NY: W. H. Freeman.
Rock, Irvin ve Stephen Palmer (1990) "The Legacy of Gestalt Psychology", *Scientific American* 263 (6): 84-91.
Roediger, Henry L. (1978) "Recall as a Self-Limiting Process", *Memory and Cognition* 6 (1): 54-63.
— (1980) "Memory Metaphors in Cognitive Psychology", *Memory and Cognition* 8 (3): 231-46.
Roediger, Henry L. ve Kathleen B. McDermott (1995) "Creating False Memories: Remembering Words Not Presented in Lists", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21 (4): 803-14.
Rubin, Edgar (1915) *Visuell Wahrgenommene Figuren: Studien in Psychologischer Analyse*, Kopenhagen: Gyldendalske Boghandel.
Sarris, Viktor (2020) "Introduction to Max Wertheimer: Productive Thinking", *Productive Thinking* içinde, haz. Viktor Sarris, Cham: Birkhäuser.
Sayim, Bilge, Gerald Westheimer ve Michael H. Herzog (2010) "Gestalt Factors Modulate Basic Spatial Vision", *Psychological Science* 21 (5): 641-44.
Schnall, Simone (1999) "Life as the Problem: Karl Duncker's Context. From Past to Future: The Drama of Karl Duncker", *Papers on the History of Psychology* 1 (2): 13-28.
Schultz, Duane (1981) *A History of Modern Psychology*, New York: Academic Press.
Shannon, Claude E. (1948) "A Mathematical Theory of Communication", *The Bell System Technical Journal* 27 (3): 379-423.
Shepard, Roger N. (1967) "Recognition Memory for Words, Sentences, and Pictures" *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 6 (1): 156-63.
Simon, Herbert A. (1999) "Karl Duncker and Cognitive Science", *From Past to Future: The Drama of Karl Duncker – Papers on the History of Psychology* 1 (2): 1-11.
Spelke, Elizabeth S., Karen Breinlinger, Kristen Jacobson ve Ann Phillips (1993) "Gestalt Relations and Object Perception: A Developmental Study" *Perception* 22 (12): 1483-501.
Stemberger, Gerhard (haz.) *Essentials of Gestalt Theoretical Psychotherapy*, Norderstedt: Bo-D Books, Austrian Association for Gestalt Theoretical Psychotherapy.

Tolman, Edward C. (1948) "Cognitive Maps in Rats and Men", *Psychological Review* 55 (4): 189-208.

— (1949) *Purposive Behavior in Animals and Men,* Berkeley: University of California Press.

Tolman, Edward C. ve Charles H. Honzik (1930) "Introduction and Removal of Reward, and Maze Performance in Rats", *University of California Publications in Psychology,* 4 (17): 257-75.

Tomonaga, Masaki (2015) "Fat Face Illusion, or Jastrow Illusion with Faces, in Humans But Not in Chimpanzees", *i-Perception* 6 (6): 2041669515622090.

Tversky, Amos ve Daniel Kahneman (1971) "Belief in the Law of Small Numbers", *Psychological Bulletin* 76 (2): 105-10.

Ünal, Güneş ve İnci Ayhan (2020) "İşlevsel Özelleşmeye Yeni Bir Bakış: Nöronal Saatler", *Nesne* 8 (17): 270-83.

Van der Hallen, Ruth, Rebecca Chamberlain, Lee de-Wit ve Johan Wagemans (2018) "Superior Disembedding in Children with ASD: New Tests Using Abstract, Meaningful, and 3D Contexts", *Journal Autism and Developmental Disorders,* 48 (7): 2478-89.

Von Gioi, Raphael G., Julie Delon ve Jean-Michel Morel (2012) "The Collaboration of Grouping Laws in Vision", *Journal of Physiology-Paris* 106 (5-6): 266-83.

Von Restorff, Hedwig (1933) "Über die Wirkung von Bereichsbildungen im Spurenfeld", *Psychologische Forschung* 18 (1): 299-342.

Wagemans, Johan (2016) "Historical and Conceptual Background: Gestalt Theory", *The Oxford Handbook of Perceptual Organization* içinde, haz. Johan Wagemans, Oxford: Oxford University Press.

Wagemans, Johan, Jakob Feldman, Sergei Gepshtein, Ruth Kimchi, James R. Pomerantz, Peter A. van der Helm ve Cees van Leeuwen (2012) "A Century of Gestalt Psychology in Visual Perception: II. Conceptual and Theoretical Foundations", *Psychological Bulletin* 138 (6): 1218-52.

Wagemans, Johan, James H. Elder, Michael Kubovy, Stephen E. Palmer, Mary A. Peterson, Manish Singh ve Rüdiger von der Heydt (2012) "A Century of Gestalt Psychology in Visual Perception: I. Perceptual Grouping and Figure-Ground Organization", *Psychological Bulletin* 138 (6): 1172-217.

Walter, H. J. (1991) *Max Wertheimer: Zur Gestaltpsychologie Menschlicher Werte*, Wiesbaden: Verlag Springer für Sozialwissenschaften.

Warrington, Elizabeth K. ve Lawrence Weiskrantz (1968) "New Method of Testing Long-Term Retention with Special Reference to Amnesic Patients", *Nature* 217 (5132): 972-74.

Weisberg, Robert ve Jerry M. Suls (1973) "An Information-Processing Model of Duncker's Candle Problem", *Cognitive Psychology* 4 (2): 255-76.

Wertheimer, Max (1909) "Musik der Wedda", *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft* 11 (H. 2): 300-9.

— (1912a) "Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung", *Zeitschrift für Psychologie* 61: 162-265.

— (1912b) "Über das Denken der Naturvölker I. Zahlen und Zahlgebilde",

Zeitschrift für Psychologie 60: 321-78.
— (1923) "Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt. II", *Psychologische Forschung*, 4 (1): 301-50.
— (1934) "On Truth", *Documents of Gestalt Psychology* içinde, haz. Mary Henle, Berkeley: University of California Press; *Social Research* 1 (2): 135-146.
— (1935) "Some Problems in the Theory of Ethics", *Social Research* 2 (3): 353-367.
— (1961 [1937]) "On the Concept of Democracy", *Documents of Gestalt Psychology* içinde, haz. Mary Henle, Berkeley, CA: University of California Press.
— (1940) "A Story of Three Days", *Documents of Gestalt Psychology* içinde, haz. Mary Henle, Berkeley: University of California Press.
— (1945) *Productive Thinking*, New York City, NY: Harper.
Wiseman, Sandor ve Ulric Neisser (1974) "Perceptual Organization as a Determinant of Visual Recognition Memory", *The American Journal of Psychology* 87 (4): 675-81.
Witkin, Herman A., Philip K. Oltman, Evelyn Raskin ve Staffan Karp (1971) *A Manual for the Embedded Figures Test*, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
Yuste, Rafael (2015) "From the Neuron Doctrine to Neural Networks", *Nature Reviews Neuroscience* 16 (8): 487-97.
Zajonc, Robert B. (1968) "Attitudinal Effects of Mere Exposure", *Journal of Personality and Social Psychology* 9 (2): 37-40.
Zanforlin, Mario (2004) "Gestalt Theory in Italy - Is It Still Alive?" *Gestalt Theory* 26 (4): 293-305.
Zaragoza, Maria S., Robert F. Belli ve Kristie E. Payment (2007) "Misinformation Effects and the Suggestibility of Eyewitness Memory", *Do Justice and Let the Sky Fall: Elizabeth Loftus and Her Contributions to Science, Law, and Academic Freedom* içinde, haz. Marianne Garry ve Harlene Hayne, New York, NY: Psychology Press.
Zwaan, Rolf A., Alexander Etz, Richard E. Lucas ve M. Brent Donnellan (2018) "Making Replication Mainstream", *Behavioral and Brain Sciences* 41(e120): 1-61.

Dizin

ardışık diziler 78-80
Arnheim, Rudolf 27, 173
Asch, Solomon 28, 63-64, 172

Bartlett, Frederic C. 78, 93n, 122
basın özgürlüğü 209-10
Başar, Erol 165n
bellek izi 75-76, 77-78, 80-81, 83, 85, 88, 90-96, 104-6, 110, 116
bellek yanılması 77-78, 87n, 96n
bellekte ket vurma 34, 88n, 90-91, 93, 99
bilgisayar bilimleri 167-69
bilişsel devrim 15, 29, 60, 102, 103, 129
bilişsel psikoloji 161-62
Bregman, Albert S. 43, 162
buluşsal yöntemler 144-45

Chomsky, Noam 60, 172n
coğrafi çevre ve fenomenal çevre 62-65
contrat social 212

davranışçılık 15, 16, 26, 29, 62, 100
derin öğrenme 167-70
determinizm 223-26
Duncker, Karl 27, 129, 141-57

Ebbinghaus, Hermann 23, 24, 34, 83-84, 88, 124n
"engram" 77, 93

fenomenoloji 10, 26-27, 46
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 18, 29-30
fi fenomeni 19-23
Freud, Sigmund 222n

gelişimsel psikoloji 162-64
Gestaltqualität 22, 35, 49, 148
Geştalt terapisi 31, 71n
Gibson, James J. 28, 66, 143, 146
Goldmeier, Erich 27, 104-22
Goodall, Jane 141
Gottschaldt, Kurt 27, 50, 52-55, 116n
gruplaşma ilkeleri
  aynılık ilkesi 40-41
  iyi devamlılık ilkesi 43-44
  kapalılık ilkesi 44-45
  ortak kader ilkesi 42-43
  yakınlık ilkesi 37-40
gruplaşma-ayrışma 34-35, 37-44, 82-84, 107-8, 143, 160

Henle, Mary 28, 31n
Huxley, Aldous 221n

ifade özgürlüğü 205, 209, 210, 212
imge inşası 151-52
izomorfizm 61, 172n

Kanizşa, Gaetano 28n, 115, 162n
kutu problemi (Duncker) 152-57
Kuvvet Kuramı 105, 110

laissez faire 210, 212, 213, 215
Lashley, Karl 26, 92n, 95, 165
Lewin, Kurt 29n, 96-97, 101n, 172

Mann, Thomas 89n, 125
Müller, Georg Elias 34, 83-84, 88
Müller-Lyer yanılsaması 57, 90

Nazi rejimi 16-17, 18, 25, 27, 64

neden-sonuç ilişkileri 149
nörobilim 70, 77, 165-67

örtük bellek 76, 103
örtük öğrenme deneyi 100
özgür irade 223-25

Prägnanz 46, 47, 49, 94, 96n, 110, 164
Psychologische Forschungen (dergi) 23-25

rezonans 150
Rock, Irvin 107n, 166-67, 170
Rosch, Eleanor 63n, 112, 118-19, 121n
Rubin, Edgar 35-37, 51, 57, 164

senteze dayalı içgörü 145
sosyal psikoloji 28, 63-64, 172
Sperry, Roger 26n, 165

şekil-zemin ilişkisi 10, 35-36, 39, 46, 49, 52-53, 61, 76, 81, 86n, 96n, 99, 161, 163-64
şempanze deneyleri (Köhler) 62, 63n, 66, 67, 131-41, 149-50, 154, 157

Tolman, Edward C. 62n, 100-2, 124n

Ülkü dergisi 29-30

vitalizm (dirimselcilik) 55, 70
von Ehrenfels, Christian 22n, 35, 56, 148
von Restorff, Hedwig 27, 75-76, 81, 85-92, 106n, 123

Wagemans, Johan 16, 20n, 28n, 70, 161
Wulf, Friedrich 93-95, 105, 122
Wundt, Wilhelm 15, 33-34, 141-42

yapay zekâ 167-68, 170

Zeitschrift für Psychologie (dergi) 23-25

Esra Mungan
Geştalt Kuramı

Bu kitap, psikolojinin bugüne dek geliştirdiği belki de en ilginç ancak en az anlaşılmış kuram olan Geştalt kuramına dair, psikoloji tarihi içinde küçük bir "bellek tazeleme" çalışması sayılabilir. Amacımız, orijinal hali hakkında çok az şey bilinen, bilinenlerin ise –kimi zaman tercüme eksiği veya hatalarından, kimi zaman da orijinal eserlerin okunmamasından– ya çok eksik ya da düpedüz yanlış olduğu, dünyaya bambaşka gözlüklerle bakan bu çarpıcı kurama biraz olsun "hakkını" iade etmek. Kuramın özellikle iki yönü oldukça heyecan verici. Bunlardan biri, kuramın algı dışında psikolojinin tüm diğer alanlarına dair de önermelerinin bulunması ve hatta psikolojinin ötesine de uzanabilecek kapsamda bir genel kavrayışın üzerine kurulu olması. Bir diğeri ise, psikoloji tarihi içinde –hele ki Anglo-Amerikan psikoloji ekolünün adeta "dayatmasıyla"– her şeyin iki zıt kamp üzerinden tanımlanmasını tümüyle reddetmesi.

Geştalt kuramını "tarihin tozlu sayfalarındaki bir kuram" olarak görmek hayli yanlış olur. Özellikle anaakım psikolojide "tarihe gömüldüğü" söylenen bu kuram ilginç bir şekilde aslında hiçbir zaman tam olarak gömülemedi. Hele ki sofistikasyonu giderek artan matematiksel modellerin gelişi, nörobilim ve bilgisayar bilimlerindeki çarpıcı gelişmeler bir anda Geştalt kuramını yeniden çalışmaların odağına yerleştirmiş gibi görünüyor. Kuramın parmak bastığı çok can alıcı meseleler var ve yirmi birinci yüzyılda, olayları daha karmaşık dinamik sistemler üzerinden inceleyebilen bir bakışa ihtiyaç duyulacağa benziyor.

— Esra Mungan

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-282-7

Metis Yayınları
www.metiskitap.com